

VIGILIA

2005 / 7

Szeplőtelen Fogantatás

TÖRÖK JÓZSEF: **A Szeplőtelen Fogantatás
dogmájának története**

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG: **„Mária, aki anyja méhében
megtisztult az eredeti bűntől”**

FRANZ LACKNER: **„Egészen szép vagy Mária!”**

GÁNÓCZY SÁNDOR: **Mária Luther, Kálvin
és a II. Vatikánnum teológiájában**

**b. pap endre, Györffy Ákos, Lackfi János,
Tüske László és Vörös István verse**

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: **Daidalosz tragédiája**

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Csak tiszta forrásból	531
----------------	-----------------------	-----

SZEPLŐTELEN FOGANTATÁS

TÖRÖK JÓZSEF:	A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának története	532
DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG:	„Mária, aki anyja méhében megtisztult az eredeti bűntől”	536
FRANZ LACKNER:	„Egészen szép vagy, Mária!”	546
GÁNÓCZY SÁNDOR:	Mária Luther, Kálvin és a II. Vatikánium teológiájában	552

SZÉP/ÍRÁS

GYÖRFFY ÁKOS:	A halott öböl (<i>vers</i>)	563
PIERRE EMMANUEL:	Villon, a középkor testamentuma (<i>esszé</i>) (Kovács Zsuzsa fordítása)	566
VÖRÖS ISTVÁN:	Elkerítés; Kitérni a jelek elől (<i>versek</i>)	569
B. PAP ENDRE:	Utószó (<i>vers</i>)	570
GREINER ÉVA:	Ház a Ráday utcában (<i>elbeszélés</i>)	571
LACKFI JÁNOS:	Inga; Egérszív (<i>versek</i>)	576
LÁBASS ENDRE:	Fons Iuventutis. Az öngyilkosság és az örök ifjúság (<i>esszé</i>)	577
TÜSKÉ LÁSZLÓ:	Erkély Bejrút felett; Horizont; Távolodó (<i>versek</i>)	585

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

RÓNAY LÁSZLÓ:	Farkas Olivérrel	588
---------------	------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS:	Daidalosz tragédiája	596
-------------------	----------------------	-----

NAPJAINK

FEDELES TAMÁS:	A pécsi ókeresztény temető egyháztörténeti jelentősége	599
----------------	--	-----

KRITIKA

SÁRKÁNY PÉTER:	Heidegger „titkos főműve”. Martin Heidegger: <i>A metafizika alapfogalmai. Világ – végesség – magány</i>	602
----------------	--	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	605
<i>Az 535. oldalon Fra Angelico képe, az 551. oldalon Filippino Lippi alkotása, az 595. és az 598. oldalon Tari Eszter grafikái</i>	

Csak tiszta forrásból

Egy-egy ország fejlettségét azon is mérik, hogy mennyit fordít kutatásra, fejlesztésre. Napjainkra a „kutatás” a természettudományokra és a technikai fejlesztésre szorult vissza, rajtuk kívül legföljebb a „társadalom mérnökei” juthatnak még szóhoz. Az emberlét mélyeit, a világ végső kérdéseit kutató gondolkodás, a kontempláció a kevesek gyakran fölöslegesnek bélyegzett passziójává lett. Anyagi világunk foglyaivá lettünk. „A drága jószág, a gép elvadult”, ahogy József Attila írja. Még az emberi szellem is ennek kutatására-fejlesztésére redukálódott. Ezt véli egyetlen követendő útnak, s egyre hasztalanabban próbál boldogulni ezen a módon. „Nemsoká mind térdre omlotok s imádkoztok hozzá, ki pusztán a tulajdonotok”, teszi hozzá a költő — több mint hetven éve!

Aki a múltat nemcsak eseménytörténetként szemléli, hanem a szellem történeteként is, az nyomon követheti a legnagyobb gondolkodók erőfeszítését arra, hogy létünk alapkérdéseire választ találjanak. A teológia ebben a kutatásban nemcsak saját erejére támaszkodik, hanem a kinyilatkoztatás fényét hívja segítségül. Újra és újra visszatérnek az alapvető kérdések: honnan a világ? miért élünk? van-e célja, rendeltetése a történelemnek? mi történik az emberrel halála után? vannak-e, s ha igen, melyek azok az általános törvények, amelyek nélkül ellehetetlenül az emberi élet?

A legkínzóbb kérdést mégis a világban tapasztalható rossz veti fel. A keresztény teológia egyértelmű választ ad: a világ eredetileg jó volt, Isten eredetinek jónak alkotta. A rossz nem valami démoni őserő, abszolút nagyhatalom, hanem a teremtésbe írt rend megtörése. A szabad akaratú ember rossz döntéséből ered, s ez a katasztrófa a kezdetektől fogva árnyékot vet az ember történetére. A Bibliában előbukkan azonban a remény ígérete is: az Istenfia azért lett emberré, hogy a rossztól, tehát a bűntől és annak következményeitől megszabadítson. Az egyházatyák szívesen használt képével: benne az isteni, a bűntelen élet nemes hajtása oltódik bele az emberiség megromlott fájába.

Jézus édesanyja ezért áll kezdettől fogva a keresztény áhítat előterében: a bűn hatalma alatt állt-e az, akitől az Istenember világra született? Ha pedig bűntelen volt, mikor és hogyan lett azzá? A kérdés évszázadokon át heves viták tárgya volt, s valóban elevenünkbe vág: remélhetjük-e mi is, és hogyan, a rossztól való szabadulást? Szabadulhatunk-e a világ terhetől? Az ő élete bűn nélkül fogant, a mienk is megtisztulhat tőle. A rossz nem elkerülhetetlen végzet, ki lehet szabadulni a rabságából. Máriában felcsillan a bűn nélküli, szeretetté nemesült élet — a szabadulás egyetlen lehetősége az emberiség számára.

A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának története

TÖRÖK JÓZSEF

Székesfehérvári egyházmegyes pap, egyháztörténész, a PPKE Hittudományi Karán tanszékvezető professzor.

**Éva és Mária
párhuzamba állítása
az egyházatyáknál**

¹Róm 5,14.

²PG 96, 1485–1500.

Egyes szakaszai magyarul: Pénzes Balduin – Barát Oros: *Az egyházatyák szentbeszédeiből*. VI. „Keresztény remekírók” sorozat (Szerk. Kühár Flóris.) 15.

Budapest, 1944,
232–235.

³Vanyó László (szerk.): *Apokrifek*. Budapest, 1980, 330.

Noha a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásának tételét IX. Piusz pápa 1854. december 8-án mondotta ki tanítóhivatala péteri magasából kötelező erővel, a dogmának hosszabb előtörténete van, mintsem gondolnánk. A szenthagyományban ez a hittétel is bejárta a dogmafejlődés útját, eleinte feltűnés nélkül, az egyéni jámborság, lelkiélet vidékein; majd amikor fontosabb személyiségek, püspökök, teológusok töprengtek rajta, mind többen érdeklődtek a megtestesülés e távoli előkészítésének misztériuma iránt, de nem kevesen akadtak olyanok is, akik vitatták, tagadták a Szeplőtelen Fogantatást.

Az egyházatyák a bibliai Ádám–Krisztus párhuzam¹ alapján megalkották az Éva–Mária párhuzamot, s ezzel az Ószövetség rejtett üzenetei érthetőbbé váltak, Mária és egyszülötte, Krisztus egészen sajátos, szentségi kapcsolatba kerültek. Mária szentségéről az atyák serege értekezik, s az iránta megnyilvánuló *hyperdulia*t személyének a bűn valamennyi fajtájával való összeférhetlenség hangoztatásával támasztják alá. Szír, görög, latin, örmény egyházatyák beszédeit kell felütni, és a Máriáról szóló szövegek hatalmas csokrában ott találjuk azokat a kijelentéseket, amelyek a dogma korai meglétét bizonyítják. Szent Ágoston a pelágiánusokkal vitázva állítja, hogy a bűn minden ember számára alapadottság, „kivéve azonban Szűz Máriát, akiről az Úr Krisztus méltósága miatt egyáltalán hallani sem akarok, ha a bűnről van szó”.

A *hyperdulia* meghozta a maga Mária-ünnepeit is, s noha az augusztus 15-i Mária-ünnep ősiségével nem veheti föl a versenyt a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe, a 8. század elejétől kezdve meg lehet lelteni a nyomát. Először Euboiai János (†749-ben) beszédeiben, amelyet december 9-én tartott.² A Jakab-féle protoevangélium szerint angyal adta hírül a szülőknek a rendkívüli, csodálatos fogantatást.³ A görög kapcsolatokkal rendelkező Nyugat fogadta be elsőnek a 8–9. század során (Ravenna, Nápoly), majd a magyarok dúlta 10. században Gallián, Normandián át Írországgig eljutott az egymással kapcsolatban álló szerzetesi közösségek láncolatán keresztül. A magyarok megtértevel Európa nyugati

⁴Jean Leclercq: *Initiation aux auteurs monastiques du Moyen Age*. Paris, 1963², 209–210.

⁵Ludovicus Lercher: *Institutiones Theologiae dogmaticae*. 3. Herder, 1951⁵, 309.

⁶Jean Leclercq: *Saint Bernard*. Paris, 1974, 112.

A Bázeli és a Trentói zsinat tanítása

⁷Fila Béla – Jug László: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*. Budapest, 1997, 305–306.

⁸Uo. 323.

A Szeplőtelen Fogantatás ünnepe

⁹Schütz Antal: *Dogmatika*. II. Budapest, 1937², 78.

¹⁰Uo.

¹¹Fol. CCLXXXIV – CCXI.

fele békésebbé vált, a világi papság is kezdte megismerni ezt a tanítást, ami áttételesen bár, de Krisztusra utal, Krisztus szentségéből fakad; és 1120-ban Szent Anzelm tanítványa, Eadmer,⁴ valamint clare-i Osbert⁵ Isten bölcsességéről értekezvén mondták ki Mária büntelenségét, szentségét magzati léte első pillanatától kezdve. Szent Bernát ezt ellenezte, azonban ha a magzat fogantatásának korabeli biológiai ismereteit figyelembe vesszük, akkor megértjük Bernát ellenkezését.⁶ A kor értelmezési horizontja fölött azonban éteri magasságban átvitt, mint valami nyugvópont felé tartó csillag, a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának lényege, s fényével megvilágította a középkori, sok arcú és sokszínű Mária-tisztelet útját az újkor felé.

A Bázelen maradt zsinati atyák, a szuprakonciliarizmus kérlelhetetlen hívei 1439-ben, a 36. szesszió (ami már skizmatikusnak számít) ünnepélyes tanítást fogalmaztak meg a Szeplőtelen Fogantatásról, és mert skizmában voltak, végérvényesen kompromittálhatták volna e hittitkot, ha nem szól közbe a Magiszterium. Ugyanis IV. Sixtus pápa — anélkül, hogy a Bázeli zsinat skizmatikus szakaszának jottányi engedményt is tett volna — megtiltotta a december 8-i ünnepnek és tartalmának a támadását.⁷ Ezzel lehetővé vált eme Mária-misztérium továbbélése; a Trentói zsinat atyái pedig szükségesnek tartották kijelenteni a következőket: „Ez a szentséges zsinat kinyilvánítja azt is, hogy nincs szándékában az eredeti bűnről szóló eme határozat megállapításait vonatkoztatni az Isten Anyjára, a Boldogságos és Szeplőtelen Szűz Máriára, hanem övele kapcsolatban a boldogemlékű IV. Sixtus pápa rendelkezéseit kell követni, mégpedig az azokban foglalt büntetések terhe alatt, amely rendelkezéseket ez a szentséges zsinat ezennel megújítja.”⁸

A tilalmat — mint minden egyéb más tilalmat is! — időnként föl kellett újítani. V. Pál ezt 1616-ban tette, XV. Gergely pedig 1622-ben.⁹ A barokk kor Mária-kultusza a pestis elleni küzdelemben éppen úgy jelen volt, mint a török elleni küzdelemben, s a *Beata Virgo dabit auxilium* = Buda tovább egyengette a Szeplőtelen Fogantatás hittitka terjedésének és ünnepének az útját, majd XI. Kelemen pápa 1708-ban az egész egyház számára nyilvános ünneppé tette.¹⁰ A velencei nyomtatású 1744-es *Breviarium Romanum* függelékében a Szent Rítus kongregáció 1727. december 15-én hozott döntése alapján Germániában *sub ritu duplici* mondható valamennyi olyan szombaton, amikor nem kilenc lecke az officium, kivéve: advent, kántorböjt, vigiliák, nagyböjt.¹¹

A francia forradalom eseményei az egyház idősebb leányának életére hatottak, s azon keresztül az egész egyház életére a 18. század végén, amikor körülbelül fél évig a katolikus világ azt hitte, nem lesz több pápa. A katolikus hit üldöztetésére, majd Napóleon által rendőri felügyelet alá helyezett megtúrtságára a válasz hamarosan megérkezett, elsőnek francia földön: az Oltári-

szentség, a Jézus Szíve- és a Mária-kultusz föllángolásában, az ultramontán eszmék terjedésében, a papi, szerzetesi, szerzetesnői hivatások százezres nagyságrendű jelentkezésében, a missziós munka hatalmas méretűvé válásában, a keresztény-szociális tanítás lassú bontakozásában.

IX. Piusz pápa

¹²Fila – Jug:
i. m. 497–498.

¹³Uo. 536–542.

¹⁴Bővebben lásd
Giacomo Martina
S.J.: *Pio IX*
(1846–1850). Roma,
1974.; Uő: *Pio IX*
(1851–1866). Roma,
1986.; Yvan Gobry: *Pie*
IX. Paris, 1999.;
Fernand Hayward:
Pie IX et son temps.
Paris, 1948.

A dogma kihirdetése 1854-ben

Az 1846-ban megválasztott IX. Piusz pápa a *Qui pluribus* kezdetű, 1846. november 9-én kelt körlevelében (magyar fordításban) 24 sort szentelt a pápai tévedhetetlenségnek,¹² mintegy előkészítve közelebről az 1854-es dogma kimondását, távolabbról pedig az I. Vatikáni zsinat *Pastor Aeternus* kezdetű hittani rendelkezését.¹³ A februári-márciusi forrongások után IX. Piusz 1848. június 1-jén teológiai bizottságot hozott létre, majd Rómából történt elmenekülése után Gaëtában kibocsátotta az *Ubi primum* kezdetű körlevelet, amely Szűz Mária tiszteletének fontosságát hangsúlyozva tudakolta a püspökök, teológiai fakultások véleményét a Szeplőtelen Fogantatás dogmakénti kimondása kapcsán. A válaszok összegzése alapján 543 püspök közül 484 akarta, 18 nem a dogma kimondását. 41 püspök vagy közvetett definíciót akart, vagy az időt nem találta arra alkalmasnak.¹⁴

A pápa, miután megismerte a világ püspökeinek a véleményét, teológusaival ismételten megtárgyalta a kihirdetendő dogma szövegét, s az ünnepélyes pápai tanítás mikéntjét. A világ-egyház püspökeit meghívta Rómába ezen alkalomra. A bíborosi testület 1854 novemberében négyszer ülésezett, majd december 1-jén a pápa jelenlétében titkos konzisztóriumot tartottak, amelyen IX. Piusz ismertette a dogma szövegét, előtörténetét, és a bíborosok véleményét kérte a kihirdetés megtételéről. Mivel a válasz kedvező volt, kijelölte a dátumot.

December 8-án a Szent Péter-bazilikában IX. Piusz pápa intonálta térden állva a *Veni Creator* himnuszt, majd az *Ineffabilis Deus* kezdetű bullát maga olvasta föl. Végül megindult hangon segítségül hívta a Szentháromságot és az apostolfejedelmeket, s a *definimus, decretamus et confirmamus* szavakkal kezdve kihirdette a kötelező erejű megerősítést. A jelenlévőket a dogma szövegének előszöri hallása lenyűgözte, amint erről a visszaemlékezések egybehangzóan tanúskodnak. Ezt követően, általános megindultság közepette a pápa intonálta a *Te Deum* himnuszt, megáldott egy aranyból készített, díszes mívű koronát, s azzal a IV. Sixtus kápolnájában álló Szűz Mária-szobrot megkoronázta. Az ünnepnap estéjén egész Róma fényárban úszott.

Végezetül álljon itt a dogma szövege: „A kimondhatatlan Isten (...) kezdettől fogva és a századok előtt egyszülött Fiának anyát választott és rendelt, hogy a Fiú testet öltve az idők boldog teljességében tőle megszülessék. Ezt az anyát az összes teremtményekhez képest annyira megajándékozta a szeretetével, hogy egyedül benne lelta a saját akaratához legközelebb álló tettségét. Ezért messze megelőzve az összes Angyali Szellemeket és

az összes szenteket, oly csodálatosan elhalmozta Őt minden égi kegyajándék bőségével istenségének kincsesházából, hogy ő maga a bűn minden szennyétől mindig teljesen mentesen és egészen szépen és tökéletesen az ártatlanság és a szentség teljességének azt a példáját adja, amelynél nagyobb az Isten alatti világban nem képzelhető, és el sem lehet gondolni, hogy Istenen kívül bárki elnyerhesse.

¹⁵Fila – Jug:
i. m. 499–500.

Vö. Heinrich Denzinger
– Peter Hönermann:
*Hitvallások és az egyház
tanítóhivatalának
megnyilatkozásai.*
Bátönyterenye –
Budapest, 2004.
554–555.

„...az áteredő bűnnek
minden szennyétől
eleve megőrizve
mentes volt”

Így tehát mindenképpen illő volt, hogy ő mindig a legtökéletesebb szentség díszével fölékesítve tündököljön, és teljesen mentes lévén még az áteredő bűn szennyétől is, az őskígyón a legnagyobb győzelmet arassa, ő, az oly tiszteletreméltó anya. Az Atyaisten úgy rendelkezett, hogy egyszülött Fiát — akit úgy szeretett szívből, mint önmagát, hiszen önmagával egyenlőnek nemzette — úgy adja oda anyjának, hogy természet szerint az Atyaistennek és Szűznek egy és ugyanazon közös Fia legyen. Maga a Fiú választotta őt, hogy valóságosan a maga anyjává tegye, és akitől a Szentlélek azt akarta és eszközölte ki, hogy tőle, az anyától fogantassék és szülessék meg, akiből ő származik. (...)

A Szent és Oszthatatlan Háromság tiszteletére a Szűz Istenanya dicsőségére és ékességére, a katolikus hit fölmagasztalására és a keresztény vallás növelésére, Urunk Jézus Krisztusnak, Szent Péter és Pál apostoloknak tekintélyével és a sajátunkkal kijelentjük, kihirdetjük és meghatározzuk, hogy az a tan, amely azt tartja, hogy a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának első pillanatában, a mindenható Isten egyedülálló kegyelméből és kiváltságából, az emberi nem Üdvözítőjének, Jézus Krisztusnak érdemeire való tekintettel, az áteredő bűnnek minden szennyétől eleve megőrizve mentes volt: Istentől való kinyilatkoztatás, és ezért erősen és állhatatosan kell hinnie minden hívőnek.”¹⁵

Fra Angelico: *Angyali üdvözlés*

„Mária, aki anyja méhében megtisztult az eredeti bűntől”

DEÁK VIKTÓRIA
HEDVIG

Aquinói Szent Tamás Mária eredeti bűntől való mentességéről

„...potuit, sed non decuit”

1972-ben született Budapesten. 1991 óta domonkos szerzetesnő. Tanulmányait Budapesten és Rómában végezte. Jelenleg a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanára, a Vigilia munkatársa. Legutóbbi írását 2004. 5. számunkban közzöltük.

Haszontalannak tűnhet talán egy olyan dogmatikai vélemény bemutatása, mely időközben túlhaladott lett, hiszen a katolikus egyház 1854-ben dogmaként definiálta Mária szeplőtelen fogantatásának tételét. Mégis, Szent Tamás véleménye nem pusztán saját nézeteit tükrözte, hanem a teológiai közvélemény meggyőződését is a 13. század végéig. S a dogma értelmezéséhez mindenképpen szükséges látni azt a kontextust, amelyre válaszolni kívánnak a dogma pártolói.

Dogmatörténeti előzmények¹

¹Lásd erről Jean Galot:
*Maria. La donna
nell'opera della
salvezza.* PUG, Roma,
1991², 198–207.

Már az ókori egyházban elkezdődött az a folyamat, melynek során tudatosult, hogy az a szerep, melyet Mária kapott az üdvtörténetben, rendkívüli szentséget kíván meg: Isten kegyelme egészen különleges módon szentelte meg Máriát, hogy ezzel felkészítse őt istenszülei hivatására. Mindennek legfontosabb szentírási alapja Jézus születésének hírüladása volt Lukács evangéliumában (Lk 1,28): „Üdvöz légy, kegyelemmel teljes”, mondja az angyal.

Ebben a reflexióban a másik fontos tényező volt, hogy a keleti egyház a 8. század elejétől ünnepelte Mária fogantatását, bár nem egészen abban az értelemben, ahogyan azt ma gondoljuk. A Jakab-protoevangélium beszámolója alapján az ünnep tárgya az volt, hogy a két idős szülő, Joakim és Anna csodás módon foganták a megváltó édesanyját. Ez az ünnep lassan elterjedt a nyugati egyház egyes területein is, főként a perifériákon. Az ünnep kapcsán merül fel voltaképpen a dogmatikai probléma: szentnek lehet-e nevezni Mária fogantatását, hiszen az eredeti bűn tanítása miatt ez az esemény bűnösnek számít. Különösen a nyugati egyházban merült fel ez a kérdés intenzívebben, Szent Ágoston nyomán. Ágoston maga a pelagiánusokkal is vitába keveredett Mária kapcsán. Eclanumi Iulianus azzal vádolta meg ugyanis őt, hogy az eredeti bűn tana, ahogyan azt ő előadja,

²*Opus imperfectum*, IV, 122, PL 45, 1418.

³Ágoston: *De natura et gratia*, 42, PL 44, 267.

Ágoston tanítása

⁴Lásd ehhez Luis F. Ladaria: *Antropologia teologica*. Piemme-PUG, Casale Monferrato, 1995, 258–265; Vittorino Grossi – Luis F. Ladarin – Philippe Lécrivain – Bernard Sesboüé: *Storia dei dogmi II. L'uomo e la sua salvezza*, Piemme, Casale Monferrato, 1997, 145–158.

Mária-ünnepek és mariológia

Máriát az ördög kezébe adja. Ebből kiderül az is, hogy a keresztény népben élénken élt a Mária szentsége és tisztasága iránti tisztelet. Válaszában Ágoston azt állítja, hogy nem az ördögnek adja Máriát, hanem Istennek, hiszen benne a születés bűnös állapotát feloldotta az újjászületés kegyelme.² Ágoston állítja Mária teljes, személyes bűn-nélküliségét is, *propter honorem Domini* (az Úr iránti tiszteletből).³ Nála két fő ellenvetés található Mária szeplőtelen fogantatásával kapcsolatban: egyrészt számára a megváltáshoz szükséges a bűn jelenléte, a kegyelemből való újjászületés csak akkor lehetséges, ha korábban valaki a bűnben született. Másrészt, Ádám bűne a nemzés útján terjed, a szexuális aktusban ott van ugyanis a *concupiscentia*, a rendetlen kívánság. Ez alól csak egy szűzi születés lehet kivétel, de ez csak Jézus esetében történt így. Mindkét ellenvetésnek nagy jelentősége lesz a későbbiekben, amint látni fogjuk.

Nehéz lenne túlbecsülni Ágoston műveinek hatását a középkori nyugati egyház gondolkodására. Fontos itt ezért röviden összefoglalni, mit tanított Ágoston az eredeti bűnről, hiszen a későbbi teológusok kisebb-nagyobb módosításokkal, de őt követték.⁴ Az emberi nem egysége folytán Ádámban minden ember vétkezett. Ádám bűne minden emberre átháramlik, így minden ember bűnös: az emberiség a bűn állapotában van, amíg nem egyesül Krisztussal. A bűn egyetemes volta azért fontos Ágoston számára, hogy állíthassa a krisztusi megváltás egyetemes mivoltát. Ha ugyanis a gyerekek nem lennének bűnösök, akkor nem lenne szükségük Krisztusra, de ez lehetetlen. Ennek a helyzetnek, melyet Ádámtól kaptunk, a *concupiscentia*, a rendetlen kívánság a látható kifejeződése. Ádám bűne a nemzés útján terjed: a szexuális aktusban mindig ott van a *concupiscentia*, bármennyire szent is az a házasság. A *concupiscentia* örökíti át a szülőkről a gyermekekre az eredeti bűnt. Ez magyarázza azt, hogyan lehetséges, hogy a megkeresztelt szülők gyermekei is bűnben születnek. Szent Anzelm annyiban értelmezi másképpen az eredeti bűnt, hogy őszerinte az az eredeti megigazultság állapotának elvesztésében áll. A későbbi mariológiai reflexiót Nyugaton azonban az eredeti bűnnek ez az ágostoni perspektívája határozza meg, és Tamás is ebben gondolkodik.

Még határozottabban merülnek fel a Mária szeplőtelen fogantatásával kapcsolatos kérdések, amikor a mariológia kezd jobban körvonalakat ölteni: különösen a keleti egyháztól átvett Mária-ünnepeknek köszönhetően indult be intenzívebb reflexió Mária üdvörtörténeti szerepére. A teológiai közmeggyőződés, ha használhatjuk ezt a kifejezést, a következő volt a középkori vita kezdetén: biztos volt mindenki számára, hogy aki a férfi és a nő egyesüléséből születik, arra az eredeti bűn átszármazik. Jézus Krisztus, az új Ádám azonban, az egyetlen kivétel ez alól: neki nem volt földi apja, és szűztől született. Mária esetében viszont

egyértelműnek tűnt, hogy mivel ő természetes módon született, ezért őt megfertőzte az eredeti bűn. A Szentlélek azonban megtisztította őt az eredeti bűntől, hiszen nem lehetséges, hogy Isten anyja lehessen valaki, aki a bűn szolgája lenne.

Az így végigvitt teológiai reflexió aztán beleütközött abba a ténybe, hogy egyes helyeken viszont ünneplik Mária fogantatását: a hívő nép lelkének sokkal jobban megfelelt az a hit, hogy Mária sohasem volt az ördög hatalmában, mint azt gondolni, hogy Mária földi életének akár egyetlen pillanatában is szemben állt volna az Istennel.

Sokaknak ezt a hitbeli meggyőződését, mely a fogantatás liturgikus ünneplésében is megjelent több helyen, akarta megalapozni Eadmer angol bencés szerzetes, Canterbury Szent Anzelm tanítványa 1128 körül. (Az ő nézetét támogatta egy másik angol teológus, Nicholas of Saint Albans.) Eadmer szerint meg kell különböztetni a szülők aktív szerepét a gyermek fogantatásakor, mely lehet ugyan bűnös, de ugyanakkor a passzív szempont is ott van, tudniillik hogy a gyermek fogantatása lehet mentes a bűntől, így akarja kivenni Máriát a mindenki mást érintő törvény alól, tudniillik hogy fogantatásakor az eredeti bűn fertőzi meg. Ezt a következő szemléletes hasonlattal akarja megvilágítani: amint a sima gesztenye szűrős burokból fejlődik, mégsem ártanak neki ezek a tüskék, úgy Szűz Mária is, bár a bűn tüskéi vették körül fogantatásakor, nem fertőződött meg az eredeti bűntől. Isten bizonyosan megtehetette ezt, tehát ha akarta, akkor meg is tette (*potuit, voluit, ergo fecit*). Így megmutatta ugyan Eadmer a Szepplőtelen Fogantatás lehetőségét, de nem adott megfelelő teológiai magyarázatot arra, hogyan lehet összeegyeztetni Mária megváltását a Szepplőtelen Fogantatással.⁵

A 12. században is domináltak azok a hangok, melyek ellenezték az ünnepet. Közöttük a legfontosabb Clairvaux-i Bernát volt, aki a monasztikus teológia kontextusában 174. levelében kifejtette a kérdéssel kapcsolatban az ünnepet ellenző véleményét (1139–40-ben). Erre az apropót egy konkrét eset adta: a lyoni kanonokok Mária fogantatását ünnepelték.

Clairvaux-i Bernát szerint Mária Keresztelő Jánoshoz és Jeremiáshoz hasonlóan már anyja méhében, tehát születése előtt megszentelődött. Ezért tehát helyénvaló, hogy az egyház ünnepli az ő születését. Sőt rá még bőségesebb kegyelem szállt le, amely nemcsak születését szentelte meg, hanem életét is minden bűntől megőrizte. De, Szent Ágoston tanítását követve, Bernát szerint is minden fogantatásban ott van a *libido*, a rendetlen érzéki vágy, amely az eredeti bűnt átszármasztja, ezért Mária csak fogantatása után, anyja méhében szentelődhetett meg: „Ha tehát fogantatása előtt egyáltalán nem szentelődhetett meg, mert nem létezett, sem fogantatásában, az abban lévő bűn miatt, nem marad más, mint hogy azt higgyük, fogantatása után a méhben

Eadmer a szepplőtelen fogantatásról

⁵*Tractatus de conceptione B. Mariae Virginis*, PL 159, 301–302. Stefano M. Cecchin: *L'Immacolata Concezione. Breve storia del dogma*. Pontificia Academia Mariana Internationalis, Città del Vaticano, 2003, 32–34.

Clairvaux-i Bernát nézetei

⁶Sancti Bernardi: *Opera omnia*. (Ed. Leclercq, Talbot, Rochais.) t. VII, Roma, 1974, 392.

A középkori vitát részletesen elemzi a következő mű: Marielle Lamy:

L'Immaculée Conception: étapes et enjeux d'une controverse au Moyen Âge (XIIe–XVe siècles). Études Augustiniennes, Paris, 2000, 42–53.

⁷Lásd erről Lamy: *L'Immaculée Conception*, 11–18.

A 13. századi egyetemi magiszterek véleménye

kapta a megszentelődést, amely, a bűnt kizárva, megszentelte születését, de a fogantatását nem.”⁶ A megszentelő kegyelem hatása tehát Máriában gyógyító és nem megelőző: Mária nem mindig volt bűn nélkül, de sohasem vétkezett. Ezen érvek miatt kárhoztatja Bernát a lyoni kanonokok gyakorlatát, és szükségesnek tartja, hogy mindezt az Apostoli Szék vizsgálatának vessék alá. Bernáthoz hasonló véleményen lesz Petrus Lombardus is.

Itt is megmutatkozik, hogy a Szeplőtelen Fogantatással kapcsolatos dogmatikai vita a 12. században abból a helyzetből született, amikor kezdett külön útra térni az inkább az elmélyült meditációval, mint a teológiai érvekkel foglalkozó liturgikus gyakorlat és a skolasztikus módszerű, deduktív teológiai gondolkodás. (utóbbira jellemző például a következő dedukció is: emberi természetünk miatt mindannyian az isteni harag gyermekei vagyunk, azaz bűnösök, Mária is részese az emberi természetnek, azaz ő is a harag gyermeke.) Ennélfogva a dogma történetében mindenképpen nagy szerepe van tehát a liturgikus gyakorlatnak. Néhány dogmatörténész némileg talán túlozva azt is állította, hogy az úgynevezett immaculista jámbor vélemény győzelme egyben a hívő nép győzelme is a teológusok okoskodásai felett, bár ezt talán túlzónak minősíthetjük.⁷

A következő fontos szakasz az egyetemi disputa kontextusában folyik: Bonaventura és Aquinói Tamás fogalmazzák meg azt a véleményt, amely hosszú időre a párizsi egyetem hivatalos véleménye lesz, s amelyet osztanak a többi híres egyetemi magiszterek, úgy mint Alexander Halensis, Nagy Szent Albert. Közben azonban az egyház kevésbé ellenőrzött, akkor perifériálisnak számító területein, más erők is működnek: a tanítás új kidolgozása fog megszületni (nem véletlenül ott, ahonnan az ünnep terjedni kezdett), s majd az egyetemen is megjelenik a 13–14. század fordulóján.

A 13. században tehát az egyetemi magiszterek véleménye volt az általánosan elfogadott. Alexander Halensis alapján a nézeteiket a következőképpen foglalhatjuk össze. Mária eredeti bűnben fogantatott; ha nem így lett volna, akkor nem lett volna szüksége a megváltásra. Születése előtt viszont megszentelődött: abban mindannyian megegyeznek, hogy Máriának szüksége volt az eredeti bűntől való megtisztulásra, istenanyai hivatása miatt. A kérdés majd az lesz, hogyan és mikor következett be ez a megszentelődés.

Ahogy tehát nem Duns Scotus volt az egyetlen támogatója, úgy nem is Tamás volt az egyetlen ellenzője annak a nézetnek, mely szerint Mária eredeti bűn nélkül fogantatott, soha nem volt a bűn állapotában. Tamás és egyetemi kollégái ugyanazokat a kérdéseket vizsgálják meg, és Párizsban senki sem volt 1240 és 1280 között, aki a Szeplőtelen Fogantatást vallotta volna. Sőt Bonaventura úgy fogalmaz, hogy saját fülével nem hallotta soha, hogy Mária mentes lett volna az eredeti bűntől.

A mariológia helye
Szent Tamásnál

Tamás is, ahogyan a többi magiszterek, nem külön mariológiai traktátus keretében foglalkozott Mária megszentelődésének kérdésével, hanem a megtestesülés kapcsán kerül szóba Mária szentsége. Két legfontosabb művében, a *Szentencia-kommentárban* és a *Summában* foglalkozik hosszabban ezzel. A *Szentencia-kommentár* szerkezetét determinálta a kommentált mű, Lombardus könyve, a *Summa* szerkezete azonban Tamás saját gondolkodását tükrözi: nem kellett sem Petrus Lombardus szentenciáinak tartalmához, sem az egyetemi disputa dinamikájához igazodnia, amikor a *Summát* megszervezte. Szűz Mária fogantatásáról a harmadik részben beszél a krisztológia kontextusában. Kiderül tehát, hogy nem beszélhetünk önálló, teljes és önálló mariológiai traktátusról. Számára a Szeplőtelen Fogantatás, és a mariológia tágabb értelemben nem önmagában álló kérdés, hanem csakis Krisztusnak, az isteni igének megtestesülése szempontjából érdekes (Helye: *Summa theologiae* III, q.27–35.).

Krisztus életének misztériumairól, elsőként megtestesüléséről beszélve jut el Tamás Jézus testi fogantatásához, és itt tér ki Mária földi életére, aki foganta Jézust. Krisztus földi életét négy részre osztja: földi életének kezdetei, világba lépése, aztán földi életének lefolyása, szenvedése és halála, valamint felmagasztalása. Az első szakasszal kapcsolatban négy témát tárgyal: Krisztus fogantatását, születését, körülmetélését és keresztségét. Fogantatásával kapcsolatban először az őt foganó anyáról beszél: itt lép be Szűz Mária, akivel kapcsolatban a következő kérdéseket tárgyalja: Mária megszentelődése (q.27), szüzessége (q.28), eljegyzése (q.29), az angyali üdvözlés (q.30), és hogy vajon volt-e Máriának szerepe Jézus fogantatásában (q.32.) (Tamás válasza erre az, hogy nem, mivel a középkori felfogás, mely a női petesejt létezéséről nem tudott, a foganást kizárólag a férfinak tulajdonította), vajon Szűz Máriát Isten anyjának kell-e neveznünk (q.35). Aztán Jézus fogantatásával kapcsolatban szól a fogantatás módjáról (q.33), valamint a megfogant gyermek tökéletességéről (q.34). Ez a mariológiai rész közvetlen kontextusa. A Szűzanyáról szóló rész fő perspektívája az, hogy Mária Isten anyja lett: ahogy Krisztus esetében a megtestesülés, úgy Mária esetében az istenanyaság a központi gondolat.

Tamás, amikor Mária megszentelődésének témájáról szól, a *Szentencia-kommentárban* és a *Summában* is a következő két kérdést teszi fel (a többi magiszterekhez hasonlóan): mikor következett be Mária megszentelődése (azaz az eredeti bűntől való megtisztulása), illetve hogy miben állt ez a megszentelődés.

A megszentelődés
időpontja

Ifjúkori főművében (ma úgy mondanánk, doktori disszertációjában), Petrus Lombardus szentenciáihoz írt kommentárjának harmadik könyvében foglalkozott először ezzel a témával,

szintén a megtestesülés vonatkozásában. (In: *Sent* III.dist.3.q. 1.a.1–2)

⁸Arisztotelész alapján, Tamás és kortársai úgy hitték, hogy a megfogant magzat, ha fiú, fogantatása után negyven nappal kapja a lelket, ha lány, akkor nyolcvan nappal később. Ez az *animatio*.

Tamás vallja, hogy Mária mentes volt a személyes bűnöktől, az eredeti bűntől pedig megtisztult még születése előtt. Az első articulusban Tamás tehát arra a kérdésre keresi a választ, hogy Mária megszentelődése, azaz az eredeti bűntől való megszabadulása mikor következett be. Ezzel kapcsolatban három lehetőség merül fel: fogantatása előtt, lelkesülése előtt, vagy a lelkesüléssel egy időben.⁸ Lássuk ezt a három lehetőséget egyenként.

Tamás könnyen cáfolja, hogy Mária fogantatása előtt megszentelődött volna, hiszen ami nem létezik, az nem képes megszentelődni. Továbbá, Isten Fiát különleges, szüzi fogantatás és születés illette meg, ezért nem volt illő, hogy anyját is ugyanilyen fogantatás illesse meg: Mária fogantatása tehát normális úton történt. De mivel a szexuális aktusban (amely ugyan érdemszerző volt) ott van mindig a bűnös *libido*, amely az eredeti bűnt okozza a gyermekben, ezért Mária nem szentelődhetett meg fogantatása előtt. (Tamás itt Ágoston nézetét követi az eredeti bűn átszármaztatásával kapcsolatban). Valamint, Mária nem szentelődhetett meg szüleiben, mert ehhez az kellett volna, hogy szüleinek természetét Isten megtisztítsa az eredeti bűntől. Ezt ugyan Isten megtehetette volna, de nem lett volna illő: *facere potuit, sed non decuit*. A természetnek ez a tökéletes állapota ugyanis már a megdicsőült állapot része; ezért Mária eredeti bűnben fogant. Azaz, Tamás és társai szerint nem a Fiúnak anyja iránti tisztelete a fontosabb, aki megtehetette volna ezt, hanem az isteni transzcendencia védelme.

A három lehetőség tárgyalása

Felmerül az a megoldás is, hogy Mária azelőtt szentelődött meg, hogy teste lelkesült volna (*animatio*). Ezt a megoldást is elveti Tamás, azzal az egyszerű érveléssel, hogy az eredeti bűn alanya a szellemi lélek, és nem a test. Ezért aztán a lelkesülés előtt sem az eredeti bűn (mely Tamás szerint a megszentelő kegyelem hiánya), sem a megszentelő kegyelem nem fejtheti ki hatását pusztán a testben. Itt látszik, hogy Tamás mintegy kombinálja Ágoston és Anzelm nézeteit az eredeti bűnről: az eredeti bűn formálisan a megszentelő kegyelem hiányában, materiálisan pedig a rendetlen kívánságban áll.

Végül a harmadik lehetőség az, hogy esetleg a lelkesüléssel azonos pillanatban következett be a megszentelődés. Ezt látszik támogatni Szent Anzelm híres mondata is: „Illő volt, hogy Jézus a legtisztább anyától fogantasson, aki olyan nagy tisztasággal ragyogjon, melynél nagyobb Istenén kívül nem lehet elképzelni.” Itt Tamás felveti, hogy a nagyobb tisztaság esete az lett volna, ha Mária lelkét sohasem szennyezte volna be az eredeti bűn, mintha egy bizonyos időre beszennyezte, és utána megtisztult tőle. Ehhez az kell, hogy teste már megszentelődjön a lelkesülés előtt, vagy legalábbis abban a pillanatban, amikor lelket kap, a

kegyelmet is megkapja, hogy így mentes (*immunis*) maradjon az eredeti büntől. Tamás válasza erre, hogy a tisztaságnak ez a privilégiuma egyedül az Istenembert illeti meg, mert ő az egész emberi nem megváltója, és őt nem tarthatta fogva a bűn. Krisztust egyedülálló módon illeti meg az, hogy neki nincs szüksége a megváltásra, de mindenki más számára megfelelő (*convenit*), hogy ő váltsa meg. Ezért az ő szűz anyjának nem ez a tisztaság, hanem az ez alatti legnagyobb járt ki. Nem lenne megfelelő (*inconveniens*), ha Krisztus nem lenne minden ember megváltója, mert ez ellentmondana a Szentírásnak (például 1Tim 4,10). Megmutatkozik itt ismét Tamás mariológiájának egyik fontos vezérelve: Máriát istenszülei mivolta miatt megilletik olyan privilégiumok, melyek senki másnak nem jártak ki, vagy kijártak, de nem ekkora mértékben (azaz beszélhetünk privilégiumról Mária esetében), de ezek a privilégiumok nem lehetnek azonosak a Krisztust megilletőktől: Krisztust eminens hely illeti meg, az eredeti büntől való teljes mentesség csak neki jár ki. Krisztus méltóságát kisebbitené, és egyetemes megváltói szerepét vonná kétségbe, ha nem így lenne.

Mária már
születésekor szent

Végül úgy tűnik, mintha nem lett volna lehetséges a megszentelődés Mária születése előtt sem, anyja méhében, mert erről nem olvashatunk a Szentírásban. Tamás itt a *lex orandi, lex credendi* szabályát alkalmazva válaszol: az egyház csak szentről tart ünnepet, viszont ünnepli Szűz Mária születését. Ebből következik, hogy Mária születésekor már szent volt. Ezt erősíti meg az is, hogy Keresztelő Jánosról is az a jövődőlés olvasható, hogy anyja méhétől fogva betölti őt a Szentlélek. De Mária több kegyelmet kapott, mint bármelyik szent, ezért ha állítanunk kell ezt a megszentelődést Krisztus előfutáráról, mennyivel inkább arról, aki Krisztust szülte. Ennek szentírási alapja az angyal szava: „kegyelemmel teljes”, valamint Mária istenanyasága. Azaz, Mária megszentelődött anyja méhében, még születése előtt, és ha ugyanez megillette Keresztelő Jánost és Jeremiást, akkor őt sokkal inkább. Ez a megszentelés lehetséges Isten számára a szentségek újjászülő ereje nélkül is.

A *Szentencia-kommentárban* ez a megszentelődés „mikor”-jára vonatkozó kérdés a kérdések közül az utolsó, míg a *Summában* az első (III, q.27.a.1.). Valószínűleg ez annak köszönhető, hogy Tamás valóban szem előtt tartja, hogy a *Summa* a kezdők számára készült, ezért sokkal didaktikusabb módon, először azt magyarázza meg, hogy Mária megszentelődése még anyja méhében bekövetkezett. A már ismert magyarázattal találkozunk: bár a Szentírás nem beszél kifejezetten Mária megszentelődéséről, ahogyan a mennybe való felvételéről sem, mégis racionális módon érvelhetünk emellett. Hiszen ésszerű azt gondolni, hogy aki a világra szülte az Atya egyszülöttét, aki telve van igazsággal és kegyelemmel, mindenki másnál nagyobb kegyelmeket kapott,

amit a Szentírás bizonyít („Üdvöz légy, kegyelemmel teljes”). A Szentírás ezt a kiváltságot másokról is állítja, tudniillik Keresztelő Jánosról és Jeremiásról. Ezért is ésszerű, *rationabilis*, hogy Máriáról is állítsuk.

Mária
megszentelődésének
jellege

A második kérdés, amivel Tamás Mária kapcsán foglalkozik, hogy ez a megszentelődés jelentette-e az eredeti bűntől való teljes megszabadulást, azaz a *fomes peccati*, a bűn gyutacsa, vagyis a *concupiscentia* (rendetlen kívánság) megmaradt-e benne a megszentelődés után, amely a rosszra indít és a jóban akadályoz. Tamás azt mondja, hogy Mária, amikor anyja méhében megszentelődött, akkor megszabadult az eredeti bűntől, de abban megoszlanak a teológusok, hogy a *fomes peccati*tól is megszabadult-e. Tamás saját véleménye az, hogy az első megszentelődéskor a *fomes*, amely a természet és a személy megromlása, nem tűnt el, hanem a megszentelő kegyelem megkötözte. A második megszentelődéskor azonban (azaz amikor Mária Jézust foganta) teljesen eltűnt, mert Mária olyan nagy kegyelmet kapott, hogy többet nem is volt képes vétkezni. Mária megszentelődése Jeremiáséhoz és Keresztelő Jánoséhoz képest abban tökéletesebb, hogy bennük megmaradt a *fomes peccati*, amely bocsánatos, de nem halálos bűnökre indított: Máriából azonban ez hiányzott. A megszentelő kegyelem benne megszüntetett minden bűnös hajlamot, sőt még a kívülállókra is hatással volt: őt sem kívánhatta meg bűnös módon senki. Mária tehát minden személyes bűntől is mentes maradt egész életében.

A Summában
olvasható magyarázat

Még részletesebben elmagyarázza ezt a kérdést Tamás a Summában. (q.27.a.3.) Tamás az Énekek Énekéből vett ismert verssel bizonyítja, hogy Máriában nem maradt meg a rendetlen kívánság sem: „Egészen szép vagy, barátnóm, és nincs benned folt” („Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te.” Én 4,7). Mária tehát megszabadult a rendetlen kívánságtól, de a kérdés az, hogy hogyan. Feltételezhetnénk, hogy az első megszentelődés bőséges kegyelme teljesen elvette a *concupiscentiát* tőle. Ezáltal lelkének alsóbbrendű erői is mindig engedelmeskedtek volna a racionális döntésnek, ahogyan ez Krisztussal történt, illetve amilyen Ádám állapota volt az eredeti bűn előtt. Tamás szerint bár ez a vélemény úgy tűnik, hogy Mária méltóságához tartozik, mégis bizonyos mértékig elvenne Krisztus méltóságából, akinek az ereje nélkül a kárhozatot senki sem kerülheti el. Amint Krisztus feltámadása előtt senki nem nyerte el a testi halhatatlanságot, úgy nem lenne illő azt mondani, hogy Krisztus teste előtt bárki másnak a teste mentes lett volna a rendetlen kívánságtól. Ezért jobb azt állítani, hogy Szűz Máriában megmaradt ugyan a rendetlen kívánság, de meg lett kötözve; amikor pedig második alkalommal Jézus fogadásakor megszentelődött, hinnünk kell, hogy gyermekéről visszaáramlott az anyára a rendetlen kívánságtól való teljes szabadulás. Itt is kifejti tehát Ta-

más, hogy szükséges bár Isten anyjáról az erény és a kegyelem tökéletességét állítanunk, de nem szükséges, hogy benne minden tökéletesség meglétét állítsuk.

Végül állítja Tamás, hogy Mária mentes volt a személyes bűntől. Ezt a mentességet szükségessé tette az, hogy ő volt Isten anyja: erre a küldetésre Isten őt alkalmassá tette. Nem lett volna azonban alkalmas, ha valaha is vétkezett volna. Ezt az is indokolja, hogy különösen közel volt Krisztushoz, és hogy az Isten bölcsessége bűnösben nem vesz lakást. Mária személyes szentségét, kegyelemmel teljességét még a következőképp indokolja meg: minél közelebb van valaki az eredethez, a főhöz, annál jobban részesül az eredet hatásában. Így Mária, aki embersége szerint legközelebb volt Krisztushoz, másoknál teljesebb kegyelmet kellett, hogy elnyerjen. Az ő megszentelődése hasonló Keresztelő Jánoséhoz és Jeremiáséhoz: mindketten különleges kapcsolatban vannak Krisztussal, egyikük Krisztus szenvedését jelenítette meg, másik pedig a keresztséget jelezte előre.

**Quaestiones
quodlibetales**

⁹Jean-Pierre Torrell:
Tommaso d'Aquino.
L'uomo e il teologo.
Piemme, Casale
Monferrato, 1994, 376.

Végül Tamásnak még egy művéről kell említést tennünk. Szintén az egyetemi működés termékei az úgynevezett *Quaestiones quodlibetales*: ez azt jelenti, hogy Tamás tetszőlegesen feltett kérdésekre válaszolt ezen alkalmakon. (nagybőjtben és adventben került sor ezekre). A témák tehát a résztvevők (egyetemi hallgatók, tanárok, egyéb klerikusok) érdeklődési körét tükrözték. A 6. quodlibet keletkezését a tudósok 1270–72-re, azaz Tamás második párizsi tanítási periódusára teszik.⁹

Itt a megelőzőkhöz, és a kortársakhoz képest új beállításban tárgyalja a problémát. Többé már nem Mária megszentelődése a kérdés, hanem az érdeklődés középpontjában az eredeti bűn nélküli állapot privilégiumának megléte áll. Itt az a kérdés merül fel ugyanis, hogy szabad-e megünnepelni Szűz Mária fogantatásának ünnepét. Először úgy tűnik, hogy szabad. Mivel Mária hivatása az volt, hogy az Isten lakóhelye legyen, ezért erre a feladatra speciális előkészületet igényelt. Ez a különleges előkészület abban állt, hogy mentes volt az eredeti büntől. Tamás ennek ellen veti, hogy ez a privilégium egyedül Krisztusnak jár ki. Tamás itt világosan megfogalmazza Agoston alapján azt a két alapvető hitigazságot, melyek a szeplőtelen fogantatásnak ellentmondanak. Róm 5,12 alapján állítanunk kell, hogy Ádámban mindenki vétkezett: azaz aki természetes módon születik, az mind bűnös. Egyedül Krisztus vétetik ki ez alól, ha valaki más is kivételt képezne, akkor az nem szorulna rá a megváltásra: márpedig Krisztus mindenkinek a megváltója, ez a másik hitigazság. „Ezért nem adhatjuk meg azt az anyának, ami elvenne valamit a Fiának kijáró tiszteletből.” Ez a mondat írásainak *leitmotivója*, Bonaventura ugyanezt mondja. Ezért ha egy egyház Mária fogantatását ünnepli, akkor ez az ünneplés az anyja méhében való megszentelődésre kell, hogy utaljon.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Tamás és a többi egyetemi magiszterek számára, bár állítják Mária személyes büntől való mentességének privilégiumát, mégsem tartják *conveniensenek* az eredeti büntől való mentességet is állítani róla, két okból: ez kisebbitené Fiának privilégiumát, másrészt pedig nem világos, hogyan lehetne ezt Mária megváltottságával összeegyeztetni. Tehát Tamás érvrendszere szerint, nem csak a megváltással való összeegyeztetés a probléma, hanem az is, hogy a büntől való teljes mentesség privilégiuma csak Krisztusnak járt ki. Véleményem szerint ez azt bizonyítja, hogy Tamásnál a szeplőtelen fogantatás elfogadásához nem pusztán a megóvó megváltás gondolatának felismerése hiányzik, hanem eltérő a mariológia kiindulása is. Később, főként 1854 után ugyanis, egyes tomisták jóindulattal úgy akarták magyarázni a tamási szövegeket, hogy bebizonyítsák, Tamás voltaképpen a szeplőtelen fogantatás mellett volt, vagy legalábbis elfogadta volna, ha tudott volna a Duns Scotus-féle megoldásról.¹⁰

¹⁰Ilyen értelemben ír például a Marietti-féle kiadás kommentátora is.

Egy filológiai probléma

Tamásnak egy mondata valóban úgy tűnhet, támogatja azt a nézetet, hogy az Angyali doktor gondolkodásában fejlődés figyelhető meg a szeplőtelen fogantatás nézetének elfogadása felé. Az angyali üdvözletről mondott beszédének egyik mondata egyes kéziratok szerint ugyanis így szól: „A bűnre nézve a legtisztább volt Mária, mert a szűz sem az eredeti, sem a halálos, sem a bocsánatos bűnbe nem esett.” („Ipsa enim purissima fuit quantum ad culpam, quia nec originale, nec mortale, nec veniale peccatum incurrit.” *Expositio salutationis angelicae*) A „nec originale” („sem az eredeti”) kitétel egyébként a prédikáció tartalmába nem is illik, Tamás többször leírja az ellenkezőjét. Újabb kutatás szerint itt a kézirati hagyományozás romlásáról van szó, az archetípushoz közelebb álló kéziratokban a „nec originale” nem szerepel.

¹¹Erről a vitáról lásd William A. Hinnebusch: *The History of the Dominican Order vol. II. Intellectual and Cultural Life to 1500.* Alba House, New York, 1973, 171–180; illetve Cecchin: *L'Immacolata*, 86–88, 101–103.

Tamás véleménye, amint korábban is láttuk, egyáltalán nem volt egyedülálló, egy hang volt az úgynevezett makulisták kórusából. Különleges jelentőségre akkor tett szert, amikor a prédikátorok rendje egyre inkább elkötelezve magát Tamás mellett, az ő véleményét Mária eredeti büntől való mentességének kérdésében saját véleményének fogadta el, és egy egészen más kontextusban folyó vitában zászlajára tűzte, a ferences rendhez tartozó Duns Scotus és rendtársai ellen.¹¹

„Egészen szép vagy, Mária!”

FRANZ LACKNER

A gondolkodás szerepe a hit fölfedezésében

I.

1956-ban született Stájerországban. 1984-ben belépett a ferences rendbe. Teológiai tanulmányait a ferencesek római egyetemén, az Antonianumban végezte, doktorátusa után ott lett a filozófia tanára. 1999-től a bécsi rendtartomány provinciális, 2002-től grazi segédpüspök.

A gondolkodás és a hit két eltérő útnak bizonyul, különösen, ha az ember a lét végső és teljes értelmét keresi. A hit és a gondolkodás azonban — minden különbözőségük ellenére — a legmélyebben egymásra van utalva. Közös történetük amilyen régi, oly változatos: az általános felszínes közhelyek szemléletében hol az egyik, hol a másik utat fenyegette az a veszély, hogy feledésbe merül. Ha egy úton nem jár senki, akkor az az út elveszti eredeti meghatározottságát, vagyis nem lesz többé út. A logosz nélküli mítosz és a mítosztalanított értelem ilyen új, összeolvadt utakat jeleznek. Az előbbi mindig is szélsőségnek számított, az utóbbi támpontnélküliséget sejtet. A gondolkodásnak is és a hitnek is megvan a maga sajátossága, de nem tudnak mit kezdeni egymással. Nincs közös irányultságuk és nincsen olyan cél, amely mindkettőre vonatkozna. Úgy látszik, mintha két, egymásnak ellentmondó igazság lenne, ahogy Tempier püspök is kijelentette, amikor a 13. században a filozófiai és a teológiai fakultás az igazság kérdését vitatta. Mai korunkban egyre inkább a közöset vesszük észre. Gyakran a természettudomány ad indítást arra, hogy a különbözőségben ne a teljesen mást lássuk, hanem a másik oldaltól segítséget várhatunk az egész megértéséhez. „Szinergia” — így hangzik az ígéretes kifejezés, ahogy Gánóczy Sándor mondja.¹

¹Vö. A. Ganoczy: *Der dreieinige Schöpfer. Trinitätstheologie und Synergie*. Darmstadt, 2001, 1skk.

Gondolkodás és hit kapcsolata

A gondolkodás és a hit történetével kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy egy minden logika nélküli, alapvetően természetes teológia éppúgy soha nem létezett, ahogy az úgynevezett alap- és alkalmazott tudományokban sem található tiszta racionalitás. Ellenben vannak bizonyítékaink arra, hogy ott, ahol a közös tevékenységet kölcsönös tisztelet, egymásra figyelés jellemezte — miközben megőrizték saját kompetenciájukat és feladataikat —, megjelent a teljes lét igazsága és lényege. Csak egy ilyen vívmányt szeretnék megemlíteni: a személy méltóságának fogalmát. Az ember itt bizonyul először „Valakinek”, akinek abszolút értéke van, és nem csak ára, ahogy ezt Kant később nevezi. A személy méltóságának fogalma tehát a keresztény szentháromságtani megfontolások és a görög — pontosabban arisztotelészi — szubsztanciális ontológia véleménycseréjének a

²Vö. T. Kobusch: *Die Entdeckung der Person. Metaphysik der Freiheit und modernes Menschenbild*. Darmstadt, 1996², 23–30.

³H. G. Gadamer: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Gesamtelte Werke Bd. 1 Tübingen, 1990⁶, 428.

⁴Ezen e helyen utalnunk kell arra, hogy a gondolkodás és a hit között nemcsak antropológiai, hanem kiváltképp teológiai differencia is van. Az adekváció rendjét — a gondolkodás rendjét — határozottan meg kell különböztetni a tökéletesség rendjétől, azaz a teológiai rendtől.

gyümölcse.² Eszerint nem ellenségként áll szemben egymással a gondolkodás és a hit, hanem feltételezik egymást, annyira, hogy Gadamer kimondhatja: „Valóban van valami közös az isteni szemlélek közötti folyamatok és a gondolkodás folyamata között.”³

Johannes Duns Scotus a skolasztika virágkorának azon képviselőihez tartozik, akiknek sikerült a gondolkodást és a hitet szintézisbe hozniuk, anélkül, hogy egyiket vagy másikat háttérbe szorították volna. Meg tudták őrizni mindkettőnek a sajátosságait, és nem mosták el a határokat, mindenekelőtt a filozófiai és a teológiai gondolkodás rendjének határait.⁴ Ez a találkozás szinergiát hoz létre, kooperációt. A gondolkodás a hittől kap irányt és célt. Kinyilatkoztatás nélkül viszont a gondolkodás nem lenne képes felfedezni a lehetőségeit. Filozófia nélkül Isten egyszeri és megismételhetetlen szava elveszítené általános érvényességét. A hit gondolkodás nélkül soha nem lehetne objektív tudomány. Sőt még tovább mehetünk: Scotus szerint a gondolkodás a bábáskodás funkcióját tölti be a teológia számára. A gondolkodás eszerint a hitnek nemcsak a kifejezőmód miatt szükséges, hanem a kijelentések tartalmát is érinti. Ebben rejlik a racionalitás nagy jelentősége.

II.

⁵„Sancta Maria virgo, non est tibi similis nata in mundo in mulieribus.” *Fontes Franciscani a cura di E. Menestò e S. Brufani*. Porziuncola, 1995, 146.

A ferencesek az *Immaculata* tiszteletéért

⁶Vö. D. Esser: *Johannes Duns Scotus. Leben, Gestalt und Verehrung*. Mönchengladbach, 2000, 94skk.

⁷Ord. III d. 3 q. 1 ed. Balic 6 „Dicitur communiter — quod sic...”

Nagy-Britanniában az áteredő bűn nélkül fogantatott Istenanya tiszteletét már akkor szorgalmazták, mielőtt az *immaculata conceptió*val mint tannal bárki foglalkozott volna. A Canterbury Egyházmegye már 1060-ban bevezette a Szeplőtelen Fogantatás megünneplését. Tőlük érkezett az ünnep az európai kontinensre.

Az *Immaculata* bevezetése olykor kemény ellenállásba ütközött. Egyik legnagyobb ellenzője Clairvaux-i Bernát volt. 1163-ban Párizsban be is tiltották az ünnepet.

Nagy lendületet adott azonban az *Immaculata* tiszteletének a ferences lelkeség. Szent Ferenc nem tanult teológiát, de nagy misztikus volt. Látomásainak középpontjában Isten Igéjének megtestesülése áll, és Ferencnek különlegesen jó érzéke volt a szent valóságok megsejtésére. Így Isten anyjának kiváltképp nagy figyelmet szentelt. A *Szűz Mária* kezdetű antifónában olyan asszonynak nevezi őt Ferenc, akihez senki sem hasonlatos.⁵

Amikor a ferencesek Nagy-Britanniába érkeztek, az *Immaculata* tisztelete jelentősen fellendült. Mindenekelőtt Robert Grosseteste és Wilhelm Ware, Scotus tanára képviselték ezt a tant, bár inkább csak jámbor véleményként. Tehát nem Scotusnál, a *doctor subtilis*nél jelent meg először az *Immaculata* tana, de az ő érdeme, hogy filozófiailag elsőként okolta meg.⁶ Eközben a tannal szembeni vélemény egyre általánosabb lett. Scotus kénytelen volt bevallani, hogy tanának kibontása során az *Immaculata* ellen *opinio communis* alakult ki.⁷ Bátran fellépett ez ellen, ugyanakkor higgadtan fejtette ki tételét, tudván, hogy a hivatalos tanok

⁸Ord. Uo. 13 „Sed si auctoritati Ecclesiae vel auctoritati Scripturae non repugnet, videtur probile.”

⁹W. Kluxen: *Frömmigkeit des Denkens* — Johannes Duns Scotus. In: *Wiss. u. Weish.* 55 1992, 23–29, 23sk.

¹⁰Ord. Uo. 11.

¹¹Bonaventura IV *Sententiarum* 1 III d. 3 p. 1 a. 1 q. 2 t III 68 a.

¹²H. Mühlen: *Sein und Person nach Johannes Duns Scotus. Beitrag zur Grundlegung einer Metaphysik der Person.* Werl, 1954, 18.

¹³„Et est exemplum convenientissimum de prioritare temporis, quae omnino videtur similem relationem importare sicut potentia. Nam utrumque de ratione sui requirit ut, quando relatio talis est ad terminum, terminus non existat.” *Met.* IX q. 1–2 n. 34. *Opera philosophica* IV, 521.

¹⁴A ferences hagyomány szakít azzal az arisztotelési hagyománnyal, miszerint a fogantatáskor a nőnek nincs semmilyen tevékeny szerepe. Scotus azon a véleményen van, hogy az élet továbbadásában a férfinak és a nőnek is része van.

meghatározásában a Szentírás és a Tanítóhivatal illetékes. „Ha az egyház tekintélyének és a Szentírásnak nem mond ellent, valószínűnek tűnik...” — olvashatjuk az óvatosan megfogalmazott összegzésben.⁸ Scotus azt szeretné érvelésével bebizonyítani, hogy alapvetően megvan a lehetőség rá, és vannak is megfelelő érvek, amelyek ezt a tant valószínűsítik. Ebből egy további lépésben levezethető a tényleges helyzet. Ezt a lépést a 13. században még nem tették meg, a dogmát tehát még nem fogalmazták meg. Hátramaradt a feladat, hogy kidolgozzák a tannak észérvekkel történő alátámasztását. W. Kluxen így ír a gondolatmenet jellegéről, amely inkább érvelésben jelenik meg, mint vallási motívumokban: „Aquinoi Tamásról sem feltételezhetünk kisebb jámborságot; ő természettudományos okokból vitatja Mária szep-lőtelen fogantatását, egy észérv alapján; és a racionális gondolkodás egy bizonyos tétele vezeteti Scotust is a végül is vallásilag meggyőző megoldáshoz.”⁹

Scotus érvelését az ismert három lépésben szokták megfogalmazni: „potuit — decuit — ergo fecit”. Ez a triász nem Scotustól származik, hanem a 12. századból, és Scotus ismerte. Követői azonban Scotus tanából fejtették ki. Az viszont, hogy ezt a formulát a *doctor subtilis* nevével elválaszthatatlanul összekapcsolták, mutatja, hogy nagyon közel áll az ő érveléséhez. Scotus valójában a „potuit”-tal kezd: „*Dico quod Deus potuit facere ut ipsa numquam fuisset in peccato originali.*”¹⁰ Ezzel ellenzőit kritizálja, akik a kronológiai — tényszerű — rendből indulnak ki. „*Esse naturae praecedit esse gratiae*” — írja Bonaventura Ágostonra támaszkodva. Ez utóbbi szerint „*prius est nasci quam renasci*”.¹¹ Ők abból indulnak ki, hogy az áteredő bűn az eredeti ártatlanság elvesztését feltételezi, ami Ádám bűnével következett be. Minden ember nemzésénél ez a hiány csíraszerűen jelen van. Ettől csak a keresztség szabadít meg. Mária éppen úgy fogant, mint a többi ember, ennek következtében őt is terheli az áteredő bűn. Ez a szükségszerű sorrend azonban csak akkor igaz, ha az igazság horizontjának az időbeli egymásutánt tekintjük. Ez az eljárás mód azonban nem felel meg sem az embernek, sem Istennek. Scotus éles különbséget tesz kétféle rend között. A tényleges rend kizárólag a jelenlegi állapotra van tekintettel, amelynek lehetőségi alapja a végesség, és a még előttünk álló történelem lényeges jegyeit viseli magán. Az így értelmezett létnek időbeli struktúrája van, írja Heribert Mühlen.¹² A véglegesség még várat magára.¹³

Ezért mélyebbre kell hatolnunk, tehát nem állhatunk meg a tények rendjében, hanem alapvetőbb síkra kell eljutnunk. Scotus szerint nem fogadható el az a felfogás, hogy az áteredő bűn továbbadása a nemi aktus által történik.¹⁴ A kérdést alaposabban meg kell vitatni, mégpedig a megfelelőség rendjében, amely megelőzi a fizikai rendet. Ezen a síkon a dolgokat nem tényszerűségük, hanem eredeti lehetőségeik alapján kell tekintetbe ven-

¹⁵„Illud est primum obiectum potentiae cognitivae sub cuius ratione cognoscuntur omnia alia ab illo.” Met. IV q. 1 n. 35. *Opera philosophica* III 302f.

¹⁶Vgl. M. Burger: *Prädestination zur Gnade. Überlegungen zur Immaculata Conceptio*. *Collectanea Franciscana* 66 (1996), 167-193, 182.

Krisztus megtestesülésének kérdése

¹⁷„Primo Deus diligit se, secundo diligit se alius, et iste est amor castus; tertio vult se diligi ab illo qui potest eum summe diligere, loquendo de amore alicuius extrinseci.” Rep. III d. 7 q. 4 n. 5 (ed. Viv. XXIII 303)

Az emberekkel együtt élő Isten

nünk. Ezen a síkon tehát eltekintünk a jelenlegi állapottól, és a dolgokat úgy kell megismernünk, ahogyan önmaguktól vannak. Ez a metafizika úgynevezett első tárgya, az *ens inquantum ens*. A megismerés első tárgyán Scotus azt érti, aminek erejéből minden más megismerhető.¹⁵ Hogy a létező micsoda, azt a konkrét létező dologban kell megismerni. Modern kifejezéssel, egy olyan fenomenológiai alapelvről beszélhetünk, amely így szól: ha valamit eredeti állapotában akarunk megismerni, akkor ott kell megkeresnünk, ahol eredeti tisztaságában mutatkozik meg. Scotusnál ehhez találó példát találunk a gondolatmenetünk számára. A Szeplőtelen Fogantatásról szóló tanítás a hit teljes szintézisében nem valamilyen tetszőleges helyet foglal el — hanem a krisztológia szövegösszefüggésébe kell beleilleszteni.¹⁶

A középkorban hevesen vitatkoztak Krisztus megtestesülésének kérdéséről. Krisztus vajon akkor is megtestesült volna-e, ha Ádám nem vétkezett volna? Scotusnak ebben a kérdésben is határozott véleménye van. Isten a legfőbb szeretet, amely önmagát szereti, és másokban is önmagát akarja szeretni. Ez a szeretet — s ezt már akkoriban is hangsúlyozni kellett — tiszta szeretet, vagyis szabad az egoizmustól és a féltékenységtől.¹⁷ Ha a föltett kérdésre úgy válaszolnak, hogy Krisztus azért lett emberré, hogy bennünket megváltson (akkoriban ez a nézet volt az uralkodó), akkor ez a válasz a legfőbb szeretet felől nem megfelelő. Hiszen azt jelentené, hogy a bűnt bizonyos mértékig a megtestesülés okának kell tartanunk. Ez pedig azt jelentené, hogy gondolkodásunk abból indul ki, hogy az ember megváltásra szorul. De vajon az illik-e Istenhez, hogy így fejezzük ki az ő titkát? Nem volna-e sokkal megfelelőbb úgy gondolkodni: még ha Ádám nem vétkezett volna is, Krisztus akkor is emberré lett volna, mert a szeretet arra vágyik, hogy egy másik szeretettől viszonzást kapjon.

Scotus ferences volt, és nagyon jól ismerte az Assisi Kis Szegegy lelkiségét. Ferenc szerint a betlehemi szegénység már a Golgota keresztyének sokkal nagyobb szegénységére utal. Ez az üdvösség tényleges rendje, amely úgy zajlott le, hogy Krisztusnak valóban emberré kellett lennie, hogy bennünket megváltson; de ez csak az idő rendjében történik ilyen módon, eredetileg nem így volt eltervezve. Eredetileg sokkal inkább úgy volt, hogy Isten mindig is az emberekkel együtt élő Isten akart lenni, csak hogy a bűn törése következtében Isten vágyakozása más dimenziót kapott. A filozófia meglátása szerint a dolgokat nemcsak úgy kell tekintenünk, ahogy nekünk megjelennek, hanem úgy is, ahogyan a gondos utánagondolás nyomán láthatóvá válnak.

Még egyszer visszatérünk a kiindulópontunkhoz. Ami a Szeplőtelen Fogantatást illeti, hasonló eljárásmodot kell alkalmaznunk. Az *immaculata conceptio* kérdésében nem lehet az ember felől érvelni. Nem lehet belátni, hogy egy embert miért kell ki-venni Krisztus egyetemes üdvözítő művéből. Minden egyes em-

ber rászorul a megváltásra, és Isten meg is akar váltani minden embert. Ha viszont most Scotus gondolatmenetét alkalmazzuk, és Istent komolyan vesszük mint Istent, akkor a „potuit” kifejezést komolyan kell vennünk. Isten meg tudja ezt tenni! Az üdvösségtörténet erre tanít. Isten mindig újra kiválasztott egyeseket sajátos tevékenysége számára. Izrael népe mint választott nép nem volt jobb és nagyobb, mint más népek, Isten azonban elhatározása szerint ezt a népet választotta ki, hogy az egész emberiség számára különleges szolgálatot tegyen. Hasonló módon Isten mindig újra kiválasztott egyes embereket az egyetemes üdvösség szolgálatára. Az embert mindenképpen megváltja az eredeti bűntől, de hogy ezt mikor és hogyan teszi, azt rá kell bízunk az ő elhatározására. Lehetséges tehát a megóvó megváltás gondolata, hogy Máriát megóvta az áteredő bűntől. Meg lehet mutatni, hogy ez a gondolat nem jelent eleve és önmagában ellentmondást.

**Krisztus mint közvetítő
Isten és ember között**

A második előfeltevés így hangzik: „decuit”. A „decuit” szót általában így fordítják: „illendő volt”. Mi azonban így fordítjuk. „megfelelő volt”. Föl kell tennünk a kérdést, hogy kinek volt megfelelő? Nem egyetlen személynek, azért, mert őt a többiek előtt ki akarta tüntetni. Ahogy Izrael kiválasztásának az alapját sem magában a népben kell keresnünk, hanem Isten szabad, szuverén akaratában. Megint csak nem a ténylegesség rendjében gondolkodunk, hanem úgy, ahogyan a dolognak önmagában megfelelő. Az ember eredeti rendeltetésének az felel meg, hogy a bűn törése nélkül Isten elhatározásából szeressen és éljen. Ezt az eredeti rendeltetést Scotus az eredeti ártatlanság állapotának nevezi; ez veszett el a bűnbeesés által. Scotus számára azonban a paradicsomi ember nem valami anyagi lény, aki nem szorult rá arra, hogy az érzékeken keresztül kerülőutat tegyen, hanem ebben a helyzetben is természeti képességekkel rendelkező lény maradt, úgy, hogy még a tiszta természet állapotában is rászorult Isten segítségére, hogy eljuthasson Istenhez. Egyedül az emberré vált Jézus Krisztus az az előre elhatározott teremtmény, aki az isteni szeretetet a legtökéletesebb módon viszonzni tudja. Ez azonban Krisztusban is csak az emberi akaratának szabadsága alapján lehetséges.¹⁸ Benne valósul meg a tökéletes, példás ember. Ő a legtökéletesebb közvetítő Isten és ember között, és az lett volna akkor is, ha Ádám nem vétkezett volna, és ez is maradt akkor is, amikor a teremtés elbukott. Ő valósítja meg a közvetítés legtökéletesebb aktusát, feltételezésünk szerint először az egész emberiséggel, aztán kiemelten egy személlyel.¹⁹

¹⁸Vgl. M. Burger: *Geschaffen zur Seligkeit. Prädestination und Erbsünde bei Johannes Duns Scotus*. F. Lackner (Hg.): *Zwischen Weisheit und Wissenschaft. Johannes Duns Scotus im Gespräch*. Kevealaer, 2003, 179–211.

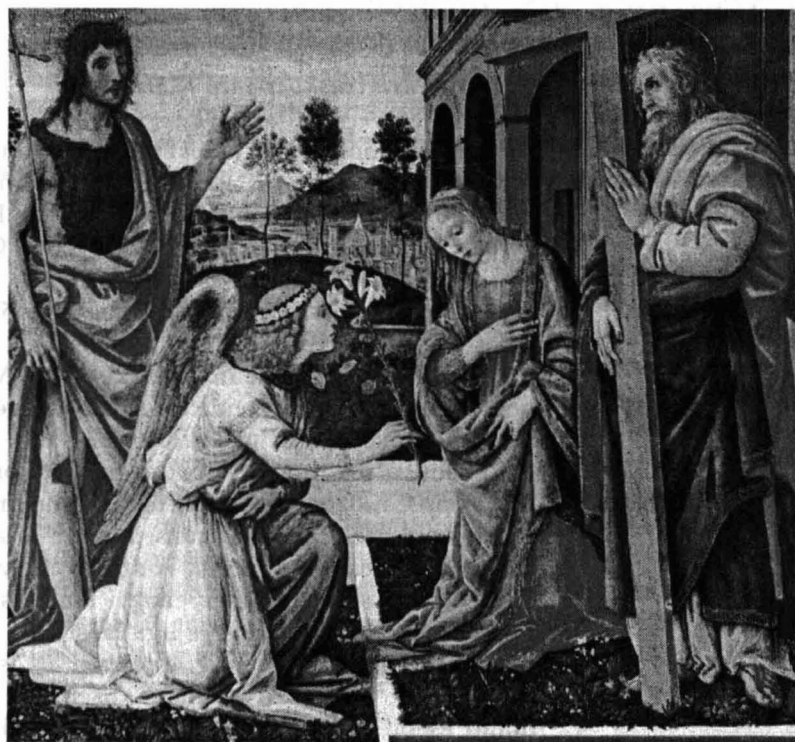
¹⁹„Perfectissimus enim mediator perfectissimum actum habet mediandi possibilem respectu alicuius personae pro qua mediatur.” Ord. III ebd. 7.

III.

Összefoglalásként megállapíthatjuk: Scotus gondolkodásának sajátossága abban rejlik, hogy az élet és a hit lényeges területein a természetes ész szűk korlátok közé szorítja. Az értelem elsődleges

A „megfelelőségi
bizonyíték”

célja nem az, hogy a dolgokat önmagukban megragadja. A közvetlen út elzárta marad a gondolkodás elől. A gondolkodás ereje viszont abban rejlik, hogy előkészíti a megvilágosodás kegyelmét. Scotus ezért az *immaculata conceptio* kérdésében nem annyira arra koncentrál, ami ténylegesen van, hanem arra, ami alapvetően lehetséges. Ebben a megfelelőségi bizonyíték fontos szerepet játszik. Megfelelő, hogy Istenről és az emberről úgy gondolkodjunk, hogy mindig a magasabbrendűt vesszük figyelembe, és nem a ténylegesség a döntő. Ennek háttérében föltehetjük, hogy Isten Máriát megóvta az áteredő büntől Krisztus megváltó művére való tekintettel, hogy megtartsa egy darabkát a paradicsomból, amelyben Isten akadálytalanul kimondhatta a megtestesülés igéjét.

Filippino Lippi: Angyali üdvözlés Szent Jánossal és Szent Andrással

Mária Luther, Kálvin és a II. Vatikánium teológiájában

GÁNÓCZY SÁNDOR

1928-ban született Budapesten. Teológiai tanulmányait Budapesten, Párizsban és Rómában végezte. 1953-ban szentelték pappá. Tíz évig Párizsban lelképásztorkodott, majd Párizsban, Münsterben és Würzburgban dogmatikát tanított. 1996 óta Dél-Franciaországban él. Legutóbbi írását 2005. 5. számunkban közöltük.

Mit tanított Luther Márton Máriáról és a Mária-tiszteletről? Erre a kérdésre szeretnék előadásom első fejezetében vázlatos választ adni. A másodikban pedig arra, hogy milyen módosításokkal vette át Kálvin János a német reformátor idevágó hagyatékát. A harmadikban nagy vonalakban össze fogom hasonlítani a két nagy teológus álláspontját a II. Vatikáni zsinat elméleti és gyakorlati mariológiájával.

1. Luther krisztusközpontú Mária-képe

Krisztusközpontúság és bibliai megalapozottság — ezt a két elvet követi Luther Máriáról és az ő tiszteletéről szóló szövegeiben. Hangsúlyozza, hogy ő a Szentírásban és a Hagymányban elsősorban azt keresi, ami Krisztusra utal („was Christum treibet”), és ami a benne megvalósuló üdvösséget érinti. Nem írt a Szűzanyáról külön értekezést, de minden Jézus életéről, személyéről, hit hirdetéséről és szenvedéséről szóló tanúsággal kapcsolatban, amely megemlíti Máriát, méltató szavakkal illeti. Mondhatnánk úgy is, hogy krisztológiai főmondatok egész seregében elengedhetetlen számára a mariológiai mellékmondat.

1. 1. Luther mariológiája

Lehetne a reformátor híres Magnificat-kommentárjával kezdeni. Szerintem azonban annak témája annyira Isten kegyelme és az egyedül Neki járó hálaadás, hogy Mária személye bizonyos mértékben a háttérbe szorul. A szerző itt számos ószövetségi és újszövetségi szöveget idéz, hogy kimutassa, hogyan hivatott minden hívő az igazságos és irgalmas Isten magasztalására. Erre példa a Magnificat himnusz, és ebben az összefüggésben jelenik meg az így imádkozó Mária is. Személye sajátosságáról, élete döntő eseményeiről aránylag kevés szó esik. Hogy megtudjuk, hogyan látta Luther azt, ami Máriában egyedülálló, ajánlatos először többi írásaiban tallózni, és csak azután elemezni a híres kommentárt.

Kezdem egy szöveggel, amelynek tárgya az evangéliumi hitvallás: „Mária, a szent szűz, nem csupán Krisztusnak az embernek valóságos anyja, hanem az Isten Fiának is”, amint azt Lukács (1,35) az angyal szavait idézve kifejezésre juttatta: „Ami tő-

¹K. Aland (ed.): *Luther deutsch* (=LD) 4,309.; *Bekennnis der Artikel des Glaubens wider die Feinde* (=Bekennnis).

²*Marienlexikon* (ed. B. Bäumer – L. Scheffczyk) St. Ottilien, 1992, 4. kötet, ebben: R. Schimmelpfennig: *Lutherische Marienverehrung* 191–194, 191.

Mária hite

³LD 8,51: *Sermon zum zweiten Weihnachtstag.*

⁴LD 4,192: *Sermon von dem Sakrament des Leibes und Blutes.*

⁵Vö. M. Luther: *Das Magnifikat.*

Vorlesung über das 1. Johannesbrief, Calwer Luther Ausgabe 9, München und Hamburg, 1968 (=Magnifikat).

⁶Vö. LD 4, 308: *Bekennnis*

Az emberi lét konszokrációja

⁷Vö. uo. 192.

⁸LD 6,18k.: *Eine kurze Form des Glaubensbekenntnisses.*

led születik, azt Isten Fiának fogják nevezni.”¹ A reformátor, aki minden ellenkezés nélkül átveszi az Efezusi zsinat „theotokosz”, azaz „istenszülő” kifejezését,² azt meg is akarja védeni minden félreértéstől. Nem lenne helyes arra gondolni, hogy egy ember emberi módon adna életet Istennek. Ezért szükséges, hogy Máriáról, mint „az Isten Fiának anyjáról” beszéljünk. Így kell értelmezni az úgynevezett „istenanyaság” hittételét. Egyedülálló dolog, hogy egy halandó asszony a halandó asszonyok között ama kiváltságban részesüljön, hogy Isten örökkévaló Fiának anyjává legyen. De ez a kiváltság, jobban mondva kiválasztottság nem teszi át Máriát az isteni szférába. Méhében Isten Fiát hordozva, mégis emberi anya marad az emberi anyák között.

Egy másik idézet témája a szent Szűz hite. Lk 2,15–20-at Luther így értelmezi: „Szűz Mária az a szív volt, akibe (az isteni) szavak mélyen behatoltak és benne is maradtak.”³ Még egyértelműbb egy másik mondat: Ezek a szavak „tették, a Szentlélek behatására, terhessé”.⁴ Megkapó a merészség, amellyel a reformátor az Isten igéjének nemzéshez hasonló hatást tulajdonít. Természetesen nem egyoldalú tevékenység értelmében. A magzat úgy jön létre, hogy Mária hisz az isteni szónak, bizalommal hisz benne, egész életét arra bízta. Csak így akarta az Ige és a Lélek átvenni a megtermékenyítő sperma szerepét. Csak így lehetett a szűzből ez a bizonyos egyedülálló anya. Ami pusztán természetes módon lehetetlen,⁵ az lehetővé lesz ott, ahol az Ige a természet talajában gyümölcsöt hoz.

Csoda történik? Minden bizonnyal. De nem olyan értelemben, hogy a Mindenható hatályon kívül helyezné az általa teremtett természetben mutatkozó törvényszerűségeket. „Isten úgy akarta — olvassuk —, hogy Krisztus mint egy „természetes anya (...) természetes fia” lássa meg a napvilágot.”⁶ De ugyanakkor azt is kívánta, hogy ez a test- és vér-ember csodálatos módon más és „több” legyen, mint a többi ember.

A katolikus olvasót talán meglepi, hogy Luther itt az eucharisztikus „átváltozás” analógiájához folyamodik: amint a kenyér és a bor az úrvacsorában a Szentlélek és az Ige erejéből Jézus testvé és vérévé válik, úgy lesz Mária természetes gyermeke is lényegesen más és több, mint a földkerekség többi gyermeke. Ebben áll a megtestesülés csodája. Az emberi lét és sors átváltozásában, konszokrációjában.⁷

Amennyiben Jézus ilyen módon más, annyiban érthető, hogy Mária is más, mint a többi nő: egyszerre szűz és anya. Anyai szűz és szűz anya: „Szilárdan hiszem, hogy (Krisztus) érettem a Szentlélektől minden emberi és testi közreműködés nélkül fogantatott, testi apa és férfisperma nélkül (...). Hiszem, hogy érettem született a tiszta szűztől, Máriától.”⁸ Szépen és finoman utal Luther ebben az összefüggésben József magatartására, aki kibírta a nagy ellentmondást. Az ellentmondást az ő Mária iránti szerel-

⁹LD 7,289: *Vom ehelichen Leben.*

Mária büntelensége

¹⁰Vö. *Marienlexikon* 4,191.

¹¹LD 6,250.

¹²Vö. uo.

me, szeretete és terhességének megmagyarázhatatlan mivolta között. A zsidó törvények értelmében joga lett volna feleségét eltaszítania, sőt talán mint házasságtörőt meg is köveztetnie. De ő, mondja a reformátor, nem akarta rossz hírbe hozni, és ezért inkább titokban kívánt „megválni tőle”.⁹ József hite is hősiességnek mutatkozik. Azt is az Ige és a kegyelem tették lehetővé.

Az az asszony, aki ebben a helyzetben a kívülálló ítéletében bűnösnek tűnt, valójában büntelen volt és maradt. A reformátor nem használja itt a „szeplőtelen” jelzőt, még kevésbé a „szeplőtelen fogantatás” fogalmát. Tudott dolog, hogy az ő idejében az egyházi tanítóhivatal még nem tett idevágó dogmatikai kijelentést.¹⁰ Luther azonban világosan és állhatatosan hitet tett a Szűz büntelensége mellett. „Mária — írja Lk 2,22-t kommentálva — hat héttel (Jézus születése után) elment a templomba, hogy a törvényt követve alávesse magát a tisztulás szertartásának, mint minden más asszony.”¹¹ Nem igényelt maga számára kivételt.¹² Persze Luther itt egy kissé „csúsztat”, jobban mondva elhallgatja a különbséget a rituális, szertartási, úgynevezett tisztátalanság és a bűnösség között. Talán azért jár el így, mert Jézus példaadására gondol, aki, Máté szerint (3,14sk.), bár bűn nem terhelte, Keresztelő Jánostól a bűnbánat keresztségét kérte, mert szolidáris akart lenni minden bűnössel. Bár itt az egzegézis sántít, a szándék jó és érthető: az anya és a fiú lelkisége között sok a rokon vonás.

Beszél-e Luther a Szűzanya „eredeti”, illetve „áteredő büntől” való mentességéről? Az általam átvizsgált szövegekben nem találkoztam ugyan ezzel a gondolattal, ami esetleg arra a rendhagyó álláspontra engedne következtetni, hogy a reformátor nem követte mindig és minden összefüggésben az ágostonos bűnelméletet. Ezt azonban csupán fenntartással merem állítani.

Mária halála

Hogyan végezte be Mária földi életét? Úgy halt-e meg, mint minden halandó? Isten magához vette-e testestül-lelkestül az örök életbe? Részesítette-e minden más ember előtt Jézus feltámadásának csodájában? Itt sem találtam tallózásom folyamán idevonatkozó lutheri kijelentést, ami érthető, hiszen az Újszövetség nem ad semmi idevágó felvilágosítást. Mindenesetre érdekes, hogy legalább két későbbi Luther-tanítvány, Johannes Brenz (1499–1570) és Valerius Herberger (1562–1627) azon a véleményen volt, hogy Mária hasonló módon hagyta el a földi életet, mint Hénoch, akit a Teremtés könyve szerint (5,24) „Isten elvitt”, vagy mint Illés próféta, aki „a forgószéllal felment az égbe” (2Kir 2,1).¹³ Amennyiben ez a feltevés helytálló, Mária Krisztuskövetésének újabb példájával állunk szemben. A halál mezsgyéjén túl is követte fiát.

¹³Vö. *Marienlexikon* 4,191.

1. 2. Luther Mária-tisztelete

Milyen ájtatosság felel meg az itt felvázolt teológiának? A kutatók nagy része úgy véli, hogy nem lenne helyénvaló a reformátornak a szó szoros értelmében vett Mária-kultuszt tulajdonítani. Mindenesetre helyesebb Mária-dicséretéről és -tiszteletről

beszélni. Annak az asszonynak a tiszteletéről, akit már Isten is megtisztelt, aki minden egyedülálló tulajdonságát és tiszteletre-méltóságát Isten kegyelmének, „sola gratia” köszönheti.

Legyen szabad Luther egyik költeményét, amelynek címe *Dichhymnus Jézus Krisztus a mi Urunk születéséről*, először németül, aztán magyar fordításban idéznem: „Den aller Welt Kreis nie beschloss, der liegt in Maria Schoss; er ist ein Kindlein worden klein, der alle Ding erhält allein.”¹⁴ Szabadon fordítva: „Az, akit nem lehet a világ korlátai közé zárni, ott nyugszik Mária ölében; az, aki minden dolgot létben tart, csecsemő lett a csecsemők között.”

¹⁴LD 6,250.

A Magnificat-kommentár

Most idézhetjük a bevezetőben említett Magnificat-kommentárt is. (Zárójelben jegyzem meg, hogy X. Leó pápa, aki Luthert kiközösítette, nem tudva, kitől származik a kommentár, állítólag így kiáltott fel: „Áldottak a kezek, amelyek ezt írták!”¹⁵)

¹⁵Magnifikat, Nachbemerkung 102.

A könyvecske fő témája az az Isten, aki szeret a „kicsiben nagyot tenni”, aki „a magasságból a mélységbe tekint”, aki egy egyszerű zsidó nőt tesz meg örökkévaló Fia anyjává. Ezt az asszonyt tehát azért kell tisztelnünk, mert tudatában volt Isten irányában megnyilatkozott kegyelmének. Mit tett vele? Őt, a társadalmilag jelentéktelen nőt választotta ki, nem pedig valami „királynőt”.¹⁶ Mindezt nem érdemei, erényei alapján tette. Mária nem érdemelte meg, hogy Isten Fia anyjává legyen.

¹⁶Uo. 43.

„Hogyan kell tisztelnünk Máriát?” Luther válasza: „Úgy, hogy ne féljünk méltatlanságát (...) méltatni.”¹⁷ Egyébként a Szűzanya biztosan nem szereti, ha erényeit hangoztatjuk, ellentmondva a Magnificat célirányának. „Aki helyesen akarja tisztelni, az ne állítsa őt maga elé, hanem Isten felé és Isten alá.”¹⁸ A taizé-i református szerzetesek hallgatólagosan ma is követik a lutheri irányadást, amikor is Mária-szobrukat nem az oltárra, hanem a hívők térségébe helyezik, arccal az oltár felé. Ebben az összefüggésben érthetjük meg, miért vetette el a reformátor a „Regina coeli” himnuszt. Helytelennek tartotta, hogy a Szűzanyát „mennyei királynő asszonyának” tituláljuk, aki „méltó” lett volna Isten Fiát méhében hordozni.¹⁹

¹⁷Uo. 53.

¹⁸Uo. 54.

¹⁹Uo. 60.

A „történelmi” Mária

Úgy vélem, Luther már azért is idegenkedik attól, hogy a Szűzanyát természetfeletti magaslatoakra emeljük, mert tudatában van, milyen szerény társadalmi réteghez tartozik a „történelmi” Mária. Olyan réteghez, amelyet a Magnificat görög szövege a „tapeinos”, azaz „alacsony” jelzővel illet. A jelző értelme nem az alázatosság lelkeségi magatartása,²⁰ hanem a társadalmi jelentéktelenség nagyon is prózai helyzete. Hasonló véleménnyel találkozunk egyébként Heinz Schürmann Lukács-kommentárjában is.²¹ A „történelmi” Mária szerinte is valószínűleg az akkori zsidó társadalom alsónak ítélt rétegeihez tartozott, és azokhoz tartozónak is tudta magát. Sorstársakhoz, akiknek nincs más reménységük, mint az az Isten, aki „uralkodókat taszít le a trónról, de felemeli az alacsonyakat”, aki „éhezőket lakat jól

²⁰A Békés-Dalos fordítás szerint: az Úr „alázatos szolgáló leánya”.

²¹Lásd Schürmann: *Das Lukasevangelium*. HthkNT III/1, Freiburg – Basel – Wien, 1969, 76.

minden jóval, de üres kézzel bocsátja el a gazdagokat". A Magnificat ezen szavai mintegy visszhang a zsoltaíros imáira (vö. 34,11; 107,9; 147,6; vö. Sir 10,14) és a kora politikai állapotait osztorozó Ezekiel prófétára (21,31).

Mária mint a női világ szimbóluma

Megjegyzendő, hogy itt egy nő beszél, aki merészel úgy beszélni, mint egy próféta, emberi méltóságának teljes tudatában. Hasonló módon, mint ahogy azt maga Jézus tette, aki egyébként, eltérve az akkori rabbik szokásától, nőket is befogadott tanítványi közé, és mint vele egyenértékű személyeket szerette őket. Kérdés, hogy nem volt-e a reformátornak is hasonló, emancipáló szándéka, amikor kommentárjának ezt a szakaszát így fejezi be: „Akkor majd az elnyomottak előre törnek (*kommen empor*), zajtalanul, hiszen Isten ereje lakik bennük.”²²

²²Magnifikat 83.

Az a feltevés, hogy Luther számára a nők sorsa nem volt közömbös, és hogy számára Mária lehetett a felemelkedő női világ élő szimbóluma, alátámasztást nyer még a következő kijelentésből. Mária, jóllehet az Isten Fiát hordozta méhében, továbbra is osztotta az egyszerű háziasszony sorsát, aki „főz, mosogat és takarít”,²³ ami nem akadályozza meg abban, hogy megköltse, ószövegségi szövegek összeolvasásával, a Magnificatot. Ember az emberek között, nő a nők között, a legalacsonyabb munkát az emberi méltóság legmagasabb megnyilatkozásaival egybekötve, egyedülálló és mégis testvéri, nem csak anyai, hanem nővéri is — így jelenik meg Mária a lutheri szövegekben. Ilyen értelemben áll a hívők előtt nemcsak mint követendő, hanem mint követhető példakép is.

²³Uo. 106.

Luther és a Mária-ünnepek

Az olvasóra hagyom, hogy megítélje, mennyiben különbözik, avagy nem, az effajta Mária-tisztelet egy jól felfogott római katolikus Mária-kultusztól. Lehet, hogy az a tény, hogy én megtanultam szeretni az evangélikusokat (édesanyám is az volt) és a reformátusokat, részrehajlóvá tett. Mindenesetre egy ilyen meglehetősen optimista megítélés malmára hajtja a vizet az a tény is, hogy Luther sohasem szakított a hagyományos Mária-ünnepekkel. Legalábbis 1528-ig ellenkezés nélkül hagyta ünnepelni az „annuntiatio”, a „visitatio” és a „purificatio”, azaz a „gyümölcslő”, a „sarlós” és a „gyertyaszentelő” Boldogasszony ünnepeit. Jónak látta továbbá, hogy a gyülekezet a Magnificatot latin és német nyelven énekelje. Ugyanakkor éles kritikával illetett néhány Mária-titulust, mint például „Mediatrix” („közvetítő”) vagy „Expiatrix” („engesztelő”). Nem tartotta az „Advocata nostra”, azaz „a mi ügyvédünk” nevet sem helyénvalónak. Hiszen szerinte nehezen lehet a krisztusközpontúság és a bibliahűség alapelveivel összeegyeztetni.

2. Kálvin Mária-képe

Kálvin Jánost méltán számítjuk Luther legjelentősebb követői és tanítványai közé. Abban azonban felülmúlta „mesterét”, hogy szentírás-magyarázatában már úgyszólván szöveg- és hagyománykritikai eszközöket használt, megírt egy rendszerező teológiai kézikönyvet, és kidolgozott egy átfogó és sokrétű egyháztant. Az Újszövetség egyetlen Máriát érintő szövege sem került el figyelmét. A négy evangéliumot összefogó *Harmonia evangelica* című latin nyelvű kommentárjában és az azzal párhuzamosan francia nyelven közzétett szentbeszédeiben hosszan tárgyal az Isten Fia anyjáról. Idézzünk néhány részt ezekből a szövegekből, Jézus életének állomásait követve.

Az angyali üdvözléről

Az „angyali üdvözlöt” (Lk 1,28–37) Kálvin így értelmezi: „Mária az (...) üzenetből, azaz Isten szavából értesült, hogy Isten Fia felvette a mi testünket, hogy testvérünké legyen”. Mária maga „egész tekintélyével tanítja”, hogy ebben a hallatlan eseményben nyugszik üdvösségünk kegyelme. Maguk az apostolok is valószínűleg tanítványai közé tartoztak. Nem zavarta őket, hogy ez a tanítás „csupán egy nő ajkáról jön”.²⁴ Míg Luther főleg a Szűzanya személyes hitét emelte ki, a francia reformátor az angyali üdvözlötben rejlő utalásról beszél, és Máriát a teológus szerepében jelenteti meg, aki nem csak hisz, hanem a hit tartalmát át is gondolja. Így lép fel a Szent Szűz, mint tanulékony tanító, akinek Jézus munkatársai nem vetik szemére, hogy nő. Ez teljesen megfelel például Joachim Gnilka kutatási eredményeinek, aki szerint Jézusnak női tanítványai is voltak.²⁵

A következőkben az „Üdvözlég”, az „Ave, gratia plena” kerülnek tárgyalásra. A kiindulópont a köszöntés görög formája: „kaire kekaritomene”. A helyes fordítás a reformátor szerint: „Örülj, kedves,”²⁶ értelem szerint: „Örvendj, te Istennek kedves.” Eszerint a „kekaritomene” jelzőben nem a „charis”, a „kegyelem” szó rejlik, amiből aztán a „malasztal teljes” fordítás jogos-sága következne.²⁷ Mintha itt Máriáról mint „lelki edényről” lenne szó, amely eltelnék a mintegy folyékony kegyelemmel. Az Isten és az ember közötti viszonyt Kálvin nem szívesen fejezi ki tárgyyszerű metaforákkal.

Ilyenfajta viszonyt szerinte „az Úr van teveled” kijelentés jelez. Megindokolja azt, hogy Mária magát nyugodtan és „teljesen Istenre bízva”.²⁸ Így lesz kedvessé az Úr szemében, a francia szöveg szerint „agréable”. Arról, hogy ebben az összefüggésben az „áteredő bűntől” való mentességről²⁹ szabadna beszélni, itt sem esik szó.

Mindent egybevetve: az „Ave Maria” lényegében Isten oldaláról jövő köszöntés, üdvözlés. Ne használjuk tehát emberi oldalról jövő imádság bevezetésére. Aki így viselkedik, könnyen megáll Mária személyénél, ahelyett, hogy figyelmét teljesen az Úrra összpontosítaná.³⁰

²⁴Calvini Opera (=CO) 46, 63: 6. beszéd az evangéliumharmóniáról.

²⁵Vö. J. Gnilka: *Jesus von Nazareth*. HthKNT Supplement 3, Freiburg – Basel – Wien, 1990, 184–186.

²⁶A „kaire” köszöntés értelmezéséhez lásd H. Schürmann: *Das Lukasevangelium*, 43–44, 23. jegyzet.

²⁷Békés-Dalos: „kegyelemmel teljes”.

²⁸CO 46, 65.

²⁹Igy Békés-Dalos 136 (Lk 1,28).

³⁰Vö. CO 46,63.

³¹Vö. CO 46,119:
11. beszéd az
Evangeliumharmóniáról.

³²Uo. 120sk.

³³Vö. uo. és CO
10/1,195: „iure matris
impera”.

Mária mint példakép

Semmiképpen sem mennyei Úrnő az Isten Fiának anyja. Inkább, mint önmagáról vallja: „az Úr szolgáló leánya” (Lk 1,38).³¹ És mert szolgálata nem hasonlítható egy cselédlányéhoz, hanem tevékenység az emberi üdvösség előremozdításában, Mária sajátos emberi méltóságának is alapja. Mindazok tehát, akik „mennyei királynőjének”, „a világ üdvösségének”, „az úton járók csillagának”, „fényességének”, „reménységének”, sőt a haragvó Istennél a bűnösökért közbelépő „ügyvédnek”, titulálják, csak bosszanthatják a Szűzanyát.³² Sajnos pontosan ez történik az „Ave maris stella” és a „Salve regina” himnuszok esetében. Feltehető, hogy a reformátor látott képeket, amelyeken Mária palástjával védi az embereket a felháborodott Atyaisten nyilai ellen. Ha igen, akkor érthető, miért ostorozza a „pápastákat”, akik azt várják el az Isten Fiának anyjától, hogy mintegy „anyai jogaira” hivatkozva, nyomást gyakoroljon Krisztusra.³³

Aki Máriát helyes módon kívánja tisztelni, az értse meg a Szentlélek tanítását a Szentírásban: a Szűzanya a megváltott emberek közé tartozik. Még ha az első is azok között. Mint ilyen, „hűséges tükre az Isten irgalmának”, s ugyanakkor nem tárgya, hanem példaképe az élő Isten-hitnek. Tehát nem „hinnünk” kell Máriában, hanem hitét kell követnünk.

Erzsébet Máriához intézett szavaira is hosszan kitér a reformátor (Lk 1,42sk.): „Áldottabb vagy minden asszonynál és áldott a te méhednek gyümölcse! Hogyan lehet az, hogy Uram anyja jön hozzám?” Kálvin nem lenne Kálvin, ha nem tenne itt megkülönböztetést: Mária áldott mivelta nem azonos Jézus áldottságával. Jézus isteni természetével alapján áldott, a Szűzanya pedig merő kegyelem, „sola gratia” alapján az. Más szóval: Mária előlegezett módon nyerte el az újjászületés adományát, és mint újjászületett nő, szülte meg a test szerint gyermekét; és viszont, a fiú attól született, aki újjászületését öröktől fogva neki köszönheti. A különbség mérhetetlen. Következésképp: az, aki Máriát egy szintre emeli Krisztussal, sőt mi több, neki adja a trónt és Krisztusnak csak a zsámolyt, nem értette meg, miért dicseri Erzsébet olyan „mésékelt” módon a Szűzanyát.³⁴

³⁴CO 45,35: *Harmonia
evangelica.*

József magatartása

Ami József magatartását illeti (vö. Mt 1,19), annak is üdvtörténeti jelentőséget tulajdonít teológusunk. Elhatározása, hogy feleségét nem akarta rossz hírbe hozni, az Úr akaratának felelt meg. „Az Úr Máriát házasodni engedi, hogy a Szűz égből származó anyasága a hitestársi élet leple alatt maradjon egészen addig, míg a valóság kinyilatkoztatásának ideje el nem jött.”³⁵ József hívő magatartása ezt a célt szolgálta.

³⁵CO 45,63: *Harmonia
evangelica.*

Az idő rövidsége miatt még csak egy kálvini gondolatmenetet idézek. Azt, amelyben a reformátor Lk 11,27-et Lk 8,19–21-re kapcsolja vissza. Az első szöveg arról az asszonyról beszél, aki a Jézus köré csoportosult tömegben állva felkiáltott: „Boldog a méh, amely téged hordozott és az emlő, amelyet szoptál.” Jézus

³⁶Vö. CO 45,349: az Igét befogadó hit gyümölcsöző hit: „*efficax receptio (...) fructum suum proferat*”.

³⁷Uo. 348.

válasza: „Boldogabb, aki hallgatja és megőrzi Isten igéjét.” A másik szöveg azt beszéli el, hogy Jézust valaki félbeszakította: „Anyád és testvéreid kint állnak és látni akarnak.” Jézus válasza: „Anyám és testvéreim azok, akik Isten igéjét hallgatják és teljesítik.” Kálvin a két logion egybevetéséből három állítást olvas ki. Az első: az igazi boldogság az isteni Ige befogadásában áll, amennyiben a befogadó annak követelményei szerint él.³⁶ A második: Mária a legboldogabb embernek tekinthető, hiszen ő már az angyal által átadott Igét is „szívébe véste és elelmélkedett rajta” (Lk 2,19). Méltán nevezzük tehát „Boldogasszony-nak”. Harmadszor: Mária boldogsága dicsőség is egyben. Idézet: „Nagy dicsőség számára, hogy Krisztus lelkileg és testileg benne él.” Ez abban csúcspontba ér, hogy Fia testének tagja, és hogy a mennyei Atya az új teremtmények közé sorolja.³⁷

Látjuk: a kálvini mariológia éppoly Krisztus-központú, mint a lutheri. Minden helyes Mária-dicséret Krisztus-dicséret.

3. A II. Vatikáni zsinat: Mária, az „istenanya” Krisztus és az egyház misztériumában

³⁸A következőkben LG rövidítéssel idézve.

Semmi sem mutatja jobban a zsinat mariológiájának sajátosságát Lutherével szemben, mint a *Lumen gentium* konstitúció³⁸ 8. fejezetének címe: „A boldogságos szűz Mária, az istenanya, Krisztus és az egyház misztériumában”. Itt is krisztusközpontúság kerül kifejezésre, de azon kívül a katolikus Mária-tan ekkleziológiai integrációja is, ami inkább Kálvinra emlékeztet, aki a Szűzanyában Krisztus testének, vagyis az egyháznak tagját látta. Ami az „istenanya” „deipara” kifejezést illeti, annak magyarázat nélküli használata nehézséget okozhat az ökumenikus párbeszédben. Hogy milyen nehézségeket sikerült kiküszöbölni, és melyek maradtak meg, azt csak a zsinati szövegek részletes elemzése mutathatja ki.

3. 1. Krisztus, az egyedüli Közvetítő

„Egy és egyetlen a mi közvetítőnk az apostol szavai szerint (...) az, aki önmagát adta megváltásként mindenkiért (1Tim 2,5sk.). Máriának az emberekkel szembeni anyai feladata semmiképpen sem homályosítja el, sem nem kisebbíti Krisztus egyedüli közvetítőségét, inkább annak erősségét mutatja ki. A boldogságos Szűz minden üdvös befolyása (...) Isten jóakaratóból származik, és Krisztus érdemeinek bőségéből ered. Az ő közvetítőségére támaszkodik, és attól teljes mértékben függő viszonyban áll.” Ezt olvassuk a LG 60. szakaszában. Egyrészt a zsinat nem habozik Mária anyai gondoskodását kiterjeszteni a hívők egyetemességére, másrészt őrizkedik attól, hogy Isten atyai gondviselésével közös nevezőre, mintegy konkurenciába hozza. Mária Krisztus kizárólagos közvetítő tevékenységének szolgálatában áll. Mint „az Úr szolgáló leánya” (LG 61).

Jogos-e Máriának a megváltás művében való részvételéről beszélni? A választ egy analógia adja: „Ahogy Krisztus papságá-

ban különböző módon részesülnek a (felszentelt) papok és a hívő nép (...), úgy a Megváltó közvetítőségének egyedüli mivolta sem zárja ki azt, hogy teremtmények különböző módon részt kapjanak ama egyedüli forrásból, és együttműködjenek vele. Sőt maga Krisztus készíteti őket erre. Az egyház Mária ilyen alárendelt tevékenységét habozás nélkül vallja" (LG 62/2sk.).

Mária-titulusok

De ebben az összefüggésben és ezen az alapon a LG aztán tovább használ olyan Mária-titulusokat, amelyeket a reformátorok annak idején határozottan elutasítottak: közbenjáró, segítő, ügyvéd, közvetítő, jobban mondva társközvetítő. Kérdés, hogy a protestáns partner ennek láttára szavahihetőnek találja-e a kijelentést: Mária ilyen megnevezése „Krisztus egyedüli közvetítő méltóságából és hatásosságából semmit sem vesz el, és semmit sem tesz hozzá" (LG 62/1).

Mindenesetre érdekes és jellemző, milyen gondolatmenettel próbálja a zsinat a megdicsőült Szűzanya szerepét egyrészt földi pályafutásában, másrészt mennyei tevékenységében megalapozni. Röviden összefoglalom: Mária a „kegyelem rendjében" anyai szolgálatot teljesít (LG 61). Amióta példaadó hittel beleegyezett abba, amit Isten kért tőle, és az által, hogy ebben a hitben a kereszt alatt állva — *stabat mater dolorosa!* — kitarzott, de főleg azóta, amióta „felvétetett a mennybe", egyetemes anyai feladatot teljesít. Közbenjár, azaz imádkozik értünk, és „odahat, hogy az örök üdvösség adományait elnyerjük". Így „visel anyai szeretettel gondot Fia testvéreiért, akik (...) még nem jutottak el az égi hazába" (LG 62). Mintegy eszkatológiai anyaságról van tehát szó.

A gondolatmenet aztán ekkleziológiai irányban megy tovább. „Jézus anyja, aki már testben és lélekben megdicsőült (...), képe és kezdete a jövőben beteljesülni hivatott egyháznak." Így jelenik meg, „mint a zarándokló Isten-népe biztos reményének és vigaszának előremutató jele" (LG 68). A meglátás — gondolom — alkalmas arra, hogy szavahihetővé tegye az „egyetemes anya" metaforáját (vö. LG 68).

A megdicsőült Mária

Kétségtelen: amíg a reformátorok megmaradtak, az újszövetségi szövegeket szigorúan követve, elsősorban az „evilági", „történelmi" Máriánál, addig a zsinat főleg az ájtatossági hagyományt követve, „kiegészíti" ezt a képet a megdicsőült „Maria assumpta" képével. Ezen a téren is folyik ma az ökumenikus vita és párbeszéd: mennyiben mond ellen az egyik látószög a másiknak? Vagy talán kiegészítik egymást?

Nézzünk azonban még utána, hogy mit mond a II. Vatikánum a többi Mária-dogmáról.

A hittétel, hogy Mária Isten Fiának anyja, helyileg és tartalmilag az első helyet foglalja el. Mintegy hermeneutikai elv szerepét tölti be: ő teszi a többi dogma helyes értelmezését lehetővé. Elsősorban Mária szüzességének tanát. Amennyiben ő tudatában van egyedülálló hivatásának, érthető döntése a szüzi életforma

mellett. Persze félreértenék a zsinatot mindazok, akik a szüzes-ségben itt pusztán fiziológiai állapotot és nem a hit szabadságával választott, önkéntes, kizárólagos Isten-szolgálatra célzó életformát látnának. Úgy vélem, hogy ezen a téren megegyezik a LG a reformátorok tanításával, amennyiben Mária szüzi életformáját maradéktalan önátadására vezetik vissza, arra, hogy ő szívvel és lélekkel, testestül-lelkestül „igent” mondott az isteni tervnek. A „semper virgo” kifejezést (LG 52) a zsinati okmány így jellemzi: „Szűz az a Mária, aki az angyal híradására az Igét mind a szívébe, mind a testébe fogadta” (LG 53). A mondatban a „verbum Dei” egyszerre jelenti a híradás szavát és Isten Fiát. A „befogadás” fogalma szintén kettős: igenlő hit és fogamzás. Az a meggyőződés, hogy Mária magatartását nem passzivitás és vak engedelmesség jellemzi, szintén kifejezésre jut: „Szabad hittel és engedelmességgel működött közre az emberi üdvösség megvalósításában” (LG 56). Önkéntesség és szabadság határozta meg döntését a szüzi életforma mellett is.

Az „istenanyaság”, azaz a hittétel, hogy a Szűz” az Isten Fiának anyja”, világítja meg továbbá azt a tanítást is, miszerint Mária „bűntelen” — amint a reformátorok mondták, vagy „szeplőtelen” — amint azt a katolikusok mondják.

A hangsúly ezen a ponton is lényegében pozitív, bár mindkét jelző — „bűntelen” és „szeplőtelen” — önmagában véve tagadó jellegű. A kifejezés tagadva állít. Azt állítja, hogy Mária istenközössége és krisztusközössége magától értetődővé teszi, hogy minden energiájával az isteni terv mellett és nem ellene foglalt állást. Hogy erre a magatartásra képes és kész is volt, azt persze nem saját érdemeinek köszönhetné. Mária — írja LG 53 — „Krisztus érdemeire való tekintettel (...) megváltott ember”. Azt, hogy ő a szó szoros értelmében „szent szűz”, a Szentlélek behatásának tudja be. A Lélek alakította át ezt a zsidó fiatalasszonyt „fogantatása első pillanatától kezdve (...) új teremtménnyé” (LG 56).

Ezen a ponton jelenik meg a „szeplőtelen fogantatás” gondolata, amelyet egyébként a LG szoros kapcsolatba hoz az „assumptio”-dogmával. „Végezetül Isten a szeplőtelen Máriát, akit az áteredő bűn minden foltjától érintetlenül őrzött meg (...), testestül-lelkestül felvette (magához) a mennyei dicsőségbe” (LG 59). Hogy Luther és Kálvin mai követői mennyiben fogadják el vagy utasítják el ezt a kijelentést, arról ajánlatos lenne felekezeti-közi összejövétel folyamán beszélni. És talán arról is, milyen értelemben kell venni ebben az összefüggésben az „áteredő bűn” kétszeresen is analóg kifejezését.

Az ájtatossági gyakorlat szintjén a zsinat a következő intést intézi a katolikus hívők felé: „Lelkére köti a teológusoknak és Isten igéje követőinek, hogy éppúgy tartózkodjanak hamis túlzásoktól, mint erősen leszűkített gondolkodástól.” Elvárja tőlük, hogy a hívők előtt Mária kiváltságait következetesen Krisztus-

hoz viszonyítsák (LG 67). Aki a Szűzanyát helyesen „tiszteli (*honoratur*)”, az Istent „dicsóíti (*glorificatur*)”. „Gloria” egyedül az Urat illeti meg. Helyes tehát a reformátusok jelszava: „*solus Deo gloria*”. A „honor” nem „gloria”. Az dicséret és dicsőség, amely Isten szentjeit illeti meg. Ezen a ponton különbözteti meg a Zsinat a Mária-kultuszt mint olyant, amely itt „lényegesen különbözik az imádás kultuszától” (LG 66).

4. Néhány továbbsegítő gondolat

Először is óvni szeretnék minden meggyőződéses Mária-tisztelőt attól, amit „mariológiai fundamentalizmusnak” nevezek. Azaz ne mellőzzük el soha az egzegéták, a szentírástudósok munkáját, amikor az újszövetségi szövegek értelmezéséről van szó. Zabolázzuk a szubjektív fantáziát és a költői túlzásra hajló kifejezésmódot. Maradjunk józanok. Úgyszintén azokat a dogmákat, amelyek nagy részben ájtatossági hagyományok hatására jöttek létre, tanuljuk meg a megfelelő hermeneutika szemüvegén keresztül olvasni. Szintúgy a dogmák szimbolikus, metaforikus, költői kifejezésmódjainak ésszerű értelmezését. Ez is a hermeneutikai feladathoz tartozik.

A mariológia helyes értelmezése

Másodsor: legyünk képesek főmondatok és mellékmondatok között különbséget tenni, tudván, hogy a keresztény mariológia csak egy főmondatot ismer: azt, hogy Mária az Isten Fiának anyja. Jó szolgálatot tehet ezen a téren is a zsinat hermeneutikai irányadása, mikor is, az ökumenizmussal kapcsolatban, „*hierarchy veritatum*”-ról — az „igazságok rangsoráról” beszél (UR 11/3). Eszerint minden hitigazság jelentősége attól függ, milyen szorosan viszonylik a Krisztus-hit tartalmaihoz.

Helytelen lenne az ökumenikus eszmecserét a négy Mária-dogma területére korlátozni. Ugyanis köztudott, hogy a Szentírás többet mond, mint a tanítóhivatal különböző döntései, amelyek legtöbbször egy tévtan elhárítása céljából jöttek létre. A legjobb, és — tegyük hozzá — legmodernebb dogmatika a Biblia tudományos olvasásával kezdődik, természetesen az élő hit és ájtatosság szavát is figyelembe véve. Aki mint jó teológus és jó lelkipásztor fordul a mariológia mondanivalójához, az nem egyszerűen hozzájárul annak továbbfejlődéséhez, haladásához.

Luther és Kálvin nem ugyanazt mondták, mint a II. Vatikáni zsinat. De mondanivalójuk között — legalábbis szerintem — nem egy olyan meglátás található, amely római katolikus hívőknek és gondolkodóknak napjainkban is szolgálatot tehet. Remélem végezetül azt is, hogy a zsinat mariológiája ezen a téren is közeledést hozhat a különböző keresztény hitvallások között.

GYÖRFFY ÁKOS

A halott öböl

„Élni. Csak beszélek róla,
és azt sem tudom, mit jelent.”
(S. B.)

X.

Szedtük fel a fűből a diót. Elég rendszertelenül csináltam, a kosarat sosem tettem jó helyre, mindig túl messze volt tőlem, a maréknyi dió odavitelével elvesztegettem az időt. Kisütött a nap, a fűskamra melletti tócsában verebek fűrödtek. Két napja alig ettem, de nem éreztem éhséget, csak valami bágyadt könnyűséget, és hogy a feltámadó szél másképp érinti az arcomat. Néha felnéztem a diófa ágai közé, a rohanó felhőkre. Nem tudtam, mi történik, hogy mi ez velem, csak a közelségben voltam, a közelségét tudtam valaminek, és azt, hogy még közelebb lenni hasonló lenne a halálhoz. A felhőkről kis csapatok szakadtak le, sosem tudtam kivárni, míg szétoszlanak és eltűnnek, csak a következő odanézésük már nem voltak ott.

IX.

A kandallóból dőlt a füst. A magnóból a Don Giovanni szólt. A friss nyárfahasábok csak sziszegtek, bugyborékkoltak, nem kaptak lángra. Álmodban nyöszörögtél. A tó fölött fecskék cikáztak, életemben nem láttam ennyi fecskét. Időnként egy felhőréstől előbukkant a nap, a tó tükre sávokban ragyogni kezdett. Ragyogtak a sávokban a fecskék, mint a padlásablakok fénypázmáiban a porszemek.

VIII.

A fecskéktől vártam, a tó fölött gyülekező fecskék százaitól, tőlük vártam, hogy mondják meg, mondják meg nekem, és meg is mondták, elmondták az egészet, de hiába mondták, rettegtem a szavaiktól.

VII.

Nem volt senki a parton. Alig mertem levetkőzni előtted, meztelenül indultam a tó felé. Egy jegenyének dőlve ültél, éreztem, hogy nézel. Nagyon hideg víz. Mintha abba az életbe készülnék most alámerülni, amibe mindig is vágytam, szemben ezzel a beláthatatlan és fenséges térrel, tekintetteddel a hátamon. Mert lehet egy látvány ima, mondtad később, éjszaka, a tűz árnyainak mozgását figyelve a testeden, sőt lehet, hogy az az igazi ima.

VI.

Beszélni róla, ahelyett, hogy, de mi helyett, mindent csak valami helyett, minden gondolat és szó és mozdulat valami helyett, egy gondolat és szó és mozdulat helyett, a megkerülés és az elhallgatás tökéletessé finomított módszerei.

V.

Nem tudom, hogy az alig egy üveg bor tette-e. A temetőben, sírok között sétáltunk. Az öreg présházak akácmézzsínű homlokzatai. Mintha minden sűrűbben, természetellenes tempóban történt volna. Mint egy lázrohamban az egymásra csúszó képek. Egy kétszáz éves kőkeresztnek dőlve álltunk. Felborítottam a tövében egy vázának használt műanyagflakont. Láttam, ahogy végtelen lassúsággal ömleni kezdenek belőle az oszlásnak indult darazsak.

IV.

Aki sokat tud és nem él aszerint, elveszett, olvastam a teraszon egy könyvben. Az asztal közepén, mázas cseréptányéron sajt szeletek. Kihoztad a teát egy régi üvegkanocsóban, letetted a tányér mellé. Néztem a kancsót. Az aranykor dülöngélt, lebegett és hullámozott mögötte.

III.

Van az esővíz a hamutartóban, van a diófa is rigófészkeivel, van a dülőút melletti

*elszáradt levendulatóblák illata, csak én nem
vagyok sehol, annyira lennék ott az
a bodzabokor, mondtad.*

II.

*Semmire nem emlékszem abból, amit
mondtam. Egy benzinkút mellett álltunk,
lehúztam az ablakot, bevert az eső, csorgott
a víz az arcomra. Valami önkívületszerű
állapot lehetett, a szívem úgy vert,
mintha öt kilométert futottam volna.
Órák telhettek el, nem tudtam abbahagyni.
Néztél magad elé, szorítottad a kormányt,
néha kifújta az orrod, vagy a sírástól
elkenődött szemfestéket próbáltad
letörölni valahogy. Nem én voltam,
aki beszél. Mintha magnóról ment volna
a szöveg, aminek egyszerre lennék hallgatója
és előadója. Regényekben az ilyen monológok
után általában valami sorsdöntő szokott
következni. De te egyszer csak megszólaltál,
hogy éhes vagy. Iszonyúan éhes vagyok,
mondtad szipogva. Csak ennyit, hirtelen.
Jó, mondtam, menjünk haza akkor,
és útközben aztán nem beszélt egyikünk se már.*

I.

*A mólónál, ahol gyerekkorom óta nem jártam,
lefényképeztél. Az öböl félig kiszáradt, oldalukra
dőlt ladikok rohadtak az iszapban. Itt tanultam
meg úszni. Halakat üldöztem a hínárerdőkben.
A napsütötte deszkák szagát abban a hideg
októberi esőben is éreztem. A szél az arcomba
fújta a hajad. Próbáltam tartani magam, de nem
ment. Sírtam, az illatodtól és a halott öböl
látványától. A kettő együtt sok volt, és a kettő
ugyanazt jelentette. A kettő egy volt.
Legyűrhetetlen reménytelenség. Az öböl
a tükörképünk volt, mi voltunk az öböl.
Álltunk a rothadásszagban, és nem
volt tovább.*

(Páلكöve, Nagymaros, 2002–2005)

Villon, a középkor testamentuma

PIERRE EMMANUEL

Pierre Emmanuel (1916–1984) francia költő, esszéista. A fordítás alapjául szolgáló mű: *Villon, testament du Moyen Age*. In: P. E.: *Le monde est intérieur*. Seuil, Paris, 1967, 226–230.

A reneszánsz határmezsgyéjén, abban a zűrzavaros időben, mikor a mohó vágyak kuszaságában a százéves háborútól elcsigázott középkor kileheli lelkét, egy költészeti csoda épp abban a pillanatban születik meg, s szakad majd fel benne az agonizáló kor szellemének szívettépő nosztalgiaja. S hogy e csoda tartóoszlopa nem lesz más, mint egy közönséges akasztófavirág, egy kicsapongásoktól lezúllott „deák”, akit gyarlósága végül is a legutolsó gonosztevők közé sodort — meglepő-e egyáltalán? Erkölcsi felfogásunk — mely szerint a bűn végzetes baleset, a bűnös pedig olyan lény, akit kiteszítve magára hagynak — az élők közösségének azt az alapvető értelmét veszítette el, mely a kereszténység dicső évszázadainak szellemi egységét oly szilárdan fogta össze. Bármilyen mélyre süllyedt is, a bűnös akkoriban sorstárs volt: Isten és ember szemében ugyanis gyarlóság és bűn egyet jelentett. A tett éppúgy nem öltött konkrét formát, mint a szándék, ennél fogva senki sem merte volna kijelenteni azt, hogy: „engem a kísértés nem környékezhetsz meg”. A bűn hozzátartozott az ember természetéhez, távolról sem megbotránkoztható jelenléte szorongató tanúbizonysággként szolgált: a bűnös képében minden ember saját fájdalmas arcát ismerte fel, Isten előtt mindenki egyaránt felelősnek érezte magát ennek vétkéért. Maga a bűnös pedig az eredendő bűn, azaz Isten vakító haragjának fényében tekintett saját magára s bűnére: a Megfeszített kinszenvedéseinek látványa — hisz úgy érezte, hóhérai közé tartozik — túlságosan elevenen élt benne ahhoz, hogy saját vétkeitől el ne borzadjon. A bűnbánat áhítatos sóhaja, a kegyelemért való fohász egész középkoron át szüntelenül zengő moraja ugyancsak sajátos visszhangra lelt szívében, s a könnyörületességbe vetett tökéletes hité nem kevésbé: a jobb lator története épp ennek végtelenségét igazolta.

François Villon *Testamentuma* egyben a haldokló középkor végrendelete: műnek korával való maradéktalan azonosulása — keresve sem találunk ehhez hasonló példát a francia irodalomban. Az a pillanat, amikor géniusza széthull, egyidejűleg kora végső erőinek összpontosítása is, a francia irodalom utolsó erejével hallatja a tudat, a megbánás és az örök vágyakozás őszinte segélykiáltását: egy költő a leszálló csönd roppant magányában utoljára vázolja föl az örökkévalóság számára az élete végéhez közelítő ember naiv és komplex alakját. Mintha a középkor, a fenyegető halál árnyékában, egy csapásra át akarná örökíteni azt

az osztatlan hitet, mely a legnagyobb megpróbáltatások során szilárdul meg igazán, mivel ekkor válik bizonyossá, hogy Isten segítsége nélkül az ember egyáltalán nem boldogul.

Villon realizmusa a legkeserűbb valóság foglalata. Aki ebben csak az elvetemültség tetszelgő könnyedségét látná, sőt némelykor vaskos hetvenkedést, az rejtett titkait még korántsem értette meg. Cinizmusa tagadhatatlanul nagyfokú, de a csömör és a bánat ezt jóval felülmúlja. Nincs semmi természetesebb s kegyelemre áhítózóbb, mint ez a bujaságból, mohóságból s rablásból összeszótt világ.

S hogy az egész középkor magára ismerhet benne, csak azért lehetséges, mert a bűn csupán nagysága alapján, nem pedig a természete felőli mérlegelés különbségétételét tűri meg: a hibák és erények nagyközösségében, vagyis az akkori társadalmi élet felfogása szerint, mindenki nyíltabban élt annál, hogy a képmutatásnak a mai ember számára már szinte megszokottá váló szelleme megmutatkozhasson. Ily módon a legjelentéktelenebb, a legbűnösebb is intheti a leghatalmasabbat arra, hogy ne feledje helyzetét: nem ítélőbíróként — milyen jogon is tenné? —, hanem a magával szemben gyakorolt iróniájával, mely mások hasonló tulajdonságát is elérheti. Az emberi lét velejárói — a bűn, a szenvedés, a halál — egyébként azok gondolkodásmódját idézik, akik nézete szerint az élet pusztá átmenet: s bár rendszerint keveset gondolnak rá, mégis a nyomasztó és nyugtalan várakozás egyfajta közös tulajdonsága szüntelenül erre készíti őket. Ebből adódik a Villon művének mélységeiben rejtőző méltóságteljes komolyság, mely még a látszólagos tréfálkozást is kíméletlen éleslátással társítja; ebből fakad végtelen szomorúsága — egy véget nem érő száműzetés jeleként — s hitének olyasféle átütő ereje, mely a Prédikátor vagy akár Dávid magaslatait is eléri.

Sokan mondták Villonról, hogy modern költőink útját ő nyitja meg. Kétségtelen, hogy páratlan jelenléte elhomályosítja az egész középkori költészetet: egyes egyedül ő az, aki reményéből és nyomorúságából merítve az örök ember mítoszához jut el. A középkor viszonylagos személytelensége az egyén vágyakozását a kollektív indíttatásnak tulajdonítja, azaz a misztériumokban való együttes részvételnek: senki sem érzi elveszettnek magát az anyaszentegyház oltalmazó boltívei alatt zajló nagy liturgikus körmenetben, mely ugyanúgy szól az egyes emberhez, mint a tömeghez. Isteni elrendeltetés szerint a bűnösnek Megváltó adatik s a Megváltónak pedig bűnös. A közbenjárások, a kegyelemosztás, a szenvedések átváltozásai, a bűnök és érdemek átszármasztathatósága a végtelenségig folytatódik. Mivel a vallás teljesen áthatja a mindennapi életmenetet, az ember végtelenre irányuló vágya ismerős perspektívákban mozog, s még a leggyötrőbb kérdések is válaszra találnak a világegyetem misztikus rendszerén belül. Természetesen a fájdalom ezzel együtt tovább-

ra is változatlanul megmarad, átélése azonban sohasem a reménytelenség jegyében történik, hanem magától értetődő, természetes folyamat. S ha Rutebeuf-nél vagy Adam de La Halle-nál olykor mégis feltör a szenvedés jajszava, egy-egy panaszos sóhaj — annak pusztán fizikai oka van. Egyáltalán nem vezet elmélyültebb vizsgálódáshoz, és nem kíséri valamiféle megfoghatatlan magány hirtelen rátörő rémlátomása sem. Azonban, mikor a társadalmi rendszer hanyatlásával egyidejűleg az egyházi kötelek szálai is szétbomlanak, úgy látjuk viszont az egyéneket, mint valami idejétmúlt részecskéket, tehetetlenül szenvedve attól, hogy a nagy egész — ami eddigi életüknek értelmet adott — apró darabokra hull. S Villon épp ekkor jelenik meg.

Egyfajta romantikus elődöt vélni benne — föltöbb értelmetlen idővesztegetés lenne. Erős hite, valóságértékelése, a bűnről és következményeiről alkotott határozott véleménye, valamint — számos költeményében is tetten érhető — társadalmi ösztöne egyaránt olyan középkori emberre vallanak, akinek életét szent és megingathatatlan tanítás vezérli. Úgy bukkan fel a teljes szét hullás kellős közepén, mint maga a megtestesült megbánás. Az emlékezés szobra. Az áradó fény, mely a katedrálisokból egyenest tör az ég felé, meginogva már csak hiábavaló lobogássá lesz: s mint mikor a kő már majdnem szétporlad, s épp egy leheletnyi erő marad, hogy megtartsa fájdalmasan-ellenállón — ugyanezt valósítja meg ez a nyers, tömör, ugyanakkor karcsún magasba törő nyelvezet kőépülete. Mennyire meglepő a szavak zamata — s mögöttük megannyi évszázad érlelő tapasztalata! Szabályos ritmusú, hajlékony s mégis szilárd szerkezetű művek vádolják, némi időeltolódással, a még mindig közeli emberiséget. Amit Villonban modernnek minősítünk, az a magával ragadó örökérvényűsége: messzi távolból jövő, s azonnal olyannyira testvéri. Az emberi bölcsesség összegzése ez számunkra, mely egyáltalán nem a hosszas önvizsgálódásnak, hanem egy hatalmas és kiterjedt kultúra ösztönös befogadásának köszönhető. S kétségtelenül annak a kultúrának, mely a legközelebb jutott az ember titkához, anélkül hogy nevetségessé tette volna azzal, hogy önmaga fölé emeli, s anélkül, hogy bármely jellemvonását is jobban torzította volna.

Bámulatba ejtő, ahogy Villont olvasva minden erőfeszítés nélkül rátalálunk saját középkori lelkületünkre, mely továbbra is ott él bennünk. Ami más költők esetében nem lenne egyéb, mint személyes kaland, egy epizód, azt ő a szenvedés mindenkit érintő meggyőzőerejével adja elő, hogy ezáltal maradéktalanul részei legyünk mindannak, ami vele történt. A szánalmas bandita egyáltalán nem véletlenül könyörög kegyelemért a bitófa tövében! Azonban, ami még a szánalmon túl is megrázóbb élményt ad olvasása közben, az a feltétlen közösségvállalás érzésének felfedezése.

A valóban páratlan őszinteségből fakadó nyers szókimondás líraisága, a szíve számtalan ellentmondásával való állandó együttélés eredményeként jelentkező szívszorító iróniája, s végül reményének gyermeki tisztasága — mely átformálja, de még a legnagyobb szégyenben sem tagadja meg bizonyos szövegrészek fatalizmusát — együttesen vallanak nekünk a bűnnek azon a nyelvén, melynek csöndes keserősége oly fontos számunkra. S emellett helyzetünk pontos megítélésére is készlet: *közhelyekből* álló közös nyelv egyébként, melyet emlékezetünkbe vésődve tisztán és sértetlenül őrzünk, s nyomon követve küzdelmes életét, a legjelesebb alkotók egyedülálló műveként tartunk számon.

Kovács Zsuzsa fordítása

VÖRÖS ISTVÁN

Elkerítés

*Sose vegye el Isten előbb,
amit neked ad, mint mielőtt
neked adná. Ne utasítsd el,
ha adja, kérd, ha nem adja,
keresd, ha már adta, találj meg
mielőtt visszaveszi. Sose
vegye vissza, amit neked adott.*

*Végül téged vegyen el tőle.
Kamatot sose számol föl.
Sose számold, hogy mit adott,
sose gondold, hogy te is adtál.
Sose gondold, hogy megszámlálhatod
Istent.*

*A lélek elkerített üres terület önmagunkban.
Isten elkerített zsúfolt terület a lélekben.*

*A világ elkerített üres terület Istenben.
A semmi elkerített zsúfolt terület a világban.
Az ember elkerített üres terület ugyanott.*

*Önmagunk elkerített zsúfolt terület
semmiben. Sose vegye el Isten
tőled a világot, az embert, a semmit.
Mielőtt meghalnál, nem élsz.*

Kitérni a jelek elől

Nagy bűn, ha az ember nem érti meg,
 amikor a dolgok hozzá beszélnek.
 A dolgok sosem a saját gondjukat
 mondják, nem gondolkodnak
 legfeljebb a te fejeddel.
 Aki a jeleket nem érti,
 egy nyári fa alatt fekszik, kőpadon.
 A lomb fölött puha vihart formáz
 az alpesi szél, mint fazekas az agyagot.
 Vízszagú szobrot állít a város fölé,
 csak az veszi észre, akinek erről a kertről
 egy kisebb jut eszébe, nagy
 bűn, hogy nem érti, miért.
 A szobor eltörik, esni
 kezd. Az értetlen, hogy elválassza
 magát a jelektől, egy
 nejlonzacskót terít a fejére.

utószó

a táj bennem képpé alakul át
 fénytől mi zúdul alá hűs égből
 lesz árnyék szivárvány özön után
 nappal mikor hallgatsz a hűségről

s lassan borítanak el az ügyek
 vagy vallod hogy a költő csak szaval
 a fagy ahogy enged ahogy rügyek
 fakadnak s gyógyulnak sebek halkán

ahogy hasadt harmadnapon hajnal

máshogy van haj s gondolat ma kuszább
 köszönés nélkül orrol mi új ránk

dőlnél be tán hízelgő szavaknak
 nem születnél hogy lássalak vaknak
 repdes felettem fejetlen angyal

Ház a Ráday utcában

GREINER ÉVA

*Ha az ember valahová, sok-sok év után visszatér,
megváltoznak az arányok. Minden kicsivé válik, leszűkül.
A mi házunkkal épp az ellenkezője történt. Megnőtt,
kitágult, óriásivá lett, égbolt magasságig emelkedett.*

A szerző gyógypedagógus; Svájcban él. Írását Szegedi Erika színművész nőnek, gyermekkori barátjának ajánlja.

Szürkület volt már, amikor beléptünk a házba — sárga kőkockákon át —, először a földszintre.

— A poroló! Látod, a poroló még mindig a régi.

Erika közelebb lép, hogy tapintásával is megbizonyosodjék róla. Behunyjuk szemünket, s beleszipantunk az ismert dohos pinceszagba. Ott a sarokban a házmesterék. Ajtójuk fölött külön kis lámpafény.

Velük szemben a baloldalon találkoztunk gyermekkorunkban közvetlen közletről a háború iszonyú tényével. Egy család tett nap mint nap tanúságot róla. A Romhányiék.

— Emlékszel rájuk?

Ildikó, a kislányuk idősebb volt, mint mi. Csak akkor láttuk főnről, ha a közös WC-re ment ki. Sohasem játszott az udvaron. Édesapja hosszú évek múlva fél lábbal, megrokkanva tért haza az orosz fogságból. Édesanyja jobb üvegszeme és nagyanyjának fél karja hordozta egy életen át a nyomokat...

Itt jobbra lakott az Andris. Jóképű, fekete göndör hajú, eleven fiú volt. Úgy hallottam, 56-ban disszidált, s az idegenlégióba került. Vele sem játszottunk. Nem is engedtek volna a földszintre. Mint az indiai kasztrendszerben, mi csak a második emeletől fölfelé barátoktunk. Az az igazság, nem is voltak ebben a házban hozzánk való gyerekek. A Nánásy kislányok, Fruzsi és Csöre — bár remekül statisztáltak nekünk — túl fiatalok voltak hozzánk.

Egyedül a Balázs. Ő volt az igazi játszótárs, gyermekszerelemünk ideálja. Őrajta osztoztunk nagylelkűen, minden rivalizálás nélkül. Egyszerűen szerettük. Ebben a háromszögben a ti együttesetek harmonikusabb volt, mint a mienk. Én elég sokat vitákoztam vele. Egy vérre menő civódásra emlékszem. Ennek majdnem kéz és lábtörés lett a vége. Ő azt állította, hogy háromkerekű biciklivel nem lehet lehajtani a második emeletről. Én pedig mindenáron be akartam bizonyítani, hogy igenis lehet. Kicsit összetörve, de büszkén vágtam magam előtte haptákba, s megrökönyödésére csak ennyit mondtam: Látod, lehet, csak akarni kell...

Közben kigyulladtak a lépcsőházban a lámpák. Gyenge, sárgás, halvány fényt adnak, csak éppen annyit, amennyi most, ebben a pillanatban kell. Nem tolamakodó rivaldafény, hanem diszkrét, tompa. Csak az emlékeknek van rá szükségük. Megállunk a lépcső aljában, az első fordulóban. A lakók névsorában keresgélünk. A névtábla. Ugyanaz a névtábla, fekete, széles — talán ébenfa — ráámában öleli át az itt lakókat. Felváltva olvassuk a neveket. Egy-két ismerős is előtűnik, s azt még egyszer, együtt mondjuk: Lupsáné, Agárdiné, Farkas Éva, Végvári Botond, Dr. Keserű Erzsébet és... Balázs. A híres pécsi porcelán gyáros, az egykori háztulajdonos dédunokája, a mi Balázssunk. Hát itt maradt?

Elindulunk a lépcsőn az emelet felé. A hosszú, széles, alacsony lépcsőt talpunkkal tapogatjuk végig. Egyetlen fokot sem akarunk kihagyni, végig akarjuk járni elsőtől az utolsóig. Egy pillanatra rácsodálkozunk a még elhanyagoltságában is gyönyörű kovácsoltvas korlátra. Erika végigtörli kezével a poros karfát. A lépcsőház falán, ahol lemállott a vakolat, előtűnik a régi drapp színű olajfestés nyoma. Felül mintegy bordúrként sötétbarna, szögletes csigaminták.

Felérünk az első emeletre. Körülnézünk, egymásba kapaszkodunk. Elindulunk a körfolyosón jobbra, mint búcsújárók a kálvárián — csak a liturgiánk más. Minden ajtó és ablak előtt megállunk. Kint nincs még sötét, ha bentről felfigyelnének ránk, meglátnák körvonalainkat. Még sehol sem húzták le a rolókat, csak azt nem látjuk, amit nem akarunk.

Egymás után jelennek meg előttünk, akikkel találkozni szeretnénk. Berci bácsi, a nagyméretű, vörös arcú és öblös hangú hivatalnok, elengedhetetlen derűjével és aktatáskájával. Hirtelen és korán halt meg. Mindenki sajnálta.

A matuzsálemkorú, kakaó- és kávészagú Hoffmann néni, aki rendszeresen kapott IKKA-csomagot külföldön élő fiától. A forradalom idején nagylelkűen felajánlotta a köznek éléskamráját. Életében annyi lekváros macesszt nem ettem. Szomszédja a Dóda. A Rózsát nehéz volt háromévesen kiejteni. Dóda különös lélek. Tenyéryni lakásában minden tárgyat néven szólít. Mindenhez személyes kapcsolat fűzi. Elegáns ruháit mindig maga varrta. Sohasem értettem, miért mondja, hogy neki egy ruhát ezer darab-ból kell összeállítani.

Most érkezünk a mi lakásunk alá, alsó szomszédunkhoz. Súlyos tüdőbeteg anya, ritkán van itthon, csak a postás hoz néha néha hírt a svábhegyi szanatóriumból a fiatal testvérpárnak. Botond és Csilla oly visszavonultan és csendben élnek, mintha a halált várnák.

Itt most vissza kell fordulni, mert annak idején sem tudtunk továbbmenni. Bombázáskor szakadt le a folyosónak ez a része. Körbeme gyünk a túloldalra. Ince László színész, mikor kiszabadult a börtönből, soha többé nem tért vissza. Helyébe később

egy felvidéki népviseletbe öltözött, szép arcú palóc Madonna költözött. Ha meglátott, így köszönt: Páó, Ejvikém!

Második emelet. Szorosan karolunk egymásba. Alig hallhatóan suttogjuk: Jaj, Istenem, itt vagyunk. Mintha megérkeztünk volna. De hová és kihez?

Balázsék ajtaja előtt, mint a szűkölő kutyák, nyugtalanul tekintgetünk jobbra-balra. Bentről zsvivaj hallatszik. Egy halom gyerek játszik a földön, asztalon, ágyon. Becsöngessünk? — kérdi egymástól tekintetünk. Ne. Talán mégse. Hátha valaki ismeretlen nyitna ajtót, s akkor magyarázkodni kellene. És ha Balázs, ő maga jönne elénk? Játékosan befognánk a szemét, amíg ki nem találna bennünket. Aztán Ómi vetne véget incselkedésünknek, az idős pécsi nagyasszony. Nyakig fekete, karcsú, szűkre szabott ruhában és békebeli hegyes orrú cipőben. Balázs édesanyja Buci néni, legszebb asszonyéveit pazarolja, tékozolja el útépítő kényszer munkán.

Fájdalmas emlékezés Botosékra, gyermekkorom nagy emberi csalódására. Egyszerű, jó szándékú emberek voltak, egy árva kislányt vettek magukhoz. Mielőtt hazahozták Veronikát, megkértek, hogy játsszam majd vele, de egyetlen szót se ejtsek az örökbe fogadásról, mert ők igazi édes szülők szeretnének lenni. Szavamat adtam, hogy nem fecsegek. Később valaki a felnőttek közül mégis elárulhatta, s mint Nyilas Misit, engem vádoltak meg.

Közeledünk a mi lakásunk felé, de közben még elcsoszog fekete öltönyben, keményített gallárral, fehér damasztzalvétával és ezüst tálcával az öreg pincér, Magyarits bácsi.

Mint templom szentélyében, mozdulatlanul és megrendülten állunk az előttünk bezárt szárnyasoltár-ajtónk előtt. Szeretném benyomni a rézgombot, körbefutni az egész lakást. Szeles rohanásban nekimennék a zongorának, aztán hetekig látszana a kék folt. Vagy inkább becsöngetnék, s halkan megkérdezném, mondják, hol vagyok én?

Gizike néniék jó szomszédaink voltak. Ha egyedül voltam és félttem, csak hármat kellett kopogni a falon, rögtön átszaladt valamelyikük. De miért csak a lánya neve van az ajtón, hová lett az övé? Egyetemista fiuk, az Öcsi, tízéves koromtól kezdve minden évben megkérdezte, hány éves vagyok. Megvárja — mondogatta olykor — míg „megnövök és nagy leszek”, akkor majd elvesz feleségül.

Szántó bácsi, az angol-divat úri szabó következik. Balázssal való évődéseimnek egyik diplomatikus bírója. Általában Balázsnak adott igazat, de engem sem akart megsérteni, mint a gombostű históriában. Azon vitakoztunk, lehet-e gombostűvel varrni vagy nem. Erika egy szomorú emléket idéz fel. Fiuk, Laci, egyetemista korában megvakult. Laikus suttogások szerint túl sokat olvasott és tanult az a szegény gyerek, azért ment tönkre a szeme...

És ott a sarokban a báró Sármezeyék. Lonci néni a pohárszé-
kével, maradék bútoraival, csipkéivel, mozdulataival és beszédé-
vel a letűnt monarchia reprezentánsa. Rangjától és munkájától
megfosztott fia művészi hajlamait használta fel kenyérkeresetre.
Fából faragott különböző formájú és nagyságú gombokat. Fele-
sége Goldi, méltó társa volt. Ő adta el a portékát. Mindig cso-
dálkoztam, miért nincs szemöldöke és szempillája.

Most érünk a harmadik emeletre. Odüsszeuszi lelkiállapot
uralkodik rajtunk. Ellenállhatatlan a vágy bennünk, hogy be-
csöngessünk Erikáékhoz. Nem, mégsem. Ha valaki kijönne, vala-
kivel szóba állnánk, megtörnénk a varázst. Most senki és semmi
nem zavarhat meg bennünket.

Erika hirtelen felszisszen. Haját hátrafogja, hogy ne zavarja a
látásban. A folyosó követ nézi mereven, a kirajzolódó mozaikfi-
gurákat.

— Látod? A halacska. Itt a halacska.

Simogatjuk tekintetünkkel.

— És ott arrébb a sárkány.

Megcsavarodva, kitekeredve, táncot lejtve. Hányszor voltak
ugrálósdink cél- és támaszpontjai ezek a mesealakok? Talán
színpadi díszletnek is használtuk, ha színházasadit játszottunk.

Erika suttogó hangja ismétli ritmusosan.

— Meg-van-még-a-ha-lacs-ka. Meg-van-még-a-sáár-kány.

Sarkon fordulunk. Kimérjük játékerünk, egész birodalmunk
határait. Ujjainkkal megérintjük az ajtó üvegzakettáit és rajta a
virágmintákat. Milyen csodálatos üvegek, mi mindent bírtak
már ki — az ajtóbecsapástól a bombarobbanásig.

Pálfalvi Évának, a színésznőnek még most is érezzük finom
parfüm- és festékillatát. Ott áll félhomályban a tükör előtt,
hosszú fekete haját fésüli, miközben halkán kiszűrődik éneke:
„Belzebub lánya vagyok én...” Ötvenhatban eltűnt, aztán soha
többé nem hallottunk róla.

Reiniger néni lánya falusi ténsasszony lett. Időnként nagy ko-
sarakkal érkezett, hogy a városban élő kiéhezett szüleit minden
földi jóval elhalmozza. Egyszer nem tudom hányadik gyermeké-
vel jelent meg, s éppen dús termékenységét, no meg falusi jólétét
fitogtatva elővette óriási, tejtől duzzadó, kékeres mellét, és így
kiáltott: Idenézzetek! S egyszeriben, mint a szökőkútból, úgy
spriccelt a plafonra a sűrű, sárga anyatej.

Keserű néni minden reménysége, vágyainak beteljesülése
egyetlen leánya a doktornő, aki tanulmányaiba már beleőszült,
amikor életében először megjelent egy férfi. Anyja a hétvégi lá-
togatásokra addig nem ismert izgalommal készült. Mikor meg-
kérdezték tőle, miért rohan annyira, azt felelte: mindjárt jön a
Fiú, és még annyi dolgom van. Évek múlva nagymama lett, de
számára a vő mindvégig „Fiú” maradt.

A harmadik emelet legtávolabbi sarkában laknak a Vida kisasszonyok, a szorgos kis varrónők. Elhalt húguk leányát, Ilonkát felnevelték, férjhez adták. A kis Fruzsit és Csörét saját unokájuknak tekintették. Történt egyszer, hogy a jámborságáról és szelíd-ségéről ismert fiatal apa, karácsony éjszakáján elvesztette türel-mét és az asztalra csapott, „Lesz Jézus, vagy nem lesz Jézus!” — kérdezte a megszeppent nagynéniket. A gyerekek elkókadta már, a vacsora kihűlt, lassan leégtek a gyertyák is, a karácsonyi ajándéknak szánt rongybabák még mindig nem készültek el. De hát a varrókisasszonyoknak előbb az utolsó megrendelt ruhát kellett hazaszállítaniuk.

A következő ajtó elől hiányzik valami. A két nagy dézsa, a tündöklő bordó és fáradt-rózsaszín oleanderrel. Az ajtó mögött élnek Wittmannék, az ösöreges. Idős asszony az édesanyjával. Kis kerek asztalnál teáznak. Egyikük kártyalapok fölé hajol, a másik, főkötővel a fején, félig nyitott szájjal figyeli a pasziánszo-zót. Külső zajra összerezzennek. Ha néha kinyitják az ablakot, a múlt századból itt maradt illatok, hangok és szavak áradnak ki bentről.

A körfolyosó végére érünk. A papagájos és dzsungeles néni-hez. Nevére sajnos nem emlékszünk, csak őreá és arra a sokféle élőlényre, amelyekkel magányát próbálta megosztani. Színes tol-lú madarak röpködtek kalickában és szabadon, pálmalevelekre és fikuszokra.

Ez zarándoklásunk utolsó stációja. Végigjár szemünk még egyszer a megtett úton, nekidőlve a korlátnak kicsit előrehaj-lunk. Végtelen mélység alattunk. A tériszony mindkettőnknek is-merős. Megtanultunk a fal mellett szorosan járni, különösen azo-kon a részeken, ahol a leszakadt korlátot kifeszített spárga helyettesítette. Erről egy-egy pillanatra csak akkor feledkeztünk meg, amikor az énekes koldusok verklije, hegedűje könyörgött a mélyből alamizsnáért.

Lassan elengedjük egymás kezét, mint ahogy a múlt is el-ereszt bennünket.

LACKFI JÁNOS

Inga

*Sem a mehetnékem,
Se maradás nékem
Sohase hoz már békét.*

*Ha tovalépkednék,
Szomorodó vendég,
Idegen ágyban sírnék.*

*Ha maradok helyben
Feszül a táj bennem,
Dinamitos hordóként.*

*Megyek az úton hát,
Hunyom a szempillát,
Belül a templom áll még.*

*Ha maradok, csak jár
Koponya mélyén bár
A labirintus-játék.*

*Sem a mehetnékem,
Se maradás nékem
Sose zavarja békém.*

Egérszív

*Bármilyen erősen szorítasz markodba
egy adag száraz homokot
az eresztékeken észrevétlen kicsorog
először disznószívnyi lüktető kemény
majd pulykaszív csirkeszív
egérszív csupán
Egyre kisebbeket dobban
egyre szaporábban
a lüktető szilícium
Pár szemcse csillám
marad utána végül
a bőr barázdáiban*

Fons Iuventutis

Az öngyilkosság és az örök ifjúság

(Sir John Mandeville Utazásainak két részlete)

1957-ben született Budapesten. Író, festő. Az alábbi írásai az *Úvegsgyef* című, készülő brit olvasónapló fejezetei.

A *Voiage and Travaile of Sir John Maunde vile Knight* című művet tizenegy nyelven olvasták, és a címlapon feltüntetett szerző műveként ismerték ötszáz esztendeig. Aztán lassan alakot öltött a manapság terjesztett vélemény, hogy Sir John sosem élt, sosem törtétek meg híres utazásai, s hogy személyes tapasztalatait minden lehetséges más szerző műveiből szedte össze, le egészen az idősebb Plinius-féle természethistóriai anekdotákig, sőt, még régebbi szerzőkig. Ha pedig mégis élt Sir John a messzi múltban, akkor sem egy angol volt, hanem legalább két vallon.

Hagyjuk most a sötét kételkedést, higgyük el jókedvvel, hogy élt a lovag, élt és utazott. Könyvét olvasva kitárul előttünk az egész régi Kelet lepreolló-mesekönyve, mintha titkos szerzője a sok száz évvel ezelőtti világ összes írója lett volna.

¹Acre városa, a keresztetek fő tengerparti kikötője, az acre-i öböl partján fekszik, szemben Haifával. A későbbi, harcos Máltai lovagok elődeinek, az eredetileg csak ispotályos Johanna lovagoknak főhadiszállása volt (Saint Jean d'Acre). Számtalanszor el- és visszafoglalták. Marco Polo 1269 áprilisában atyjával és nagybátyjával érkezett Acre-ba.

Az *Utazás* első része főként Aixi Albertnek az első kereszties háborúról két és fél évszázaddal Mandeville előtt írt jeruzsálemi úti beszámolóján (*Historia Hierosolomitanae Expeditionis*) és Wilhelm von Boldensele germán lovag 1336-ból származó leírásán, az *Itinerariumon* alapult. Ehhez több 12. és 13. századi zarándok beszámolóiból vett részletek kapcsolódnak, például a *Jeruzsálemi zarándoklat* (*Pélerinages por aler en Iherusalem*) 1231-ből, Tripoli William szaracénokról írott műve (*De Statu Saracenorum*), Heisterbachi Cæsarius *Dialogus Miraculorum*a és Acre¹ 1240-ben meghalt püspökének, Jacques de Vitry kardinálisnak 1218 körül írott Jeruzsálem-története (*Historia Orientalis seu Hierosolymitana*) — ennek LXXXIX. fejezete már a hajózáshoz nélkülözhetetlennek mondja a mágneses tűt.

Jacques de Vitry (Jacobus a Vitriaco), a kereszties háborúk lelkesítő szónoka és történetírója, Acre érseke Vitry-sur-Seine-ben született, Párizs közelében 1160–80 körül, és Rómában halt meg 1240-ben. A párizsi egyetem hallgatójaként eljárt meglátogatni Marie d'Oignies-t, a Liège-ben — Sir John Mandeville életének utolsó városában — élő misztikus látnoknőt, s további életének tanácsai szerint alakította: szerzetbe lépett, Párizsba utazott, hogy pappá szenteljék, aztán egészen a prédikálásnak szentelte magát. 1210-től 1213-ig már ő volt a keresztiesek egyik legnevezetesebb szónoka az albigensek ellen. Akkora híre kerekedett az egész keresztény világban, hogy St. Jean d'Acre klérusa őt hívta meg püspökének. III. Honorius pápa jóváhagyásával elfogadta a

tisztséget. Palesztinából Egyiptom földjére ment, jelen volt a stratégiai fontosságú Nílus-parti város, Damietta (Damiette) ostrománál is 1218-tól 1220-ig. A város hetvenezer lakosából alig ötezen maradtak életben. Ám a győztes keresztény hadakat a keleti szultánok egyesített serege ostrom alá fogta, s csak a csoda menthette meg őket a pusztulástól. E csoda bekövetkezett, az arabok abbahagyták az ostromot, Jacques de Vitry erről lelkes levelekben számolt be a pápának, a „dicsőséges” babenbergi Lipót osztrák hercegnek, II. Henrik angol királynak és a párizsi egyetemnek. Leveleiben az állt, hogy Dávid, India királya hadra kelt a muzulmánok ellen. Talán ebből kerekedett a legenda: Izrael tíz elveszett törzse keresztény hitre tért, hatalmas királyságot alapítottak János Pap uralma alatt, aki a keresztények segítségére siet mérhetetlen seregével.

A keresztes háború vezérei azonban panaszkodtak a püspök úr parancsoló viselkedése miatt, így 1227-ben vissza kellett térnie Rómába, de hamar újra belevetette magát a liège-i eklézsia eretnekek elleni harcaiba. 1229-ben IX. Gergely pápa engedélyezte számára, hogy visszatérjen, Acre érsekének, Tusculum kardinálisának és püspökének nevezte ki, s franciaországi és germániai legátusának, ám megtagadta tőle Jeruzsálem patriarchátusát. Nem sokkal élte túl.

Munkái közt fennmaradt Honorius pápához intézett levele — mely az egyiptomi keresztes háborúk történetének fontos forrása —, a *Historia Orientalis seu Hierosolymitana*, a Szentföld 13. századi leírása. Érdeklődő elme volt, meg akarta írni Palesztina geográfiáját.

A könyv első részét teljes egészében a terület földrajzi leírásának szentelte, s történetének Mohamed idejétől. Az iszlám terjedésének, a keleti bálványimádásnak, a turkománoknak, a beduinoknak, különösen az asszaszinoknak, a „Hegyi Öregember” alattvalóinak sok festői leírásával. Ilyesmiről Baudelaire kedvence, Thomas De Quincey is olvasott, egyik híres esszéjében ezt írja:

„Mármost, hogy a sötét középkorra térjünk (amit szabatosan szóló úgy érthet csakis, hogy választvonal a tizedik század, és az előtte s utána való kék-két századot hozzácsapja, az éjféltől Kr. u. 888-tól Kr. u. 1111-ig terjedvén) — e kor csakis kedvezhetett a gyilkosság szépművészetének, amint kedvezett a templomépítészetnek, üvegfestészetnek s a többinek. Éppen ezért a korszak vége felé jelenik meg szépművészetünk egyénisége, nevezetesen a Hegy Véne. Tőle, az arábusul Sejk al-Dzsebal-nak nevezett fényes hercegtől származtatjuk, mint talán mondanom sem kell, az *asszaszinokat*. Műbarát volt, olyannyira, hogy amikor egyik kedvelt orgyilkosa az ő életére tört, tehetsége — bár kudarcot vallott — arra ragadtatta, hogy ott, a mérenyület színhelyén herceggé üsse leányágának javára, és három élethossziglani kegydíjfolyósítást ígérjen neki.”²

²Az angol postakocsi, angol romantikus esszék. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. A gyilkosság mint szépművészet. (Ford. Bartos Tibor.) Az *On Murder Considered as one of the Fine Arts* folytatásokban jelent meg az edinburgh-i Blackwood's Magazine-ben, első része az 1827. februári lapban (e számban írt De Quincey Kant utolsó napjairól is).

³Paderborn a porosz Westphalia egykor híres városa, melyet Nagy Károly alapított, századokon át fontos püspökség volt, ennek emléke hatalmas katedrális.

⁴„Jacobus de Vitriaco” történetei századok múltán is hasznosnak bizonyultak e célra, Esterházy Pál is idézte egy festői, de kegyetlen meséjét. (Az *Boldogságos Szűz Mária Szombata*, Azaz *Minden Szombat Napokra Való Ájtatosságok*. Nagyszombat, 1691, 70. Tizenkilencedik Szombat. A mű fakszimile kiadása a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* sorozat XXXI. darabjaként, a Balassi Kiadó és az MTA Irodalomtudományi Intézete kiadásában jelent meg 1995-ben.)

⁵*The exempla or illustrative stories from the Sermones Vulgares*. (Edited with introduction, analyses and notes by Th. Fr. Crane.) London, 1890.

⁶*Historia Orientalis seu Hierosolymitana*.

⁷*The Travels of Sir John Mandeville*. (Translated with an introduction by C. W. R. D. Moseley.) Penguin Books, 1983. (Ford. L. E.)

Jacques Vitry keresztes háborúkat illető elbeszélését a keresztény hatalom alatt lévő Palesztina termékenységének, majd az itáliai, francia, germán, breton és angol lovagok küzdelmeinek leírása követi, utána sorban a különféle bennszülött törzseknek, egyes országok földrajzának, éghajlatának, növény- és állatvilágának, ásványkincseinek és különös barbár népeknek, amazónoknak félig mesés leírásai következnek. Ír a nádból gyűjtött mézről, a nádcukorról is. Még különösebb leírás, melyben a mágnestűről beszél. A könyv többi része a jeruzsálemi királyság története. A második könyv a Keleten élő keresztények szomorú helyzetét mutatja be, s a szerzetesi rendek és szervezetük leírásával végződik. A harmadik könyv, az egyiptomi keresztes háború története, már nem az ő kezétől származik, hanem Olivér paderborni püspöktől.³

Jacques püspök úr palesztinai tartózkodása idején sok érdekes keleti történetet gyűjtött, ezeket sűrűn prédikációiba fűzte hallgatósága figyelmét ébren tartani.⁴ Keleti mesegyűjteményét csak a késő viktoriánus korban, 1890-ben adták ki angol nyelven, *Exempla* címen,⁵ előbb említett művét, a Szentföld geográfiáját, természetrajzát s történetét leíró félig mesés, félig valós tényeken alapuló kompilációját szintén csak 1896-ban.

Manapság, az öngyilkos arab merénylők korában, érdemes elolvasnunk Sir John Mandeville *Utazásainak* a gyilkosok szektáját illető részét, melyet vélhetően Jacques de Vitry műve ihletett.⁶

„Közvetlenül Pentoxere szigete után, mely János Papé, van egy másik és hosszú, Mulstorak nevű sziget [Malazgirt]; János Pap uralma alatt.

Ezen a szigeten nagy sok gazdagság van. Egyszer volt ott egy gazdag ember, Catolonabes nevű [Hassan ben Sabbah], és erős volt ő és csodálatos mód ravasz.

Volt egy jó erős kastélya egy hegy tetején, és magos erős falakat építtetett a körül.

A falakon belül csodálatos kertet készíttetett, és különféle gyümölcsöket hozó mindenféle fákat ültetett.

Volt mindenféle édes illatú és virágzó növénye is.

Sok szépséges forrása volt a kertben, és gyönyörű termék és szobák körül, arannyal és azúrral kifestve csodálatos emeleteik; különféle gépekkel mozgatott madarak énekeltek, repdestek, mint az elevenek.

Abba a kertbe összegyűjtött mindenféle madarat s vadállatot, mit az emberek örömeire s élvezetére összegyűjthetett.

Gyönyörű szép leányokat is helyezett oda, tizenöt évesnél nem idősebbeket, a legszebbeket, kiket talált, és hasonló korú fiúkat; mindegyiket aranyos ruhákban. Ezek, azt mondta, angyalok.

Három szépséges forrása is volt, jáspissal, kristállyal és más aranyba foglalt drágakővel övezve mindahány.

⁸Edward Fitzgerald
1809-ben született
Dél-Angliában, gyermek-
korában pár évig Párizs-
ban éltek, majd Cam-
bridge-ben tanult. A ro-
mantikus nemzedék kor-
társa volt, Carlyle,
Tennyson és Thackeray
barátja, de ő nem a
nagyvárosi irodalmi éle-
tet választotta, a hazai
vidéken telepedett le,
könyvek, virágok közt,
zenélgetve, csónakázva
élte egy régi keleti költő
életét, egy-két hétnél
hosszabb időre sosem
utazott sehová. Omar
Khajjám eredetileg kü-
lönálló négyorososainak,
a *Rubájját*nak, láncba
fűzött fordítását névtelen-
ül adta ki — először
1859-ben hetvenöt négy-
sorost, de a kutyát sem
érdekelte, könyvét az
egy-pennys polcra szám-
úzták az árusok. Később
Rossetti és Swinburne
is dicsémi kezdték az
Omar-fordítást. De
Fitzgerald egyre erőseb-
ben a tengerre vágyott,
vett egy *Scandal* (Bot-
rány) nevezetű jachtot,
aztán a *Meum et Tuum*
(Enyém, Tiéd) nevű he-
ringhalász hajó társtulaj-
donosa lett. Lassan
megöregedett a versek
és a virágok között, s a
vizeken, álmában halt
meg, szenvedés nélkül,
1883 nyarán. Boulge-ban
nyugszik; azt mondják, a
barátsága sokat ért.

Vezetékeket építtetett a föld alatt, így, ha akarta, egyik forrás-
ból méz, másiktól bor, harmadiktól tej csobogott a vezetékeken.
Paradicsomnak nevezte e helyet.

És ha országa valamelyik fiatal nemese érkezett hozzá, e Pa-
radicsomba vezette, és megmutatta neki mind az általam emlí-
tett dolgokat.

Titokban lantosokat tartott egy magas toronyban, ahol senki
sem láthatta őket, s ezek játszottak neki különféle hangszereken.

Azt mondta, ezek Isten angyalai, és ez a hely a Paradicsom,
melyet Isten megígért azoknak, akiket szeret, mondván, *Dabo*
uobis terram fluentem lac et mel, mely azt jelenti, 'néked adok egy
földet, mely tejjel és mézzel folyó.'

Akkor ez a gazdag ember egyfajta italt adott az ifjaknak,
mely gyorsan lerészegítette őket; akkor vakabbak lettek, mint az-
előtt, s azt hitték, valóban boldogok.

Ekkor azt mondta nekik, hogy ha kockára teszik érte életüket,
haláluk után Paradicsomába kerülhetnek, s azon túl örökre a le-
ányokkal egykorúak maradnak, hogy örökké boldogságban és
enyelgésben élhessenek velük, s amazok örökké szüzek marad-
nak, és egy bizonyos idő múltán még csodálatosabb Paradicsom-
ba helyezi őket, ahol megláthatják Istent az Ő fenségében, s bol-
dogok lesznek és örülnek.

Mire azok mind megígérték, azt teszik, amit csak kíván.

Ekkor ő azt mondta nekik, menjenek erre és erre a helyre, gyil-
kolják meg annak a körmének egy urát, ki ellensége volt; s ne
féljenek, mert ha meghalnak közben, ő a Paradicsomba viszi őket.

Ekképpen ölette meg ő az országnak sok urát; és a fiatal emberek
közül sok vesztette életét az ígért Paradicsom elnyerését remélve.

Így, csalása által, sok ellensége fölé kerekedett.

Mikor az országnak uraságai és gazdag emberei észrevették e
cselszövő rosszindulatát és fortélyait, összegyűltek, megtámad-
ták kastélyát, megölték a cselszövőt, elpusztították Paradicsomá-
nak minden kincsét és szépségeit, lerombolták a palotát; a szö-
kökutak maradtak és egy-két más dolog, de a gazdagság oda.

Nem sokkal ezelőtt lett semmivé ez az egész."⁷

Egy régi osztálytalálkozó (Shejk Hasan ben Sabah és Omar Khajjám)

A Hegyi Öregemberről Omar Khajjám perzsa költő életrajzában is
olvashatunk. Verseinek viktoriánus újraálmodója-fordítója, Edward
Fitzgerald⁸ róluk is elmond egy különös mesét:

„Omar Khayyám Naishápúr városában született, Khoraszánban,
időszámításunk tizenegyedik századának második felében, és a
tizenkettedik század első negyedében halt meg. Életének történe-
te különös módon egybeszövődik két jelentős honfitársa életével.
Ezek egyike meséli el nekünk hármójuk történetét.

⁹E negyedévenként megjelenő folyóiratot 1844. május 15-én adták ki (Calcutta, Sanders and Cones). A kezdeti hatalmas siker után anyagi nehézségek következtek, majd a Szipoj lázadás tizedelte meg a lap munkatársainak és olvasóinak táborát. A lap többször megszűnt, ám, ha pár éves kihagyásokkal is, de mindig újraindították, és valahol messze ma is létezik.

¹⁰Az említett szerző nem írt művet e címen, hanem egy nagy világtörténelmet alkotott, melyből évszázadokon át idéztek különféle fejezeteket Európa-szerte. Mohammed bin Kháwandsháh bin Mahmúd, kit általában Mirkhwándnak neveztek, s Európában általában a Mirkhond néven ismernek, Kr. u. 1433-ban született Perzsiában. 1474-ben visszavonult Herát városába, egy írástudók számára alapított „alkotóházba”, és egy hatalmas világtörténet írásába kezdett; a legnagyobb effajta perzsa mű ez, valóságos kincseshánya a mai napig. *A Rauzat-us-safa... (A Tisztaság Kertje, avagy a Prófétaéknak, Királyokéknak és Kalifáéknak élete)* hét vaskos kötetnyi históriából s egy kötetnyi geográfiából áll.

Nizám ul Mulk volt ő, Alp Arslánnak és Malik Shahnak, a tájár Toghrul Bég fiának és unokájának nagyvezírje. Toghrul Bég szabadította meg Perzsiát a nagy Mahmúd örökösének igája alól, s ő alapította a Szeldzsuk dinasztiát, mely végül Európával a keresztes háborúra kelt. Nos, az ő leszármazottainak nagyvezírje, Nizám ul Mulk az eljövendő korok államférfiai számára megírt és tanulságul hagyott egy *Wasiyat* című könyvet — egy *Testamentumot* —, mely könyvben a következőket olvashatjuk, amint azt a *Calcutta Review* LIX. száma⁹ idézi, Mirkhond¹⁰ *History of the Assassins* című műve nyomán.

‘Khorassán bölcseinek egyik legnagyobbika volt a naishápuri Mowaffak Imám, egy szerfölyött nagy becsületben álló ember — lelkét Isten elevenítse meg; nyolcvanöt dicső esztendő számlált élete, és az volt az általános hiedelem, hogy minden fiú, aki jelenlétében¹² olvassa a Koránt, vagy tanulmányozza a hagyományokat, boldog ember lesz és megbecsült. Ez okból atyám Tús városából Naishápúrba küldött a törvénytudó Abd-us-samad társaságában, hogy a nevezetes mester keze alatt a tanulmányoknak szenteljem magam. Ő minden időben kedves figyelemmel fordult felém, s én is különös tiszteletet és vonzalmat éreztem iránta növendékeként, olyannyira, hogy szolgálatában négy esztendőt töltöttem el. Megérkezvén hozzá, két másik újonnan érkezett, két korombeli növendéket is leltem ott, Omar Khayyám hakimot és a balvégzetű Ben Sabbáh-t. Mindketten éles ésszel voltak megáldva, és szép természeti erővel, és mi hárman szoros barátságot kötöttünk hamar. Mikor az Imám az előadásból fölemelkedett, ők mindig hozzám csatlakoztak, és együtt ismételtük át meg át az imént hallott leckét. Omár Naishápur születő volt, míg Hasan Ben Sabbáh atyja Ali volt, egy az életben mértékletes, ám hitvallásában és gondolataiban eretnek ember. Egy nap Hasan így szólott hozzám és Khayyámhoz, ‘Általánosan hiszik, hogy Mowaffak Imám tanítványai szerencse fiai, és mivel mi mindannyian ebben osztozunk, egyikünkre mindenképpen a szerencse süt, és akkor barátságunkkal mi lesz?’ Azt válaszoltuk, ‘Legyen akaratod szerint.’ — Rendben van, így ő, akkor esküdjünk meg itt, hogy kire a szerencse választása esik, a többiekkel megosztja azt, és magának előnyt semmit se tart. ‘Így legyen, ismételtük mindannyian, és megegyeztünk, hogy ennek így kell történnie. Az évek tovagördültek hamar. Én Khorassánból Transoxániába mentem, Ghazni és Kabul felé vándoroltam; visszatértemkor pedig hivatalt nyertem, Alp Arslán Szultán ügyintézője lettem.’

Isten felvitte sorát, ahogy az évek teltek-múltak, és mindkét régi tanulótársa megkereste őt, s kérlelték, régi megegyezésük szerint ossza meg velük mindenét, mit rá a szerencse mért. Becsületes ember volt a nagyvezír, állta a szavát. Hasan a Vezír kérésére a Szultántól kormányzati állást kapott, de a lassú emelkedéssel elégedetlenül a keleti udvarokra jellemző

¹¹Az oktatás történetének szép fogalma ez: valakinek a *jelenlétében* tanulni. A 17. századi Európa egyik legutódásabbnak elismert elméje, Joseph Jules Scaliger azzal a feltétellel utazott Leydenbe, az egyetem vezetését is ellátó városi tanács meghívására, hogy nem kell semmiről előadnia, csak *legyen jelen* Leyden városában.

¹²Hasan megostromolta és elfoglalta Alamut (Sasfészek) sziklaszirtre épült várát az Elburz hegységben. E kastély birtokosának címe Sheikh al Jebal volt, A Hegy Hercege. A Sheikh szónak ugyanis két jelentése van, herceg illetve öregember. Ezeket tévesztette össze Marco Polo és a keresztes háborúk történészei, innen keletkezett A Hegyek Öregje kifejezés.

¹³„A tudománytörténet mint a középkor egyik legnagyobb matematikusát tartja számon: nevéhez fűződik a harmadfokú egyenlet megoldása. 1074-ben Maliksáh szeldzsuk szultán megbízásából naptárreformot végzett, a mi gregoriánus naptárunknál nagyobb pontossággal.” Omar Khajjám: Rubájját.

(Ford. Szabó Lőrinc. Illusztrálta Szász Endre.) Magyar Helikon, Budapest, 1979.

cselszövényekbe bonyolódott hamar, kegyvesztett lett és bukkott. Sok balszerencse s vándorlás után Hasan a perzsa *Isamíli* szekta feje — fanatikuskok vezére lett, kik sok időn át megbújtak a homályban, de kemény és gonosz vezetése alatt hirtelen szörnyű híruk kerekedtek. A. D. 1090-ben megszerezte Alamút várát Rúdbar tartományban, mely a Kaszpi-tengertől délre elterülő hegyvölgyes vidéken fekszik; és e hegyek között szerezte keresztetek között rettegett nevét, *A Hegyek Öregje* nevet.¹² Az egész Mohamedán világban szétszórta a rettegés magvait, és máig vitatott, hogy az *Assassin* kifejezés, melyet a modern Európa nyelvében hátrahagytak sötét emlék gyanánt, a *hashishból*, azaz a kender levelének kábító kivonatából származik-e (mit az indiaiak *bhangnak* neveznek), melynek levével megőrijtették magukat, vagy a dinasztia alapítójának nevéből, kivel békés iskolás napjában találkoztunk Naishápur városában. Az Assassinok késének számtalan áldozata közé került maga Nizám ul Mulik is, a régi kisiskolás barát.

Omar Khajjám is a Vezír elé járult, kéri a szerencséből a régi megállapodás szerint öt megillető részét, de ő hivatalokért vagy fényes címekért nem folyamodott. 'A lehető legnagyobb jó, mit velem tehetsz, ó Vezír, mondotta, ha egy csöndes sarokban szerencséd árnyékában élnem engeded, hogy onnan a tudomány magvait hinthessem szertesztét, és imádkozhassak hosszú életedért.' A Vezír elmeséli nekünk, hogy ígéretéhez valóban hű maradt Omar, így ő nem is erőltette tovább, hanem évi 1200 *mithkál*s aranyat Naishápur kincstárából járadékul biztosított neki.

És Naishápurban Omar Khajjám így élt és halt, mindenféle tudomány megismerésében szorgalmasan, teszi hozzá a Nagyvezír, de különösképpen csillagászatot tanult, melyben igen magas fokra is jutott. Malik Shah szultánsága idején Mervbe utazott, és tudományáért igen nagy megbecsülést kapott, s felé a Szultán különös kegyet mutatott.

Mikor Malik Shah a naptár megújítása felől határozott, Omar a nyolc tanult ember egyike volt, kiket a Shah ezzel megbízott; munkájuk eredménye a *Jaláli* időszámítás lett (a király egyik neve a *Jalál-ud-din* után kapta nevét) — 'egy oly időszámítás, mondja Gibbon, mely túlhaladja Juliánusét, és megközelíti a Gergelyét.'¹³ Omar több csillagászati táblának is szerzője volt, Zíji-Maliksháhi-nak nevezik ezeket, s az utóbbi időkben egy arabnyelvű algebrai értekezését is újra kiadták s lefordították a franciák."¹⁴

Juan Ponce de Leon és az Örök Ifjúság Forrása

Juan Ponce de Leon Kolumbusz kortársa volt — 1460 körül született San Tervas de Camposban, Leon spanyol királyságban. Egy spanyol nemesnek lett kisinasa, később fegyverhordozója, húszévesen lovagi címet kapott, s harcolt a mórok ellen Granadában,

(A szép kötetet Katona Tamás — Abú Bakr magyar fordítója — szerkesztette, az utószót pedig Vekerdi József írta.)

¹⁴*Rubáiyát of Omar Khayyám the Astronomer-Poet of Persia.* (Rendered into English Verse. Illustration in Color by August Henkel.) New York, Empire State Book CO., 1924. (E kiadásban az előszó szerzője, Edward Fitzgerald névtelen marad.)
Részlet. (Ford.: L. E.)

odalent délen. Ezután Kolumbusz második útjához csatlakozott, és 1493. szeptember 25-én Cádiz kikötőjéből kihajózott az Indiák felé. 1502 áprilisában harmincegy hajóból álló flottával, kétezer-ötszáz emberrel érkezett a Kolumbusz által felfedezett szigetre, Hispaniolára, a mai Dominikára. A Nyugati Indiák spanyol királyi kormányzóját szolgálta, Nicolás de Ovandót, ki éppen egyidős volt vele. Ovando 1504-ben őt küldte a keleti partvidékre leverni egy lázadást, a siker után pedig a terület kormányzójának nevezte ki. Ponce de Leon városokat alapított, letelepedett, 1509-ben azonban Ovando megint őt küldte hajókázni fontos megbízással *Borinquén*, másként *Boriquén* szigetére, San Juan Bautista (Keresztelő Szent János) városába aranyért. Őt hajóval, kétszáz emberrel el is hajózott oda, talált is aranyat, alapított néhány új települést, és nekiláttak a kitermelésnek. 1508-ban Ponce de Leon megalapította Caparra városát egy szép öböl közelében, az északi parton, az öböl pedig elnevezte Gazdag Öbölnek — ez spanyolul Puerto Rico. 1509-ben Ferdinánd spanyol király hivatalosan is kinevezte Ponce de Leont Puerto Rico kormányzójának. 1511-ben azonban Kolumbusz fia, Diego váltotta fel őt e hivatalában.

Juan Ponce de Leon az indiánoktól különös meséket hallott egy gyönyörű szép országról, Biminiről, Kuba közelében a tengeren, e mesék arról szóltak, hogy ott található az Ifjúság Forrása is, azon a szigeten. Így hát 1513. március 3-án Puerto Rico szigetének San Germán kikötőjében három hajóján hatvan emberrel Ponce de Leon ismét vízre szállt, és *Santa María de Consolación*, *Santiago* és *San Cristóbal* nevű vitorlásaival északnyugatnak hajózott a Bahamák irányába, a kis szigetek mentén.

Húsvétkor látták meg az új földet, Ponce de Leon Floridának nevezte el, és mivel szigetnek vélte, megpróbálta körülhajózni. Még 1513 áprilisában három hajójával végigvitorlázott Florida partjai mentén, de, bár jó hátszélben haladtak, egy erős áramlat mégis meglepő mértékben hátráltatta őket. Ponce de Leon gondosan feljegyezte a hajókönyvbe ezt a csodát, a Golf-áramlatot.

Florida történetének legismertebb változatában ennyi áll. Csakhogy létezik egy másik lehetőség. Mikor a vén oroszlánt 1511-ben kormányzói posztjáról hálátlanul letették, egészségében meggyötörten és szomorúan töprenkedvén eszébe jutott, hogy Kolumbusz kedves könyvében, *Sir John Mandeville Utazásaiban* ő is olvasott az Örök Ifjúság Forrásáról — amiből állítólag maga a szavahihető Sir John is ivott — tehát minden valószínűség szerint máig is él és virul valahol:

„Polumbum városa mellett hegy emelkedik, a város ettől veszi nevét, mert Polumbum a hegy neve.

A hegy lábánál bővizű, szépséges forrás fakad, édes ízű s illatú, miként a fűszerek.

A nap minden órájában változtatja ízét és illatát. És mind, ki éhgyomorra háromszor issza vizét, kigyógyul összes bajából az.

És így mind, ki e forrás közelében lakik, s gyakran issza vizét, sosem lesz beteg, örökre fiatal marad.

Én, John Mandeville, láttam e forrást, háromszor ittam vizét, és így tettem mind a társaim.

És attól fogva jobban érzem magam, egészségesebb vagyok, és úgy hiszem, míg Isten kegyelme elhagynom int e halandó életet, ez így marad.

Némelyek azt mondják, az Ifjúság Forrása ez, *fons iuuentutis*, mert mind, ki belőle ivott, úgy tűnik, fiatal.

Azt mondják, e víz a Földi Paradicsomból ered, oly dús, olyan finom.¹⁵

Señor Ponce de Leon felszerelte hát a mondott három vitorlást, hogy megkeresse a könyvben említett mesés országot, Biminit. 1513. március 27-én fel is fedezett egy új földdarabot, s mivel éppen Húsvét vasárnapja volt, a spanyol kalendáriumokban *Pascua Florida*, húsvéti virágok nyílhattak mindenütt a parton, az új földet elnevezte Floridának. Csakhogy Juan Ponce de Leon az Örök Ifjúság Forrásának megkeresésére indult az Újvilág felé, és mivel e mesés forrásról éppen *Sir John Mandeville Utazásaiban* olvasott, nyilván ő is magával vitte e könyvet a hajóján — sok esetben könyvesládákkal utazgattak a reneszánsz felfedezők. Mikor aztán Señor Juan kikötött azon a bizonyos földdarabon, nyilván ismét felnyitotta a könyvet, ami odavezette. Ott pedig, egészen a könyv elején, a következő olvashatta:

„Hebronból az ember fél nap alatt ér Betlehembe, mivel csupán ötmérföldnyi ez az út.

Kellemes és szépséges ez az út, egy síkságon és egy erdőn keresztül vezet.

Betlehem csupán kicsiny város, hosszú és keskeny, de jól körülfalazott, és árkok övezik.

A régi időkben Efratának nevezték, amint a Szentírás mondja: *Ecce, audiimus eum in Efrata*,¹⁶ 'ímé, hallottunk róla Efratában.'

Tovább kelet és a város irányában van egy szépséges templom, sok bástyával és tornyokkal, fallal jól körülkerítve minden oldalán.

Abban a templomban vannak negyvennégy hatalmas márványoszlopok.

E templom és a város között van a Virágzó Mező [Field Floridus]; azért nevezik a 'Virágok Mezejének', mert egy fiatal leányt hamisan vádoltak paráználkodással, s ez okból meg akarták égetni azon a helyen.

Odavezették a rostélyokhoz, tövises rőzszenyalábokhoz kötözték, s még több fát halmoztak fel köré.

Mikor látta, hogy lángolni kezd a fa, Urunkhoz imádkozott, hogy ha ártatlan volt abban a bűnben, segítsen neki, és mentse meg őt, hogy minden ember megtudhassa azt.

¹⁵*The Travels of Sir John Mandeville.*

(Translated with an introduction by C. W. R. D. Moseley.) Penguin Books, 1983, 123. Részlet. (Ford.: L. E.)

¹⁶Zsolt 132,6.

¹⁷*The Travels of Sir
John Mandeville, 74–75.*

Mikor ekképpen imádkozott, a tűzbe lépett — és az nyomban kialudt, és azok a lángok, melyeket érintett, vörös rózsafák lettek, amelyeket pedig nem érintett, azok virágoktól roskadozó fehér rózsafák.

És ezek voltak az első rózsák és rózsabokrok, melyeket látott valaki.¹⁷

Vagyis Florida tán nem csupán Amerika virágzó mezőiről kapta nevét, hanem Betlehem rózsakertjeiről.

1514-ben Juan Ponce de Leon hazatért Spanyolországba, s V. Ferdinánd király kinevezte őt „Bimini Szigetének és Florida Szigetének” kormányzójává. Csak 1521-ben tért vissza új tartományának vadóc alattvalóit meghódítani, de ebben kudarcot vallott. Felszerelt egy újabb expedíciót, ám a hajókat útközben megtámadták az indiánok, s őt egy mérgezett nyíl szúrta át. Kubába hajóztak, s ott Juan Ponce de Leon az év júliusában meghalt. Puerto Rico fővárosának, San Juannak katedrálisában sírfeliratán ez áll: „Itt nyugosznak a bátor Oroszlánnak csontjai, dicső nevét is túlhaladták tettei.” Hiszen Oroszlán volt — Leon.

Sir John Mandeville lovag majd’ hétszáz esztendőös útikönyvét olvasgatva tehát képzeletben én is eljutottam San Juanba, Puerto Rico szigetére, pedig a valóságban csupán az Erzsébet-híd budai hídfőjénél látogathatom a Juventus forrást, melynek rádiumos vize a tábla szerint meggátolja a korai előregetést.

TÜSKE LÁSZLÓ

Erkély Bejrút fölött

*Figyelve, tépett tölgyek között rejtőzve,
vízmosásban, mikor vadászok vadkanra mennek,
és feszes testbe csapódik, fába, kőbe a golyó,
majd sziklás tetők, utak árnyékán,
mintha utánad nyúlna a fegyver.*

*Bejrút üres, mikor érkezel.
A mediterrán nyárelő is megcsal,
pipacsot, búzavirágot hajt, leander
rengeteget, margarétát,
a beázott belváros foszló árnyakat nevel,
valami üdvözlést a párálló aszfaltközökben,
ahogy felbukkansz, otthonos idegen,
ahogy előtűremkedsz,
ünneptelen hegyekből érkező
hercegi koponyatető.*

Itt körözve járnak illanó formák,
bokák is felragyognak,
keretek összefonódnak,
s hogy lássák,
elnyeli cédrus gyanta a lároát,
domb emelkedik, hegylánc csusszan,
barlang vízzel nyílik, s követ körmintát,
mint zárt erkélynek rácsai,
a tengerbe érnek Libanon vállai.

Már szemben Ciprus partjainál
a tompa víz elhasznált útlevel.

Ó, újonnan hajózó évszakok emelkednek az öböl fölé,
északon a keresztesek várában lomha bagoly költ,
a hegy peremén bíborral csordul az alkony,
nemsokára ömlik a víz, s lefelé,
mind lefelé sodródik a termő föld,
tengerbe ér, hol algatelepek verődnek a partra,
s visszaköszönnek a kagylók,
csigahéjak, szépia vázak,
távcsőbe forduló arcod.

Horizont

A parton szétszaladt kövek, pala-,
meg rákcsilánkok, karcos homok,
hol leülsz, és hemperegsz,
és áradsz, nyers test, a földerült ég
alatt merülsz, és felbuksz,
és rettegéstelen,
arcod hogy fürdik a kéklő mindenekben,
csak az üres mélység fölött,
csak a visszhangtalan tágasságban
a megfogható közöttben,
mint a pillantásnyi térbe rögzített emlékmű,
bezárt mulandóság az Istenei innen,
s lehetsz kaszákkal csonkolt fű,
vagy bársonnyal sarjadó fügeág,
lehetsz a mind sötétebb darabokká
roncsolt medúzahullák,
lehetsz, lehetsz, ahogy folytatódik ujjaid

között a cseppekben hulló fény,
ahogy áradsz, árva,
ahogy a fürdőző idő előre- s visszavon,
s most miért, hogy megremegsz,
ahogy hozzáérsz, ahogy átölel a homokkal,
a vízzel, ahogy feltár, és rádmutat, akár a szél? —

Hajnalban a tenger felől köd
lopódzik, halvány sakálugatás foszlik el,
s a nyugodt ezüstmű a világosság
ismerős puha fészket rak.
A horizonton tompa ezüstpénz a Nap.

Távolodó

Ha eléggé eltávolodsz a helytől,
emlékeidben egy ideig ottmarad még
a ferdén fölragasztott plakát, gyertya,
Fejedelem, vagy fűszál —, de végül
kialszik a távolban az a hely.

És lobbanás nélkül, emlék nélkül
húny ki esendő folytonosságod
a zöld szemekben, a csuklódon
végigfutó símogatásban,
a távolban valahogy megszakad.

És mégis beépül, részeddé válik
az a mindenféle hely. Ahogy te is,
te is ottmaradsz immár mindörökre
elhullajtott hajszálaiddal, ügyetlen
kézfogásoddal, a Fejedelemmel —

Hát tiszteld isteneit a helynek,
és vegyél részt a szertartásokban,
fürödj a vizekben
és melegedj a tüzeknél egy keveset.

RÓNAY LÁSZLÓ

Farkas Olivérrel

A Szent István Társulat 1998. május 1-jén ünnepelte fennállásának 150. évfordulóját. Hazánk legrégebbi könyvkiadója átélte és túlélte két világháborút, több forradalmat és rendszerváltozást, s a békeévekben számtalan általános gazdasági válságot, melyek egyenként is tucatnyi hasonló intézményt tüntettek el a történelem süllyesztőjében. A Szent István Társulat e 150 év során nemcsak könyvkiadóként működött; jelentős szerepet vállalt a magyar kulturális és tudományos élet szinte minden területén. A Társulat fő profilja azonban mindvégig a könyvkiadás maradt; tanúskodik erről az a sok ezer kiadvány, melyeknek összpéldányszáma eléri a több tízmilliót. A huszadik század első harmadában a Szent István Társulat európai mércével mérve is a legnagyobb kiadók közé tartozott. 1923-ban XI. Piusz pápa az Apostoli Szentszék Könyvkiadója címmel tüntette ki, s a pápai címer használati jogával a kor legnagyobb katolikus kiadói mellé emelte a Szent István Társulatot. A Társulat jelenlegi igazgatójával, Farkas Olivérrel a kiadó mai helyzetéről és célkitűzéseiről beszélgettünk.

A Szent István Társulat könyvkiadói tevékenysége a 19. században kezdődött. Akkor a hittankönyvek megjelentetése volt a legfontosabb feladata. Am a művek témái egyre bővültek, ma pedig szinte minden műfaj és műnem képviseletet kap. Versenyképesek a többi magán- és állami könyvkiadóval?

A versenyképesség, de főként a rivalizálás rossz emlékéi fogalmai voltak a rendszerváltozás utáni, a politikai s egyéb kötöttségek alól szabaduló magyar könyvkiadásnak. A Szent István Társulatnak a megváltozott kulturális és gazdasági körülmények között az újonnan alakuló s gyorsan szaporodó keresztény könyvkiadókra, valamint a profilváltó, sőt az egyházi tematika felé bővítő világi kiadókra egyaránt figyelnie kellett, ha versenyképességét meg akarta őrizni. Ez évekig komoly feszültségek, nem egyszer szerzői és kiadói jogokat érintő viták forrása volt. 1993-tól azonban letisztultak a folyamatok, rendeződni látszott a helyzet. A Szent István Társulat ugyanis eltervezte és megvalósította az együttműködés három, immár országosan is ismert és elismert intézményét: a Szent István Könyvhetet, amely a keresztény könyvkiadók országos seregszemléje lett; a Szent István Könyvklubot, amely e kiadók könyvújdonságait mutatja be évi három alkalommal megjelenő színes katalógusában, s juttatja el 12 ezer klubtag otthonába; a keresztény szellemiségű írók jutalmazására pedig a Stephanus-díjat, irodalmi és teológiai kategóriában.

További fontos mozzanat ebben a folyamatban — s ez már napjainkat idézi —, hogy a Szent István Társulat megnyitotta kapuit a világi könyvterjesztő hálózatok előtt. Könyveink ma már országszerte megtalálhatók a jelentősebb világi könyvesboltokban, sőt a plázák könyvespolcain is. Túl a kereskedelmi megfontolásokon, nagy jelentőséget tulajdonítunk ennek lelki-

szellemi téren is. A magunk módján és területén így próbáljuk értelmezni és megvalósítani II. János Pál pápa azon kijelentését, hogy szükség van Európa újra-evangelizálására.

Meglátása szerint nem túlságosan sok a vallásos és spirituális művekre szakosodott könyvkiadó? Nem rontják egymás esélyeit?

Kétségtelen, hogy sokan jelentetnek meg vallásos irodalmat, vagy hagyományos értelemben vett hitbuzgalmi műveket Magyarországon. Mondhatnánk: az olvasók öröme, ám a tapasztalat mégis inkább azt mutatja, hogy a minőség rovására. Általában két veszéllyel, két szélsőséggel kell szembesülnünk ezen a téren: egyfelől az eredetileg nívós lelkeségi irodalmak filológiai szempontú interpretálásával teológiailag kevésbé képzett fordítók és lektorok által, másfelől a több tízezer példányszámú lelki giccs igényével, mely sok magánvállalkozásnak nyújt biztos megélhetést.

Vállalva a nívós lelkeségi kiadványok világviszonylatban kisebb példányszámait, vallom, hogy ebben a műfajban különösképpen is a minőséget illik felmutatni, hiszen a néprajzi dimenziókba átkerülő jámbor vallásosságot lassan felváltja egy tudatosabb keresztény gondolkodásmód és spiritualitás. Jól példázza ezt az irányultságot *A lelki élet mesterei* című sorozatunk, melynek legutóbbi kötetei olyan kiváló szerzőktől valók, mint a kora újkori humanizmus egyik jeles képviselője, a bencés szerzetes Ludovicus Blosius, vagy a modernek közül a francia jezsuita François Varillon, az olasz Carlo Carretto és a mindenütt kedvelt Thomas Merton angol író, költő, trappista szerzetes. S hogy ne fenyegetsen minket a fenti veszélyek egyike sem, fordítóink és lektoraink szakképzett nyelvészek és teológusok, sőt szerzetesek, papok.

Manapság a könyv árucikk lett, a könyvkiadás pedig üzleti tevékenység. Alkalmazkodik-e ehhez a furcsa felfogáshoz a Társulat is, vagy egyéb elvet igyekszik követni?

Erre a kérdésre mondhatnám azt, amit Arany János a műfordításról: gúzsba kötve táncolni! De fogalmazhatnék úgy is, hogy azért végzünk üzleti tevékenységet, vagyis adunk ki üzleti sikerrel kecsegtető könyveket, hogy azok bevételeiből üzleti sikerrel nem kecsegtető, ám hitéleti, tudományos és kulturális szempontból nélkülözhetetlen kiadványokat jelentethessünk meg.

Egyfelől természetes, hogy a könyvet el kell juttatni az olvasóhoz, s ez óhatatlanul gazdasági tevékenység. Másfelől azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Társulat megalakulása óta a katolicizmus ügyét szolgálja, s ez akár a művek kiválasztását illetően, akár a nagymérvű könyvadományozási tevékenységünket tekintve nem lehet „üzlet”. Tisztában vagyok vele, hogy ez a mentalitás manapság életidegennek tűnik. De nem volt ez másként jó másfél százada, alakulásunk idején sem... Ám azóta tőlünk sokkal nagyobb és erősebb intézményeket sodortak el a történelem viharai, míg a Társulat háborúkat, forradalmakat és gazdasági világválságokat túlélve ma is él, működik. Aquinói Szent Tamástól kölcsönözve a hasonlatot, ha életszerűtlennek, jámborságnak tűnik is, nem mondhatok egyebet: amint a természetfölötti a természetesre épül, úgy teljesedik ki üzleti koncepciónk a kegyelem által.

Könyveik megjelentetéséhez kapnak-e támogatást?

A szépirodalmi könyvsorozatok (Kodolányi János és Rónay György művei) mellett tervezik-e újabbak indítását? Kik azok a szerzők, akiket szívügyüknek vélnék, netán kiadói kötelességüknek műveik megjelentetését?

A tankönyvek, a szépirodalmi és tudományos művek megjelentetése érdekében időről időre pályázunk állami alapítványoknál s a szakminisztériumoknál. Ritkán előfordul az is, hogy egy-egy kiadványt valamely vállalkozó, cég vagy magánszemély szponzorál, olykor külföldről is. Egyébként önellátók és önfenntartók vagyunk, egyházi forrásokat nem terhelünk igényeinkkel.

A magyar és a világirodalom klasszikusainak megjelentetése valóban egyik szívügyünk. Ez olyan területe a könyvkiadásnak, mellyel sok kiadó foglalkozik, különösen a köz- és felsőoktatásban használatos művek miatt. Minket nem elsősorban ez inspirál, sokkal inkább az a jó ötvenesztendős lemaradás, amelyet az irodalom keresztény vonulata elszenvedett. Nem elsősorban a szerzők, inkább műveik, amelyekről nem derülhetett ki, hogy transzcendens értékek hordozói. Példaként említeném József Attila *Fogadj fiadnak* című, istenes verseit tartalmazó kötetünket. Mikor kiadta a Társulat, többen megbotránkoztak, hiszen ők József Attilát proletár költőként ismerték meg. Voltaképpen ezért is indítottuk útjára hajdan *Istenes versek* sorozatunkat, hogy Balassi Bálinttól Ady Endrén, Babits Mihályon, Juhász Gyulán át József Attiláig és Tóth Árpádig bemutassuk az istenhit folytonos jelenlétét irodalmunkban. Hasonló szándékaink vannak a kortárs irodalommal kapcsolatban is. Sorozatcím nélkül, de egységes formátummal és tipográfiával indítottuk el a kortársak istenkereső verseit közlő sorozatunkat, melyben eddig Rákos Sándor, Czigány György, Kalász Márton, Szöllösi Zoltán és Vasadi Péter verseit adtuk ki.

A költészethez hasonlóan a prózairodalomban is igyekszünk behozni a lemaradást. A magyar klasszikusok közül eddig Gárdonyi, Móra, Krúdy, Dallos Sándor és Fekete István egy-egy válogatott, a kereszténység ihlette gondolatkörben fogant novellaskötetét rendeztük sorozatba, míg a kortárs irodalmat Nemeskürty István, Rónay László, Tordon Akos, Tarbay Ede, Vasadi Péter, Szabó Ferenc, Szeghalmi Elemér, Szentmihályi Szabó Péter, Dékány Endre és Tóth Sándor művei képviselik.

Terveink közt szerepel egy világirodalmi sorozat is, folytatásaként annak a szép kivitelű, igényesen szerkesztett sorozatnak, melyben Dante *Isteni színjátéka* és Morus Tamás *Erősítő párbeszéd balsors idején* című munkája látott napvilágot, s amelynek karácsonyra megjelenő darabja Michelangelo verseinek kiadása lesz, Rónay György fordításában.

Külön kell szólnom két nagy életműsorozatunkról, Kodolányi János és Rónay György műveinek összkiadásáról, melyek vonatkozásában kiadónk a teljes életmű kritikai feldolgozását és sajtó alá rendezését tűzte ki célul. Mindkét esetben terjedelmében is hatalmas életműről van szó, több ezer oldalnyi szöveget aprólékos, filológiai pontossággal elemző és szerkesztő munkáról. Elmondható tehát, hogy miként anyagi téren a kiadó, szakmailag

a sorozatszerkesztők és szöveggondozók is — Kenyeres Zoltán, ifj. Kodolányi János és Csűrös Miklós — valóban embert próbáló munkára vállalkoztak e két nagy jelentőségű életmű kiadásával. Talán ebből adódik, hogy a művek megjelenése sem halad olyan tempóban, amint azt korábban terveztük, vagy szeretnénk. A Kodolányi-életmű 7. kötete idén karácsonyra jelenik meg *Szaka-dékok* címmel, s két kisregényt tartalmaz. A Rónay-életmű 4. kötetét, az *Életmozaikokat*, mely glosszákat, kisesszéket közöl, szintén a karácsonyi könyvvásárra szánjuk.

Irodalmi kínálatunkat látva sokan kérdezik, miként választjuk ki a szerzőket, és mitől keresztény vagy katolikus egy mű? Meggyőződésem, hogy a kvalitásos szerzők és művek jelentős része jól illeszkedik a keresztény-katolikus tematika bölcséleti érvrendszeréhez. S mivel az irodalomban is érvényesül a tekintély elve, bizony előfordul, hogy olyan szerzők vezetnek el másokat Istenhez, akikről mi, vallásosak sokszor úgy gondoljuk, hogy ők nem is azok. A magyar és a világirodalom egyaránt tele van ilyen példákkal. S hogy mitől keresztényi egy mű? Sík Sándorral valom: a szellemiségétől inkább, mint a tartalmától.

Ha már szóba hoztam Sík Sándor nevét, azt sem akarom elhallgatni, hogy ő például az egyik olyan szerző, akit szívügyünknek tartunk. Tervbe vettük teljes életművének kiadását. Első kötetként költői életműve, vagyis *Összegyűjtött versei* jelenének meg, reményeink szerint 2006 húsvétjára. S hogy folytassam a sort: a Gödöllői Premontrei Perjelséggel már túl vagyunk a szerződés aláírásán, s elkezdtük Mécs László *Összegyűjtött verseinek* kiadásra történő előkészítését. Azt hiszem, ezek örvendetes hírek azoknak, akik már évtizedek óta nélkülözni kénytelenek a magyar keresztény költészet e két klasszikusának lírai életművét.

Óriásiak a hiányok a bölcsélet és a teológia keresztény szellemű bemutatásában. Hogyan segíthetnek a lemaradás behozásán az Önök által indított és tervezett sorozatok? Lesz-e például újabb Brandenstein-könyv ?

Tagadhatatlan, hogy miként az irodalomban, az említett területeken is jelentős lemaradás tapasztalható. Mégis azt gondolom, hogy jelen esetben kissé árnyaltabb a kép. Legalábbis ami a teológiát és annak szakirodalmi vonatkozásait illeti. Olykor hajlamosak vagyunk megfélekedezni arról a tényről, hogy itt a legfontosabb „források” nagyrészt már a rendelkezésünkre állnak. Van Bibliánk — Rózsa Huba professzor munkásságát dicséri, hogy az új, revideált szövegkiadás épp a Szent István Könyvhétre jelent meg —, az ókeresztény kor irodalmának bemutatását külön sorozat fémjelzi, amelyhez jól illeszkedik a Sarbak Gábor elnök úr által indított *Középkori Keresztény Írók* sorozat, s végül, de nem utolsósorban, kiadónk két sorozatával szinte naprakészen követi a Szentatya és a Római Kúria megnyilatkozásait: a *Pápai megnyilatkozások* című sorozatnak eddig 41, a *Római dokumentumoknak* pedig 26 kötete jelent meg. Íme, az alapok! Bár a „felépítmény” tekintetében kevésbé lehetünk büszkék, úgy vélem, szégyenkezésre még sincs okunk.

Kiadónk 1996-ban *Szent István Kézikönyvek* címmel egy olyan sorozatot indított útjára, amelyben az egyház legfontosabb összefoglaló dokumentumait, valamint az egyes teológiai szakterületek legkiválóbb műveit kívánja az olvasók elé tárni. Így jelenhetett meg ebben a sorozatban többek között revideált szövegkiadás-ként *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*, *A Katolikus Egyház Katekizmusának új kiadása*, Helmut Weber kétkötetes *Erkölcsteológiája*, Erdő Péter *Egyházjog* című munkája, Anton Ziegenaus professzor kitűnő *Mariológiája*, vagy legutóbb Josef Schreinertől *Az Ószövetség teológiája*. Folytatásként is tekintélyes szerzőket és műveket szeretnénk felvonultatni ebben a sorozatban. Előkészületben van például Somorjai Ádám szerkesztésében *A liturgiatudomány kézikönyvének* 4 kötete, Joachim Gnilkától pedig *Az Újszövetség teológiája*.

Az elmondottakhoz persze hozzátartozik az is — és ez tovább árnyalja a teológiai könyvkiadásról felvázolt képet —, hogy a Szent István Társulat közel nyolc esztendeje hivatalos tankönyvkiadója a Pázmány Péter Katolikus Egyetem teológiai és jogi karának. E fakultásokon magas szintű műhelymunka folyik, mely megmutatkozik a Társulat kiadásában megjelent tan- és szakkönyvek sokaságában is. Hely és idő hiányában sok-sok kitűnő szerző és műcím felsorolását vagyok kénytelen mellőzni most, ám néhányat mégis megemlítek, hogy általuk némi bepillantást nyerjen az olvasó e szellemi műhelyekbe. A Hittudományi Kar egykori professzorai közül máig tartó hatással bírnak Nyíri Tamás bölcséleti munkái, főként *A filozófiai gondolkodás fejlődése* és az *Alapvető etika*, melyek több világi egyetemen is tananyagként szerepelnek. Gál Ferenc művein nemzedékek nőttek fel, könyvei elfogytak. Fontolgatjuk újbóli kiadásukat, főként az *Újszövetség* könyveihez írott kommentárjait. De mielőtt túlságosan is a múltba révednénk, igyekszem leszögezni, hogy szerencsére volt kiknek átadni a stafétabotot. Rokay Zoltán népszerű, jól tanítható és tanulható filozófiatörténetének 2. kötete hamarosan a boltokba kerül. Nemcsak a teológiai hallgatók körében népszerű Kránitz Mihály és Szopkó Márk *Teológiai kulcsfogalmak szótára* című munkája. Bizonyítja ezt, hogy megjelenése után hamar elfogyott, s most a javított, 2. kiadást veheti kézbe az olvasó. Rózsa Huba professzor biblikus munkái is túlmutatnak az egyetem keretein. Könyveiben tudományos alaposággal feldolgozott ószövetségi introdukciói, exegézisei irányadók a Biblia iránt érdeklődő értelmiség számára. Erdő Péter bíboros úr professzor-ként és rektorként iskolát teremtett, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt. A Kánonjogi Posztgraduális Intézet létrehozásával nemcsak Közép-Európa első ilyen intézményét alapította meg, de kiadványaival s a köré csoportosuló hallgatókkal egy olyan műhelyt is teremtett, melynek szellemi kisugárzása itthon és külföldön még hosszú évekig meghatározó lesz a kánonjog

íránt érdeklődők körében. Bár az Intézetnek több könyvsorozata is van, s valamennyi a Szent István Társulatnál jelent s jelenik meg, én mégis egy olyat emelnék most ki, amely éppen nem kánonjogi vonatkozású. S ez az Erdő Péter által indított és szerkesztett *Pázmány Könyvek* sorozat, melyben Paul Poupard *A katolikus hit*, Pietro Brunori *A Katolikus Egyház*, Angelo Scola *Fogadjuk be a valóságot!* és Zenon Grocholewski II. *János Pál jogfilozófiája* című műve jelent meg eddig. Fontos célkitűzése e sorozatnak, hogy nívós kötetek megjelentetésével bevonja olvasóit a hit és az emberi kultúra nagy párbeszédébe.

Az eddig elmondottak már a filozófiával kapcsolatos kérdéseket is részben érintették. Mindazonáltal nem szeretném megkezdni azt a kérdést, hogy lesz-e új Brandenstein-kötet. Való igaz, hogy a 2002-ben faksimilében kiadott Nietzsche-kötet megjelenésekor azt ígértük, hogy ez az első darabja annak a Brandenstein életműsorozatnak, amelyet a Szent István Társulat a közeljövőben elindít. Azóta közel három év telt el, s mi tagadás, Pauler Ákos zseniális tanítványáról, a hanyatott sorsú s méltatlanul elfeledett báró Brandenstein Béláról kicsit mi is megfeledeztünk. Fő oka ennek a Nietzsche-kötet körül kialakult olvasói értetlenség és közömbösség. Mint később kiderült, olvasóink nagy része nem kedveli Nietzschét, s így nem fedezhette fel magának kitűnő értelmezőjét, bírálóját és monográfusát, Brandenstein Bélát sem. Pedig a könyv jó recenziókat kapott a világi fórumokon... Mégis úgy vélem, hogy talán a mi választásunk volt kevésbé szerencsés, vagyis: nem ezzel a kötetel kellett volna indítanunk a tervezett sorozatot. Jobb lett volna elsőként *A lét forrásait* kiadni, mely Brandenstein metafizikájának foglalata. Erről máig nem mondtunk le, alkalmas időben, talán már jövőre, megjelentetjük.

Filozófiára hangolódva nem szeretnék megfeledekezni további két fontos vállalásunkról sem. Egyik a Mezei Balázs és Paul Richard Blum által szerkesztett *Fides et ratio — A vallásbölcselet kiskönyvtára* című sorozatunk, a másik pedig egy filozófiai lexikon megjelentetésének terve. A 2001-ben indult filozófiai sorozatunkkal tervezetten az egyetemi ifjúságot akartuk elérni, de szerencsére szép számmal akadtak egyéb olvasók is, akik megszerették ezt a kis formátumú, zsebre vágható kötetekből álló sorozatot. És micsoda szerzőket olvashat, aki kézbe veszi e köteteket! A rendszerváltozás előtt valamennyien a filozófiai művek hiánylistáin szerepeltek: Bernard Bolzano, Marsilio Ficino, François Fénelon, vagy a modern gondolkodók közül Yves Simon, akinek *Tekintély és társadalom* című munkája múlt év karácsonyára jelent meg e sorozat részeként.

A keresztény filozófia megismertetéséhez azonban nem csupán eredeti művek és hű fordítások kellene, hanem azok terminológiáját, fogalomrendszerét adekváтан értelmező, teista szem-

léletű kézikönyvek, lexikonok is. Ilyennek ítéltük a Herdernél megjelent Walter Brugger-féle *Filozófiai lexikont*, mely hamarosan a nyomdába, majd októbertől az olvasók kezébe kerül.

Dicséretre méltó alapotossággal készül a Katolikus Lexikon. Az én nemzedékem megéri a befejezést?

Felüdülésként a nehéz teológiai és filozófiai témák után engedje meg, hogy erre a kérdésre egy kedves, köreinkben fogant anekdotával kezdjem a választ. Mikor hosszú előkészületek után 1993-ban végre megjelent a *Magyar Katolikus Lexikon* első kötete, egy 60 év körüli plébános atya bejött érte az üzletbe s nagy örömmel vette kézbe. Mikor azonban felfedezte a borítón a kötet induló és záró szócikkeit jelölő betűket (A-Bor), mosolyogva fordult az eladóhoz: Mondja, mikor fognak maguk elérni A-Bortól a Sörig? Nos, neki is üzenjük — őszintén remélem, az atya jó egészségnek örvend —, hogy már csak két kötetnyire vagyunk a Sörtől.

A Lexikon legújabb, X. kötete (Oltal-Pneu) idén májusban jelent meg. A hátralévő három kötet és egy pótkötet — reményeink szerint — 2007 karácsonyáig megjelenik. Sajnálni fogja, aki nem vásárolta meg az eddigi köteteket. A magyar és az egyetemes egyháznak egy olyan „adatbázisát” lesz kénytelen nélkülözni, amely egyetlen más lexikonból sem pótolható maradéktalanul.

Lesz-e folytatása az Ókeresztény Írók sorozatnak? Tapasztalatai szerint a közönség érdeklődik iránta?

Vanyó László professzor úr hiányát mindannyian érezzük. Nemcsak a kiadó, az egyetem, de a magyar egyházi és tudományos élet is. Szerencsére azonban kiváló tanítványokat nevelt, s így biztosítva van a folytatás. Miként egyetemi tanszéke, 18 kötetig jutott *Ókeresztény Írók* sorozata is új gazdára talált tanítványa, Perendy László piarista atya személyében. A sorozat folytatásaként — még Vanyó professzor intenciói szerint — ő készíti elő Jeruzsálemi Szent Kúrillosz összes fennmaradt művét kiadásra, és Szent Irenaeustól egy önálló kötetet. Egy bizonyos, az érdeklődés nem lankadt a patológia, a dogmatörténet, s ezen belül is Vanyó László művei iránt. Utolsó nagy munkáját, az *Ókeresztény Írók Lexikonát* — melyet a Szent István Társulatnál akart megjelentetni —, már nem tudta befejezni. Ám tanítványainak köszönhetően, főként Perendy László munkája nyomán, múlt év végén posztumusz kötetként mégis megjelent. Sajnos, több új Vanyó-művet már nem fogunk olvasni.

A hittankönyvek mellett milyen szerepet vállalhat a Társulat az ifjúság értő olvasóvá történő nevelésében?

A virtuális valóság korszakában ez egyre nehezebb feladat. Néhány éve, a Frankfurti Könyvvásár egyik pavilonjában az elektronikus kiadók valahogy így propagálták magukat: „A jövőben mi egyre nagyobb helyet kapunk, a hagyományos könyvek pedig egyre kevesebbet.” Bátor kijelentés, de szerencsére ők azóta is csak egyetlen pavilon egyetlen szintjén hirdetik ezt a szlogent. Nem hiszem, hogy gyerekeink képernyőről olvasnak majd Jókait, Adyt vagy Kodolányit. Abban hiszek inkább — s ennek már komoly jelei tapasztalhatók az olvasáskutatási felmérésekben —, hogy a könyvolvasás ismét divatba jön.

Hajdan, még az *Aranyág* katolikus gyermekújság főszerkesztőjeként sikerült egy olyan kitűnő írókból álló csapatot verbuválnom, akik túl azon, hogy minőségi szinten művelik a gyermek- és ifjúsági irodalmat, keresztény gondolkodású emberek is. Vidor Miklós, Tordon Ákos, Tarbay Ede, Kindelmann Győző gyermek- és ifjúsági könyvei azóta a Szent István Társulat kiadványainak repertoárját gazdagítják. Náluk korábban csatlakozott a Társulathoz Fésűs Éva, akinek *Az ezüst hegedű* című, gyönyörű állatmeséket tartalmazó könyve nemrég jelent meg 6. kiadásban. Kedvelt olvasmány volt hajdan, még a nyolcvanas évek elején az *Ön Hajrá, Felhegy!* című ifjúsági regénye is. Szerencsére azóta megszületett a folytatás, a *Felhegyi legendák*, sőt a harmadik rész is, *Legyél önmagad — Utak a Felhegyről* címmel. Kiemelve a hitoktatással kapcsolatos segédkönyvek sorából, e helyütt kell megemlítenem Seregély István érsek úr kedves és szép hittan-regényét, *A mi vendégünk történetét*. Példaértékű mű ez, a maga sajátos műfajával. Az irodalom eszközeivel nevel és tanít, úgy, hogy szinte észre sem veszi a kis olvasó, hogy megtanulta az elsőáldozási anyagot.

Mi ennyit tudunk tenni, de az már a szülők felelőssége, hogy melyik művet emelik le a könyvespolcra.

Úgy érzem, komoly terhet kell cipelnie. Marad még ideje saját irodalmi tevékenységére?

Néha rendezgetem verseimet. Aztán eszembe jutnak a Prédikátor szavai, hogy mindennek megvan a maga ideje. Most a jó könyvek kiadásának van itt az ideje.

Tari Eszter: Lábmosság

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

Daidalosz tragédiája

Teológus, a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének vezetője, a Bécsi Egyetem magántanára. Legutóbbi írását 2004. 11. számunkban közzöltük.

Az Adria trieszti öblében áll Miramar, Habsburg Maximiliánnak, Ferenc József császár testvérének, a 17. század mexikói császárnak kastélya. Ebben található egy szobor: Daidalosz és Ikarosz. A szobor annak a lakosztálynak sarkában áll, amelyből a sakkszoba nyílik. Onnan pedig kilátni a tengerre. Ameddig a szem ellát, csak távolság és víz. Mögöttünk a kastély, balra Trieszt, jobbra a gondosan megművelt park, de szemben csak a tenger a maga varázslatos vonzásával.

A kisméretű fehér márványszobor egy olyan jelenetet formáz meg a híres legendából, amelyben Daidalosz éppen Ikarosz jobb karjára csatolja a szárnyat. A bal kar még szabad. A másik szárny nem látszik. Az apa ül. Jól kivehető igyekezete, hogy a bőrszíjak feszesen tartsák a szárnyat. Mindkét kezével dolgozik, teljes odaadással, pontos mozdulatokkal adózva a repülés jelentőségének. Éppen a szárny második bőrszíját szorítja meg. Annyira, amennyire kell, hogy tartson erősen, de a kar ne zsidjon el. A kétalakú szoborcsoport úgy van felépítve, hogy ez a mozdulat van középpontjában. Az apa egész testtartása és tekintete erre a pontra irányul.

Fia sem őt nézi, hanem a szárny csatlékát. Jobb karját magasba tartja, felső testével fél fordulatot tesz, fejét jobb felsőkarjának arra a pontjára irányítja, amelyen az apa dolgozik, arra a szíjra és arra a kézre. Bal karja enyhén emelkedik testétől. Mintegy sorban áll, majdnem sorra is kerül már, hiszen a másik karon már mindkét csatlék megfeszült. A kompozíciót jobbról ez a kar határolja, de olymódon, hogy a szemet szelíden türelmetlen lendületével a jelenet középpontja felé irányítja. A fiú alakja légiesen könnyed, lába alig érinti a földet. Mintha lelke már a magasban repülne, csak a teste számára kellene a szárnyak, hogy önmagát utolérje.

Apa és fia a repülésért és a repülésből él. Ez kapcsolja össze őket. A repülésből, helyesebben abból a csitíthatatlan vágyból, hogy a fizikai korlátokat legyőzzék. Hogy a test neheze könnyűvé váljék, s az ember, aki a földön járásra lett teremtve, a művet kissé kiigazítva, magát madárrá tegye. Ha nem tudnánk, hogy Ikarosz röptének milyen szörnyű vége lett, apa és fiú csodálatos egységéről, a fiú apját túl-szárnyaló tehetségéről szólhatna ez a szobor. Így azonban a tragédia árnyéka visszavetül erre a jelenetre. Valahol itt kezdődött, a szárnyak felcsatolásánál. Vagy már korábban, amikor a hegyeket mászva az eget és az egek lakosait, a madarakat kémlelték közösen? Vagy még korábban,

amikor Daidalosz fiát a karjába vette és megfogadta, hogy minden tudását, tehetségét átadja neki. Azt is, a repülésről, a szárnyakról, a magasról és az ellenállhatatlan vágyról: szállni.

A legenda szerint Daidalosz fia lelkére köti, hogy ne szálljon túlságosan közel a Naphoz, mert szárnyai megoldvadnak, s a halálba zuhan. Amikor már mindkét szárnyat felkötötte, s fia a sziklaorom mélysége felé fordult, ahonnan első és egyben utolsó szárnyalása felívelhetett, akkor kényszerűen hátat fordított apjának. Daidalosz még egyszer szeretett volna szemébe nézni a nagyszerű fiúnak, meglátni benne azt a rettenetes lángot, ami a magasság felé hajtja, de már nem lehetett. Ikarosz búcsú nélkül kitérte szárnyait és átengedte magát a szélnek, hátra sem nézve, búcsút sem mondva, hiszen már úton volt mióta. Daidalosz csak inthetett a távolodónak, s mintegy maga elé mondta az utolsó óvó atyai szót: csak vigyázz, fiam a Nappal.

Ezen a ponton a legenda fonala is elhagyja az apát, amint azt Ikarosz is tette, s már csak maga van magának. A fiút betölti a megélt szabadság ereje. Valóban, minden igaz, amit apja tanított: a magasság csodája, a szárnyalás íve, a végtelen ellenállhatatlan vonzása. Daidalosz egy darabig figyelte fiát, amíg csak láthatta. Majd eltűnt szeme elől örökre, ott a szédítő magasban, szemközt a Nappal. Ott, a repülés félelmetes csúcán veszítette el végleg gyermekét. A legenda szerint Ikarosz szárnya valóban megoldvadt a Naptól, s ő a mélyben lelta halálát. A dráma logikája szerint azonban ez a halál csak az apa számára halál. Annak a ténynek végső elmélyítése, hogy a gyermekből a szabadság révén valóban felnőtt lett.

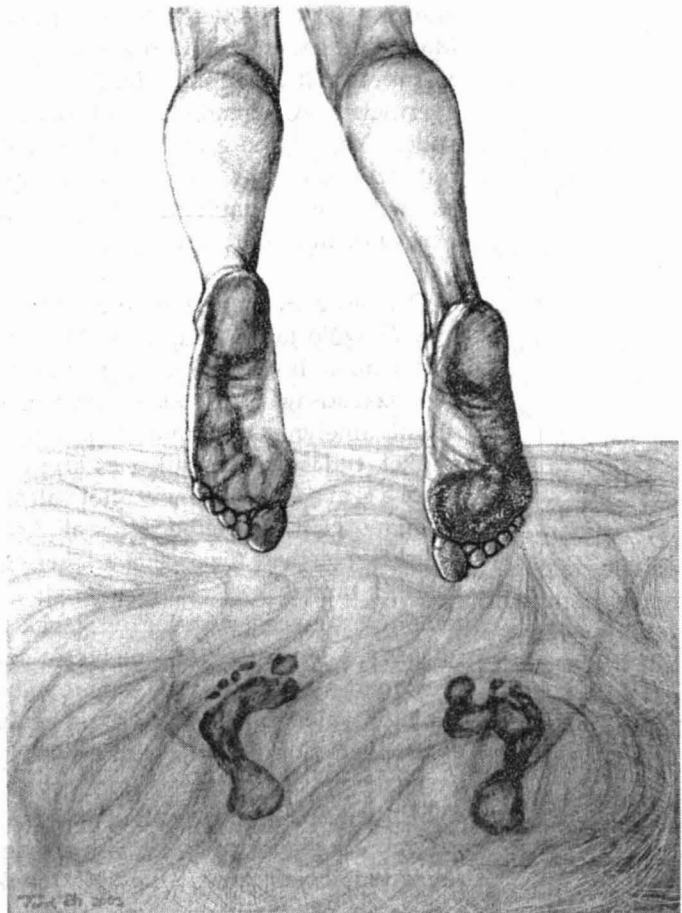
A Daidalosz és Ikarosz mítosza nem történet, hanem ősi, emberi tényről szóló tanító elbeszélés. Más kultúrákban is meg vannak a párhuzamai, hiszen olyan alapvető igazságról szól: a felnövő gyermek szabadságáról, amellyel élhet és visszaélhet. Arról a szabadságról, amelyre szülei tanították, miközben mindenüket, egész lényüket, tudásukat, álmaikat és szenvedéseiket megmutatták neki. Arról a szabadságról, amely attól valószínű, hogy tele van kiszámíthatatlansággal és sötétbe ugrással. Arról a szenvedélyről, amely a kifürkészhetetlent fürkészi, s a lehetséges korlátait feszegeti. A nevelés és tanítás korlátai mögötti világ felfedezése, meghódítása a felnőtté ért gyermek személyiségének halálos kalandja. S végül tanít arról a szabadságról, amelyet a szülők már nem fékezhetnek meg, mert nincs rá módjuk, s mert vélhetően értelme sincsen. Amíg a szülők valóban szülők, addig a szabadság szárnyain veszítik el gyermekeiket. S amikor a gyermek valóban elemelkedik mellőlük, a bevégzett nevelés örömeinek serlegébe a veszteség keserű italát önti.

Minden apa és fiú a szárnyakkal, a repüléssel és a szabadsággal van elfoglalva: a szédítővel, a magába rejtővel, a varázslatossal és halálossal. Amíg a nevelés folyik, addig a szabadság nincs

jelen, amikor megjelenik, a nevelés momentuma válik semmivé. Minden apa szabadságot ad fiának azzal, hogy nemzi és életben hagyja, s minden fiú a szabadságban hal meg apjának azzal, hogy felnőtté válik. Daidalosz tragédiája a felnőtté érés titkára tanít. S amint Daidalosz nem ejtett könnyet szabadságába vesző fia láttán, úgy a keresztények Atyaistene is fiának drámájából tanulta meg, hogy mi a szabadság tökéletes törvénye: a hosszúság és szélesség, a magasság és a mélység.

Maximilián, a mexikói császár a sakkszoba küszöbén állva egyszer-egyszer elnézegethette Daidalosz és Ikarosz finoman megmunkált szobrát. Fia nem lévén, aligha tudhatta, hogy miről szól a mű. De miután megpihentette szemét a fehér márványból készült nemes alkotáson, tett néhány lépést az ablakig, s tekintete beleveszett az Adria végtelen messzeségébe.

Ravascletto, Karintia, 2002. január 25.

Tari Eszter:
Mennybemenetel

A PÉCSI ÓKERESZTÉNY TEMETŐ EGYHÁZTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE*

A Jézus Krisztus egyházalapítását követő első három évszázad a katakombakereszténység időszaka, Henri Daniel-Rops kiváló munkájának címét idézve az apostolok és vértanúk egyházának kora volt. E korszakban is voltak olyan periódusok, amikor a római államhatalom türelmet tanúsított Krisztus követői iránt. A 3. század '60-as éveitől egészen Diocletianus 303–304-ben kiadott keresztényellenes rendeleteiig és az azt követő üldözésig egy ilyen békés időszak következett. A keresztények száma ekkor, a kedvező körülményeknek köszönhetően, rohamosan növekedett. Egyes szakemberek becslései alapján azt mondhatjuk, hogy a 3. század dereka és a 4. század eleje között a Római Birodalom területén a keresztények száma megkétszereződött, 2–3 millióról 6–7 millióra emelkedett. A birodalom nyugati felében is ekkor kezdett növekedni a keresztény közösségek száma. A Duna-menti provinciákban, így Pannónia területén is, ekkor öltött nagyobb méreteket a krisztushit. A katolikus egyház életében azonban csak Nagy Konstantin uralma hozott döntő változást. 313-ban, Milánóban — a Milviusi hídnál Maxentius fölött aratott győzelmet követően — a birodalom nyugati felének uraként keleti császártársával, Liciniusszal, kiadták a keresztények számára szabad vallás-gyakorlatot biztosító ediktumot. Ettől kezdve — eltekintve Iulianus apostata a pogányság visszaállítására tett gyenge kísérletétől — az egyház töretlen fejlődésnek indult. E folyamat csúcspontja 380-ban volt, amikor Nagy Theodosius a kereszténységet államvallássá tette.

Pannóniában a jelentősebb városokban működtek keresztény gyülekezetek, melyek élén egy-egy püspök állt. A térség legjelentősebb püspöki városa, Pannonia Secunda székhelye Sirmium volt. A 4. századból ismerjük valamennyi püspökét. A 4. század eleji üldözések alkalmával a városban és környékén igen sokan haltak meg Krisztusért. Az egyik legismertebb mártír Demetrius volt, akit a görög-keleti egyház legnagyobb szentjei között tart számon. Poetovio görög származású püspöke, a szent-

írás-magyarázatokat is készítő, Victorinus szintén a Diocletianus-féle üldözés vértanúja lett. Siscia püspöke, Quirinus ugyanilyen sorsa jutott: Savariában nyakába malomkővet kötve vették a Gyöngyös patakba. Ugyancsak források említik Cibalae, Mursa, Scarbantia püspökeit. Közvetett adatok, régészeti leletek alapján azonban az említett városok mellett püspökséget valószínűsíthetünk Aquincumban, Savariában, Ioviában. Ugyanezt feltételezhetjük Pécs városának elődjéről, a római kori Sopianaeről is.

Sopiana alapítása a Kr. u. 2. század elejére tehető, pontosabb információkkal azonban nem rendelkezünk sem annak idejéről, sem pedig körülményeiről. A város életében a 3. század végén köszöntött be az igazi virágkor. Diocletianus császár igazgatási reformjainak következtében az újonnan kialakított Valeria provincia közigazgatási székhelyét Sopianaiban rendezték be. Ezt követően nagy építkezések kezdődtek a település központjában, a mai Posta-palota környékén. A város szerepének növekedése nagy vonzerőt jelentett elsősorban a környéken élők számára, így fokozatosan emelkedett lakóinak száma. A településen a 4. században jelentős számú keresztény népesség élt, melynek ékes bizonyítéka a nagy kiterjedésű ókeresztény temető.

2000. november 30-án az UNESCO Világörökségi Bizottsága felvette a Világörökség-listára a temető 16 sírépítményét. Ez az elismerés immár hivatalosan is igazolja a kiemelt épületek, és általuk az egész ókeresztény temetkezési hely fontosságát. Ezek az objektumok a krisztushívók virágzó közösségének jelenlétét támasztják alá a 4. századtól kezdve. A temető egyik legnagyobb jelentőségét — természetesen az építészeti, művészettörténeti specifikumok mellett — abban látjuk, hogy a katolikus egyház markáns jelenlétét bizonyítja 1600 esztendő távlatában. Ez a tény pedig egy olyan eszmeiséget, tradíciót biztosít a püspökségnek és a városnak, amely — függetlenül a római kori lakosság kontinuitásától — máig meghatározó, és a 21. századi Pécs polgárai számára is mértékadó kell legyen.

Az ókeresztény temetőre épült a középkori város, amely a mai település központja. A legje-

* Bécsben, a Collegium Hungaricumban 2005. május 11-én, a Südungarn zu Gast in Wien programsorozat keretében, a Weltkurerbe Der altchristliche Friedhof von Pécs (Sopiana) című kiállítás előtti szimpóziumon elhangzott előadás (Die kirchenhistorische Bedeutung der frühchristlichen Begräbnisstätten von Sopiana [Pécs/Fünfkirchen]) magyar nyelvű változata.

lentősebb sírépítmények a székesegyháztól délre, a Szent István téren találhatóak. A több mint ezer feltárt sírral szemben a sírkamrák, sírkápolnák száma ugyan relatíve csekély, ám sajátos építészeti megoldásaik, falfestményeik a világon egyedülállóvá teszik azokat.

Eddig összesen 20 sírkamrát tártak fel régészek. Ezek közös jellemzője, s egyben sajátossága az építészeti megoldásban ragadható meg. Sopianae a Balkánról és Észak-Itália felől érkező kulturális áramlatok metszéspontjában helyezkedett el, ennek hatását tükrözik az egyedülálló, kétszintes sírépítmények. Balkáni hatásra utalnak a föld alatti, több esetben festett falú sírkamrák, melyekben szarkofágba, épített koporsóba helyezték örök nyugalomra az elhunytakat. Itáliából származott a föld felszínén emelt épületek, az úgynevezett *cella memoriae* építésének gyakorlata. A sírkamrák közül nyolc volt eredetileg festett, melyek közül ma — az állagromlás következtében — hármat láthatnak az érdeklődők. E sírépítmények ábrázolásai olyan bibliai tematikát mutatnak (például a bűnbeesés, Dániel az oroszlánok között, Péter és Pál apostolok, Jónás története, a babiloni ifjak stb.), amely az itáliai katakombákon kívül egyedül Pécssett figyelhető meg. Ugyanezt állapíthatjuk meg a sírkamrák fölé emelt épületekkel kapcsolatban is, hiszen késő római temetőben ilyen nagy számú felszín feletti épület Itálián kívül csak Pécsről ismeretes. Az épületek építésének ideje a 4. század második felére datálható. Mindenesetre ezen objektumok a sopianaei keresztény közösség tagjai erős hitének egyértelmű bizonyítékai, hiszen ezek felépítése, kifestése a nagy anyagi áldozat mellett, megfelelő előkészületet és hosszabb időszakot vett igénybe. Nem arról van szó tehát, hogy csupán külsőségekben, úgymond „divatszzerűen” volt jelen a keresztény hit a város gyülekezetének tagjaiban — amint ez sok esetben az ékszerekben, használati tárgyakon ábrázolt keresztény jelképekkel, feliratokkal kapcsolatban felmerül —, hanem a mély hit sarkallta a gyülekezet tehetősebb tagjait a nagyszerű sírépítmények létrehozására.

A jelentősebb épületek közül elsőként a Péter-Pál sírkamrát említjük meg. Ezt az ókeresztény sírépítményt fedezték fel először, 1782-ben, amikor a székesegyház déli tornyához csatlakozó 15. századi reneszánsz épületet, az úgynevezett *Aedes Sacmarianaet* elbontották. A 4,8 méterrel a talaj jórésztje alatt elhelyezkedő, festett sírkamra elnevezését a bejárattal szemközt az északi falon látható falfestményekről kapta. A fal közepén található egy nyílás, amely fölött Krisztogram, két oldalán pedig a két apostolfejedelm, Szent Péter és Szent Pál álló alakja

látható. A kamra előterét, falait és mennyezetét egyaránt freskók borítják.

A korsós sírkamra a székesegyház déli főbejáratával szemben, a dóm tér alatt helyezkedik el. Északi fala előtt egy kettős fenékburkolatú sír található. A sírláda felett egy úgynevezett eucharisztikus fülkét alakítottak ki, melyben egy korsó és egy pohár látható. A falfestmények fő jellemzője a márványt utánzó táblák alkalmazása.

A ma is látogatható épületek közül, méreteit tekintve, a legnagyobb az ókeresztény mauzóleum. A három osztatú alsó szinten három szarkofág talpzata, illetve töredékei váltak ismertté. A sírrablók által feldúlt temetkezési helyen 14 csontvázat találtak a régészek. A falakat freskók borítják. A felszínen egy kelet-nyugati tájolású, félköríves szentélyzáródású kis templom alapjai láthatóak. Kétségtől ez lehetett a temető egyik legfontosabb épülete.

A székesegyház nyugati homlokzata előtt található a centrális elrendezésű, háromkaréjos temetőkápolna, a *cella trichora*. Az épület alatt nincs sírkamra, és azt a koraközépkorban is használták.

Az elmúlt hetekben kezdődött meg Visy Zsolt régészprofesszor vezetésével, az 1938–1939 folyamán már részlegesen feltárt, ám visszatemetett, keletelt, hétkaréjos temetőkápolna (*cella septichora*) archeológiai kutatása. A legújabb kutatási eredmények igazolták az ilyen építmények rendkívül alapos tervezéssel, nagy munkával járó elkészítését. A kultikus építmény alaprajza a Krisztus monogramot, a X-t és a P-t, azaz a Megváltót szimbolizálta.

Központi jelentőségű volt a székesegyház délkeleti tornyának tövében, az elmúlt években napvilágra került épület. Különlegességét oktagonális alaprajza adja, mely alapján feltételezhető, hogy baptisztériumként funkcionált, jóllehet keresztelő medencét nem találtak a régészek. A részben földbe mélyített épületet később sírkamrává alakították át, eredeti rendeltetése még pontosan nem ismert.

Az ókeresztény temető legjelentősebb épületeinek létre csak következtetni tudunk. A korábbi ásatások alapján ismeretté vált ugyanis a dóm északi oldalán egy keletről nyugati irányba haladó, római kori csatorna. Ennek funkciója a Mecsek-hegységről folyó vizek összegyűjtése és elvezetése volt. Nagy valószínűséggel az *aeque-ductus* által „védett” területen, a mai katedrális főhajója alatt, egy ókeresztény bazilikát gyaníthatunk. Ennek igazolása a következő időszak egyik legfontosabb régészeti feladata lenne.

Amennyiben a kutatók e feltételezése bizonyítást nyerne, úgy igazolhatóvá válna a szakrális kontinuitás, hiszen ez esetben pontosan az

ókeresztény bazilika fölé emelték a középkori székesegyházat. A lakosság továbbélésével kapcsolatosan a Tóth Endre nevével fémjelzett újabb kutatások negatív választ adtak, azaz a város római kori lakossága nem érte meg a magyar honfoglalást. Ennek egyik legfontosabb bizonyítéka, hogy a Sopianae név elenyészett, hiszen a középkor folyamán *Quinque Ecclesiae* (Fünfkirchen) volt a város neve.

1009. augusztus 23-án, a Középkori Magyar Királyság első uralkodója, Szent István Pécssett alapította meg országa hatodik püspökségét. Az egyházmegye létrehozása István király államszervező harcaihoz köthető, ugyanis — amint azt Kristó Gyula kutatásaiból tudjuk — az úgynevezett Fekete Magyarok (*Nigris Ungris*) felett 1008-ban aratott győztes hadjáratot követően jött létre. Az egyházmegye védőszentje Szent Péter apostol lett, míg a szintén az említett harcokat követően megalapított kalocsai érsekségé

Szent Pál. Az egyháztörténészek véleménye megegyezik abban, hogy a püspökség székhelyének kiválasztása a város keresztény hagyományaival magyarázható. Ekkor még álltak az ókeresztény kultikus épületek, amelyeket az első székesegyház elkészültéig biztosan használtak. Itt a *cella trichorara* kell utalnunk, melyet bizonyíthatóan a 11–12. században is kifestettek, tehát liturgikus célokra használtak, valamint az Árpád-kori székesegyház építésénél is figyelembe vették elhelyezkedését.

Véleményünk szerint az ókeresztény temető valódi jelentőségét — a katolikus egyház és az egyháztörténet számára egyaránt — az adja, hogy Szent István király itt közel ezer esztendője püspökséget alapított, amely attól kezdve folyamatosan működik, és amely megalapításának ezer esztendőös jubileumát négy év múlva ünnepeleljük.

FEDELES TAMÁS

A VIGILIA KIADÓ GONDOZÁSÁBAN MEGJELENT:

Wolfgang Beinert: A kereszténység. A szabadság lélegzete

Ára: 2.600,- Ft

Joseph Ratzinger: Krisztusra tekintve

Ára: 1.200,- Ft

ÚJABB KIADVÁNYAINK:

Bozsóky Pál Gerő – Lukács László:

Az elnyomatásból a szabadságba

Ára: 1.900,- Ft

Rónay György: Interjúk, nyilatkozatok, vallomások

Ára: 2.400,- Ft

Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona

Ára: 3.600,- Ft

Avery Dulles: Az egyház modelljei

Ára: 1.800,- Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444

Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

HEIDEGGER „TITKOS FŐMŰVE” Martin Heidegger: A metafizika alapfogalmai. Világ – végesség – magány

A Freiburgban 1929/30 téli szemeszterében megtartott előadásorozatot Rüdiger Safranski, a művelt nagyközönségnek szánt monográfiájában, Heidegger „titkos főművének” tartja.¹ S valóban: Heidegger gondolati útjának jelentős állomásáról van szó, ahol a német gondolkodó nagyra törő filozófiai, *nota bene* metafizikai ambícióinak, egyértelműen hangot ad. Ezért kiváltképp nagy esemény az előadások magyar változatának megjelenése. Az alábbiakban a könyv első felének rövid ismertetését és értelmezését, a *Lét és idő*, tehát a „hivatalos” főmű, és az ebben az időszakban született előadások összefüggésében végezzük el.

Mint ismeretes, Heidegger számára a filozófia kitüntetett feladata a lét kérdése. Ez pedig a *Lét és idő* gondolatmenete szerint egy jól meghatározott nézőpontból kerül kidolgozásra. Éspedig egy létezőt, az ittlétet kérdezzük ki léte felől.² A lét tehát az ittlét egzisztenciális analízise révén, mint fundamentálonológia válik értelmezhetővé. A fundamentálonológia kettős szerepet tölt be, egyfelől minden regionális ontológia alapját biztosítja, másfelől magának a filozófiának, a létkérdéssel azonosított filozofálásnak is kiindulópontja. Tehát az arisztotelészi *első filozófia* értelmében, minden metafizika lehetősége az egzisztenciális analitika kidolgozásán múlik. Az egzisztencia az ember (sajátos) léte. Ittlétről beszélni pedig azon *egzisztenciálék* (kategóriák) mentén lehetséges, melyeket éppenséggel az egzisztenciális analitika tárt fel. Ugyanis — hangzik egy helyen Heidegger kíméletlen kritikája — az újkori filozófia szubjektív fordulatában, ontológiailag semmi új nem történt.³ Az újkori filozófusok vizsgálódásaik sorából pontosan azt a létszférát hagyták ki, vagy elégtelenül dolgozták fel, amit oly nagy hévvel megnyitottak, s melynek nevében egytől egyig a filozófia megújításán fáradoztak. A szubjektivitás szférájáról van szó, amelynek teljesítményeként lepleződik le minden az újkorban: a megismerés, a tudományok és persze maga a filozófia is. Természetesen ez a folyamat Descartes-tal kezdődik, aki a *res extensa* és a *res cogitans* megkülönböztetésével a filozófiai kérdés totális fordulatát hajtja végre, azaz a szubjektumból, az énből (*ego cogito*) indul ki. Ezért Heidegger szerint elvárható lett volna,

hogy az én specifikus létmódjában temati-zálódjék, vagyis a lét fogalma a szubjektum sajátos létmódjának megfelelően kerüljön értelmezésre.⁴ Ezzel szemben nem ez történik. Descartes nem teszi fel a szubjektum sajátos lé-tére irányuló kérdést, hanem az antik és a középkori filozófia létfogalmával operálva, az én létét meglétként értelmezi. Eszerint az én gondolkodó *dologként* van, de hogy miben rejlik sajátossága, az nem világos. Nem az a döntő Heidegger szemében, hogy Descartes-nál régi metafizikai problémák merültek fel, hanem az, hogy az újonnan adódókat is a régi alapján dolgozta fel. Heidegger álláspontja egyértelmű, és ebben a vonatkozásban akár a hussserlivel is megegyezik. Az újkori filozófiában valami teljesen „új” kezdődött el, amelynek ontológiai-metafizikai relevanciája vitathatatlan.⁵

Heidegger a *Lét és idő* megírása után, ahogyan azt könyvének és előadásainak címe jelzi — *Kant és a metafizika problémája* (1929),⁶ *A metafizika alapfogalmai* (1929/30) — nyíltabban és egyértelműebben vállalja magára a filozófia ontológiai-metafizikai ambícióit, megpróbálván a hagyományos metafizikai problémákat az ittlét-hez visszavezetni, s egyben újraértelmezni. A filozófia fogalmát a kezdeti *fenomenológiai hermeneutikát* követően, mely a faktikus életre koncentrált, és a *hermeneutikai fenomenológia* után, amely az *egzisztenciális analitikán* keresztül a létkérdés kidolgozására volt hivatott, most egyenesen a *metafizika* fogalma váltja le.⁷ Ennek gyújtópontja, az egzisztenciális analitika kifejezése helyett, az *ittlét metafizikája* lesz. Ebben az időszakban Heidegger a hagyományos metafizika forrásvidékét (Arisztotelész) beépíti filozófiájába, és a metafizika új fogalmát dolgozza ki. Ez a próbálkozás egyszerre két irányba mozog. Heidegger egyfelől a német filozófia szegletkövéhez, Kant filozófiájához nyúl vissza, azzal a szándékkal, hogy megszabadítsa azoktól a téves értelmezésektől, melyek eddig kizárólag az ismeretelmélet oldaláról közelítették meg. Másfelől 1929 és 1930 között megtartott előadásai-ban a metafizikai gondolkodás sajátosságait térképezi fel. A továbbiakban nézzük meg tehát ezeknek az előadásoknak a metafizika meghatározására vonatkozó gondolatmenetét.

Heidegger érvelésének egyik lényeges eleme az a gondolat, hogy a metafizika nem egy területe a filozófiának a többi között, hanem a filozofálás maga. Itt is, mint oly sokszor, a filozófia meghatározásán fáradozik. A kora freiburgi elő-

adásokban a filozófiának a konkrét szituációhoz kötött fogalmára összpontosított, arra a filozófiafelfogásra, amely mindig az adott szituáció megértéséből táplálkozik, s mint ilyen, kérdés által történik meg az ittlétben.⁸ Most Heideggertől arra kapunk választ, hogy miben áll és hogyan zajlik le ez a történet. A filozófia nem tudomány, de nem is világnézettan, hangzik Heidegger álláspontja. Mindkettőnek van köze a filozófiához, azonban sem a tudomány, sem a világnézet nem meríti ki azt, amit filozófián (metafizikán) értünk. Akkor sem jutunk előbbre — így Heidegger —, ha a filozófiát a vallás vagy a művészet felől próbáljuk megközelíteni. Az összevetés lehetséges, de ez nem képezheti a filozófia sajátosságát. Igazából egyetlen lehetőségünk marad: a filozófiát önmagából, önmaga „végbemenéséből” meghatározni. A filozófiának mint metafizikának a lényegét, a filozofálás tevékenysége hordozza. Ez pedig emberi tevékenység. Tudjuk-e azonban, hogy mi az ember? — teszi fel Heidegger a filozófia eme régi-új kérdését. Fel tudjuk-e mutatni az emberi jelenség sokrétűségéből azt a dimenziót, ahonnan a metafizika táplálkozik, ahová ontológiailag kötődik? Ezen a ponton Heidegger egy Novalis tollából származó mondatot hív segítségül és ezt értelmezi. Eszerint a filozófia nem más, mint otthontalanság, törekvés arra, hogy mindenütt otthonosak legyünk.⁹ Ebből a mondatból sok minden kiderül. E törekvés: *mindenütt otthon lenni*, azt jelenti, hogy a filozófia nincs teljes egészében otthon. Otthon lenni annyi, mint a *világban* lenni. A világ egészlegesség, erre törekszünk, vagy ahogy Heidegger fogalmaz, *útban* vagyunk e felé, de valami visszahúz, akadályoz, ez pedig a *végesség*ünk. A végesség ugyanis nem az ember tulajdonságai közé tartozik, hanem létünk szerves része, vagyis *létmód*. Ebben az értelemben a *végesség* értelmezése Heidegger szerint metafizikai feladat.

„Filozófia, metafizika — honvágy, szenvedélyes vágyódás aziránt, hogy mindenütt otthon legyünk, olyan vágyakozás, mely nem vak, és nem meghatározatlan irányú, hanem amely olyan kérdésekre s e kérdések egészére ébred bennünk, mint amelyeket az ímént tettünk fel: mi a világ, a végesség, az elszigetelődés? E kérdések mindegyike az egészbe bocsátkozón kérdez. Nem elég, hogy ismerünk ilyen kérdéseket, hanem az válik döntővé, hogy tényleg kérdezzünk-e ilyen kérdéseket, hogy van-e erőnk ahhoz, el tudjuk-e érni, hogy azok az egész egzisztenciánkat átjárják. Nem elég, ha ilyen kérdéseknek csak bizonytalanul és ingadozva adjuk át magunkat, hanem ez a vágyódás, hogy

mindenütt otthon legyünk, önmagában egyszerre azoknak az utaknak a keresése is, melyek az ilyen kérdéseknek megfelelő teret nyitnak.” (28.)

A filozófia Heidegger szerint egy sajátos (fel)fogás és fogalmiság (*Begreifen-Begriff*) része. Ezen fogalmak megragadottságot (*Ergriffenheit*) takarnak, s melyet az ittlét alaphangoltsága (*Grundstimmung*) határoz meg. A filozófia-metafizika tehát alaphangoltságban történik meg.

Ezért Heidegger szerint az az általános kérdés, hogy mi a filozófia és metafizika, az emberi lényeg homályába hűződik vissza. Ezt a megálapítást kétféleképpen is értelmezhetjük. A homály szóval Heidegger egyfelől arra a nehézségre kíván utalni, amellyel minden olyan próbálkozásnak szembe kell néznie, mely a szubjektivitás/ittlét (*Dasein*) leírására, értelmezésére vállalkozik, hiszen nem tudjuk mi az ember, „lényege” homályba vész. Másfelől ez a kifejezés azon fogalmak jelképes (az ember alaphangoltságai!) összefoglalásaként is felfogható, amelyeket Heidegger metafizikai vizsgálódásainak alapjává tesz: *magány*, *szorongás* *unalom* stb.

Az igazi metafizikai fogalmak abban különböznek a tudományi fogalmaitól, hogy az egészlegességre törekszenek, ugyanakkor az egzisztenciát is áthatják. A metafizikában, a filozofálás aktusában, a létezők egészére kérdezzünk rá úgy, hogy mi, a kérdezők is bevonódunk a kérdésbe. Heidegger felfogásában a metafizikai fogalmak a tulajdonképpeni fogalmak, úgynevezett „átfogó fogalmak”. A filozófia igazságkritériuma ezért más, mint a tudományoké, ahol az objektivitás érdekében a tudományos fogalomhasználatból igyekeznek minden szubjektív elemet kirekeszteni. A filozófia igazsága — Heidegger részletező elemzését szükségképp rövidre fogva — az ittlét sorsában, a *szabadságban*, a *lehetőségben*, a *változásban* és a *szükségben* gyökerezik. Ezért minden olyan filozófiafelfogás, amely abszolút biztos és megingathatatlan talapzatra kíván építkezni, kiiktatja a filozofálás előbb említett aspektusát, az ittlét sorsaként való történést. Az ilyen filozófia (metafizika) tulajdonképpen figyelmen kívül hagyja az emberi létezés lehetőségeit. Ugyanis a filozófia emberi tevékenység révén osztozik az ittlét helyzetével.

„Ha azonban mi magunk sem tudjuk, hogy filozofálunk-e, vagy nem, nem akkor kezd-e igazából minden meginni? De, valóban. Mindennek meg kell inognia. Egyáltalán nem is követelhetünk mást magunkból kiindulón. Csak akkor nem történnék ez így, ha garantálva lenne számunkra, hogy mi mindnyájan istenek vagy maga Isten vagyunk. Akkor a filozófia is

teljesen feleslegessé válna, a mi róla való fejtegetéseink pedig végképp. Hiszen Isten nem filozófál, ahogy ezt a név is mutatja: filozófia, ennek a valami iránt érzett szeretetnek mint valami iránti honvágnak a semmisségben, a végeségben kell tartózkodnia. A filozófia minden megnyugtató és biztosító ellentéte. Olyan örvénylés, mely az embert magával rántja, hogy így egyedül, minden fantazmagória nélkül, a jelenvalóletet megragadja [begreifen]. Épp mivel egy ilyen felfogásnak [Begreifen] ez az igazsága végső és legnagyobb, a legnagyobb bizonytalanság állandó és veszélyes szomszédságában tartózkodik. Egyetlen megismerő sem áll minden pillanatban szükségszerűen oly közel a tévedés határához, mint a filozófáló. Aki ezt még nem fogta fel, annak sohasem volt sejtelme se arról, hogy mit jelent filozófálni.” (43–44.)

A végesség tehát az ember létmódja, és ezért ez a filozófálás módját is érinti. Ezt a tényállást viszont nem szabad lekicsinyítenünk, hanem éppen a benne rejlő lehetőségeket kell kibontanunk és megragadnunk. Így lesz Heideggernél a végességben való radikális öneszmélés az igazi metafizika alapja, a tulajdonképpen *első filozófia*. Az új metafizikának a kibontakozását éppen a klasszikus felfogás akadályozza. Ennek destrukcióját Heidegger elsősorban a görög *phüszisz* fogalom értelmezésén keresztül végzi el, melynek eredményeképpen kiderül, hogy a filozófia területekre való korai felosztásával, tulajdonképpen éppen a filozófia metafizikaként való megtörténése maradt el. Heidegger álláspontja világos: a metafizika története nem más, mint bukástörténet, melynek eredményeképpen ez is csak egy terület lesz a többi között. Ezáltal a metafizika meghatározásából minden szubjektív elem kimarad, vagyis tét nélkül maradt. A tradicionális metafizika tehát „objektív” módon értelmeződik. Persze Heidegger egy folyamat végéről szemlélődve, a vég felől próbálja meg elgondolni a kezdetet.¹⁰ A metafizika sorsa megpecsételődik: egy sajátos diszciplína lesz a többi között, amely — a szó furcsa félreértelmezésével alátámasztva — az érzékfeletti dolgokra koncentrált. A metafizika *szóba* a meta- előtagot transzkrét értelmezik (*méta ta phüszika*). Az arisztotelészi *első filozófia* új jelentést kap: az érzékfeletti dogokról szóló tudomány. Mindezt a középkor erőteljes teológiai érdeklődése támasztja alá.

Heidegger a metafizikára mint történésre kérdez rá, vagyis a metafizika forrására, amelyből az egészre irányuló és egzisztenciát átható fogalmak áradnak. Ez nem más, mint megértési helyzet, amelynek hangulati vonatkozásai vannak, és fordítva: a hangulati elemek megértést

takarnak, s mindez befolyásolja azt, ahogyan a létezőt egészében és lényegében (létében) értjük.

A heideggeri filozófia 1929-ben a világ, végeesség és magány fogalmait mentén kibontakozó, az újkori metafizika adósságát pótló filozófiaként értelmezi magát. Tehát tudatára kell ébrednünk azon alaphangoltságok megértésének, amelyben éppen vagyunk, annak érdekében, hogy egy igazi, a lét eszméjének szisztematikus kidolgozására vállalkozó, egyetemes fenomenológiai ontológiánk (metafizikánk) legyen. Egy ilyen alaphangoltság például az unalom, melynek elemzésére a némethoni filozófus mester több mint száz oldalt szentel. Ezt a hozzáállást akár a legnevesebb pszichológusok is joggal megirigyelhetnék. A könyv olvasása közben erőteljes kísértésként tör fel a gondolat: az emberi lényeg homályából akár a boldogság, szeretet és együttérzés fogalmait, alaphangoltságait is előbukkanhatnának egy Heideggertől megszokott, igényes fenomenológiai elemzés révén. Persze, akkor a végesség metafizikájának fogalma is árnyalásra szorulna... (Ford. Aradi László és Olay Csaba; *Osiris Kiadó*, Budapest, 2004)

SÁRKÁNY PÉTER

¹Rüdiger Safranski: *Ein Meister aus Deutschland*. Frankfurt am Main, 1997, 217.

²Vö. Martin Heidegger: *Lét és idő*. (Ford. Vajda Mihály és munkatársai.) Gondolat, Budapest, 1989, 92.

³Martin Heidegger: *Die Grundprobleme der Phänomenologie* (GA, 24). Frankfurt am Main, 175.

⁴Uo. 176.

⁵Természetesen Heideggerrel összefüggésben Husserl „metafizika fogalma” árnyalásra szorul, ehhez lásd Edmund Husserl: *Erste Philosophie* című előadásait (1923/24), *Gesammelte Schriften* 6. (Hrsg. von Elisabeth Ströker.) Meiner, Hamburg, 1992.

⁶Martin Heidegger: *Kant és a metafizika problémája*. (Ford. Ábrahám Zoltán és Menyess Csaba.) Gondolat, Budapest, 2000.

⁷Ezt az összefüggést részletesen elemzem a *Phänomenologische Hermeneutik – Hermeneutische Phänomenologie* című tanulmányomban a *Pro Philosophia* 37. füzetében (2004/1).

⁸Vö. például Martin Heidegger: (GA, 61) *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die Phänomenologische Forschung*. Frankfurt am Main, 1985.

⁹„A filozófia tulajdonképpen honvágy, szenvedélyes vágyódás (*Trieb*) azíránt, hogy mindenütt otthon legyünk.” Novalist idézi Heidegger (magyar kiadás: 26.).

¹⁰A kezdet és a vég összefüggésének problémáját lásd például Hans-Georg Gadamer: *A filozófia kezdete* (két tanulmány). (Ford. Hegyessy Mária és Simon Attila.) Osiris, Budapest, 2000.

NAGY SZENT GERGELY: A LELKIPÁSZTOR KÉZIKÖNYVE

A magyar olvasóközönség Robert A. Markus monográfiája mellett (*Nagy Szent Gergely és kora. Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest, 2004*), a késő ókor kiemelkedő római püspökének most már az egyik alapvető munkáját is a kezében tarthatja, Sággy Marianne szakszerű fordításában. Nagy Szent Gergely pápa (590–604) egy átmeneti korban tudatosan vállalta a hatalom gyakorlását és az irányutatót püspöktársai számára. Műve tehát „nem jámbor elmélkedés, hanem a hatalomgyakorlás szabatos útmutatója”, írja a fordító a pápa kortörténetbe ágyazott életrajzát tömören bemutató előszóban. Útmutató egy olyan időszakban, amikor „az osztrigótok, bizánciak és longobárdok uralta 6. századi Itáliában (*romano-barbaricum*) a keresztény püspök maradt a közösség egyetlen biztos támpontja és vezetője. Új helyzetében a püspöknek nemcsak el kellett fogadnia a hatalmat, hanem pozitívan azonosulnia is kellett vele” (7).

Gergely pápa négy részből álló művében a lelkipásztori felelősségvállalásra vonatkozó irányelveket igyekszik megfogalmazni. A legfőbb hatalomhoz való eljutást taglaló első részben többek között arra figyelmeztet, hogy tanulatlanok ne merészeljenek tanítói hivatalt vállalni, illetve csak azok legyenek lelkipásztorok, akik életükben is gyakorolják a megtanultakat, hiszen a kormányzás elsősorban felelősséget jelent. „Az, és csakis az szolgáljon másoknak életpéldának és már teljesen a lélek életét éli” (59).

A második rész a vezető lelkipásztor életére vonatkozó irányelveket tartalmazza: gondolatai legyenek tiszták, tettei példamutatók, legyen bölcs a hallgatásban és hasznos a beszédben, érezzen együtt mindenkivel a szenvedésben, találja meg az egyensúlyt a lelkek gondozása és a külvilág gondjaival való törődés között, ne keresse az emberek tetszését, alkalmazza helyesen a dorgálást és az elnézést, a szigort és a szelidséget.

Gergely pápa a harmadik részben figyelmeztet a tanításra összpontosítva. Megítélése szerint „nem lehet mindenkit egyformán tanítani, mert az emberek nem egyformák. Ami az egyiknek hasznos, a másiknak árt... A tanítónak ugyanazzal az igazsággal kell megértenie hallgatói lelkét, hogy mindenkit egyformán neveljen a szeretet erényében, de nem egyformán kell buzdítania őket” (119–120).

A mű befejező, negyedik részében a szerző azt a kérdést válaszolja meg röviden, hogy „hogyan tartson önvizsgálatot a fenti előírásokat pontosan betartó lelkipásztor, hogy sem élete, sem tanítása miatt ne váljon gögössé” (283).

Sággy Marianne szerint „*A lelkipásztor kézikönyve* annak az érzékeny, lelkiismeretes embernek a lelki tusáját rögzíti, aki felismerte, milyen óriási erkölcsi terhet és felelősséget jelent a hatalomgyakorlás, de nem menekül el tőle, hanem önfeláldozóan tisztességes és emberi módon törekszik arra, hogy a rábízottakról gondoskodjon és biztosítsa üdvösségüket. Ez a mű máig érvényes mondanivalója” (30).

Nagy Szent Gergely pápa életében és művében a szemlélődést és a cselekvést harmonikus egységbe ötvözte. Tanácsait, útmutatásait egyszisztenciális történelmi és élethelyzetekben fogalmazta meg. Ebben rejlik ihlető erejük. Ami egyben azt is bizonyítja, hogy az idők folyamán a kereszténység hatalmas szellemi tőkét halmozott fel a kérdések megválaszolására és a problémák megoldására. Talán ezt a gazdagságot kellene jobban megismerni, értékelni és hasznosítani. Amennyiben ehhez ez a bibliográfiával és a szentírási helyek mutatójával záruló magyar fordítás valamiképpen is hozzájárul, akkor Sággy Marianne erőfeszítése nem volt hiábavaló. Különben mindez tudományos érdekesség marad, egy szűk körű — és egyre kevésbé egyházi — érdeklődő számára. (*Catena. Fordítások, 7; Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest, 2004*)

JAKAB ATTILA

„MÁR MEGINT KÍNA?!” Krasznahorkai László: *Rombolás és bánat az Ég alatt*

Ne higgyük, hogy a *Rombolás és bánat az Ég alatt* regény. Nem. Krasznahorkai László új műve útikönyv, pontos helyszínekkel, adatok precíz megjelölésével, magnóval felvett beszélgetések gondos lejegyzésével, mindez kiegészítve az utazó személyes kommentáiraival, benyomásaiival, melyek a megélt utazást a személyesség erejével hatják át.

De mégse. Egy percig se higgyük, hogy útikönyvet tartunk a kezünkben. Nem az. Pontosabban nem úgy útikönyv, ahogy azt megszokhattuk, ugyanakkor az irodalmi útleírásokkal sem rokonítható. Illetve dehogy is ne higgyük, hogy regény vagy útikönyv, olvassuk bárho-

gyan, ahogy tetszik. Mert aggodalomra semmi ok: akárhogy is olvassuk, jól fogjuk olvasni, ezt a nagyon pontosan felépített, precíz szerkezetű könyvet.

Az első fejezeteknél még nem sejtjük, illetve aligha sejtjük, hogy mi is vár ránk. Egy kínai álmódon kezdődik minden, jeges szélben induló buszok káoszában. Itt veszi kezdetét az utazás, melynek során az utazó — akit *Az urgai fogoly* szóhasználatával „a lényeg elcsapott lovagjának” is nevezhetnénk — és társa (akit olykor rejtélyesen sokatmondó módon egyszerűen csak „tolmács”-ként említ az elbeszélő) először a kínai buddhizmus egyik szent helyét, a Kilenc Virág Hegyét keresi fel. És ekkor némely olvasók azt gondolhatnák, hogy: „Már megint Kína! Krasznahorkai már megint Kínával traktál bennünket!” Pedig egy percig se szabad azt hinnünk, hogy „már megint Kína”. Nem. Nehogy azt higgyük, hogy Kínáról van szó. Illetve dehogynem, higgyünk csak bátran bármit. Hiszen azt *kell* mondanunk, hogy akár regénynek hisszük, akár útikönyvnek, akár egy újabb kínai kalandnak: mágiusan megszerkesztett könyvről van szó.

A Jiuhuashanon, vagyis a Kilenc Virág Hegyén ragyogó májusi napfény fogadja az utazókat, majd a szikrázó napsütés szinte azon nyomban el is tűnik, és sűrű köd ereszkedik le a hegyen található kolostorokra. Talán éppen ennek a ködnek köszönhetően találják meg mégis azt a kolostort, ahol egy frissen faragott szantál Buddha-szobor fogadja őket, amely „szép, sőt fenséges, éppen olyan, amelyikben egy hívő valóban ott találhatja Buddhát”. A szobor sugárzó ereje miatt a két utas elhatározza, hogy felkeresi a Buddha-faragó mestert, akinek a műhelye a kolostorok szomszédságában, tehát valahol a közelben található. Azonban a mind sűrűbb és sűrűbb ködben alig akadnak rá a szobrászműhelyre. Tulajdonképpen már éppen feladni készülnek a keresést, amikor kopácsolás hangja üti meg a fülüket, és végre meglátják a kaput, amely mögül a faragószerszámok hangja haltszik.

Ebben a műhelyben kerül sor az utazás első jelentős találkozására. A szobrászmester, akit kerestek, egy egészen fiatal, alacsony férfi. Szívélyesen fogadja az utazókat, örömmel vezeti be őket a műhelybe (ahol nemcsak a szobrok készülnek, de ahol a fiatal tanítványok is gyakorolnak), és lelkesen mutatja be nekik a művészetét is, a mesteri ügyességet, ahogyan hegyes fésőjével és könnyű kalapácsával egy félig kész fafejből alig egy óra alatt előbúvíli a könyörületesség istennőjének „megérinhetetlen, bánatos szépségű” tekintetét.

Újabb úti élmények következnek, újabb helyszínek és találkozások, újabb beszélgetések barátságos és barátságtalan, derűs és kedélytelen, kedves vagy csak udvarias nőikkel és férfiakkal. Az utazás halad tovább, és mintha minden egy irányba mutatna: még nem értjük, hova fog vezetni, de egyre örvénylőbben, egyre szédítőbben haladunk valami felé. Nem találva a fogódzókat, már nem értjük, hogy ha nem regény, akkor hogyhogy nem útikönyv, és ha nem útikönyv, akkor miért nem regény? És ha egyik sem, akkor mi is valójában, és miről szól ez az egész utazás?

Házak telefirkált fala, piszkos teáscsészék, utcákon uralkodó hangzavar („émelyítő pop”), üzleti szellemtől búzáló emlékhelyek: a lassú pusztulás képei mindenütt. („Az egyszemélyes, keskeny járdán nem találkozunk egy teremtet lélekkel sem, csak egy döglött kutyával, ahogy tetemét lassan mossa, áztatja a víz.”)

A Nagy Utazás során csak néha-néha, rövid pillanatokra adatik meg egy-egy fellélegzésnyi szünet: amikor a rombolás valóságának fátylán itt-ott halványan átdereng egy valaha volt magasrendű kultúra szépsége. Párhuzamosan a látható világ poklának képeivel, kezdetben alig észlelhetően, szinte egy bűvópatak hallhatatlan suttogásaként, lassan meg-megjelenik a láthatatlan lényeg, a megsemmisülés látszatvalósága mögött derengő igazi szellem, az együttérzést megjelenítő Tang Xiaodu alakjában, vagy a kunqu színházról szóló beszélgetésben (a kunqu művészet mesterről tanítványra történő áthagyományozódásában), vagy az utolsó mandarinnak nevezett Yang Qinghuával való találkozás egyszerű, csendes nyugalomban — s mindeközben a ceruzánk egyre gyakrabban húz alá szavakat, majd később sorokat, végül már egész bekezdéseket.

Az utazó egy kínai kertben a szellemi emelkedettség helyszínét keresi, de csak a közelébe jut: a tökéletes nyugalmat még nem leli meg. A tradicionális kínai kert az arányok harmóniájára törekszik, így nem más, mint műalkotás, és nem is vártak el tőle többet, mint egy festménytől: „Az élet legmagasabb szintjének azt tartották, ha az embert egy festmény, vagy egy kert eljuttat ahhoz az érzéshez, hogy visszatért a természetbe” — mondja a kert főirányítója.

Innen már szinte csak egyetlen lépésre van szükség, hogy „a lényeg elcsapott lovagja” megérkezzen egy teaházba, amelyre napfény ömlik, s amelyben a legkiválóbb longjingi tea iszogatása közben végérvényesen és rendíthetetlen bizonyossággal megjelenik számára az, amit keresett. A kimondott titok, maga a lényeg, mindössze hat-nyolc oldalon. Hat-nyolc oldal csupán, és az olvasó (eme lényeg elkeseredett

szomjazója) mégis azt veszi észre, hogy több mint egy órája olvassa már ezeket a sorokat. Éppen úgy, ahogy az utazó is azon kapja magát a kérdéses jelenetben, hogy amíg beszélget Wu Xianwenggel, ezzel a mozdulatlan arcú, szelíd, határozott férfival, észrevétlenül besötétedik az ég, öreg éjszaka lesz. És ennek az éjszakának a legsötétebb pontján hangoznak el a legvilágosabb szavak. Sőt, el sem hangoznak: Wu tolla nyomán csak megjelennek egy papírlapon, kínai írásjelek nehezen érthető kombinációjaként.

A *Rombolás és bánat az Ég alatt*, akár egy kínai kert: a lehető legpontosabb arányok alapján van felépítve. Minden mondat, minden szó a befejezés felé tart, a befejezés felé vezet. Ugyanakkor aki csak ezt az utolsó előtti fejezetet, a kimondva is kimondhatatlan lényegét olvassa el, alig fog belőle megérteni valamit. Megérteni nem is lehet, legfeljebb megérezni, ha elég erős hozzá a szívünk. Ahhoz tehát, hogy valamit is megsejtsünk Kína szellemének lényegéből, a könyvet a lelegején kell kezdenünk: ott, ahol még csupán egy „szokványos” kínai utazás leírásának tűnik, egy „már megint kínai” kalandnak. Csak a végén válik világossá, hogy minden mondat, az első szótól kezdve mindegyik, a láthatatlan, ám létező kínai szellem reményteli felmutatásához vezet, amely olyan, akár a szél. „Mert nem látja senki, mégis van.” (*Magvető*, Budapest, 2004)

DANYI ZOLTÁN

ZÁVADA PÁL: A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA

A fényképek — mint minden (mű)alkotás — elszakadnak alkotójuktól, önállósulnak, de tovább élnek azokban, akik kézbe veszik, nézik őket, akik felismerik a képen levőket, s róluk történetek jutnak eszükbe, amelyeket másoknak mesélnek el. Ezt teszi Závada Pál is, amikor *A fényképész utókora* című regényében egy délföldi tót-magyar kisváros piacán készült(?) fényképen látható néhány személy történetét mondja el olvasóinak. Megtoldva ezt azzal a technikai fogással, hogy olvasóit is az általa elbeszélte ötvenévi (1942–1992) történet névtelen szereplőivé teszi, akárha mi is azon a bizonyos fotón lennénk, amelyről műve néven nevezett fő- és mellékszereplőit életre kelti, illetve mi is ismernénk azokat a helyzeteket, melyekbe alakjai belesodródtak. Így leszünk azzal, hogy a „mi” többes szám első személyű névmást, a „magunk” visszaható névmást vagy a birtokos személyes határozószó változatait (neki, nekünk, nála, nálunk stb.) használja az író, egy sze-

mélyben szereplői is, nem csak olvasói a regénynek, amely ez által rólunk is szól(hatna).

Az „én-elbeszélő”-t felváltó, mindent tudó s mindig kéznél levő „mi-elbeszélők” szerepeltetése nemcsak bennfentességet szavatol, hanem több nézőpontot is jelent, ami által az író előadta történet hitelessé, a szöveg a fényképpel azonos dokumentum értékűvé válik.

A sok narrátor szerepeltetése mellett Závada regényének másik szembetűnő strukturáló eljárása a cselekmény három szálon és három idősíkon történő futtatása. Előbb az apák nemzedékét ismerjük meg a negyvenes évek elejétől a közélet, a mindennapi történelem forgatagában (háború, deportálás, „felszabadulás”, kitelepítés, lakosságcsere, pártállam, kollektivizálás, ÁVH, ötvenhat, kádárizmus), amikor a fejezet-címnek megfelelően a véletlenül múltott, hogy „Holtak, rabok, miniszterek” voltak/lehettek. A *Nótafák és biciklisták* című fejezetekben az ötvenes években született második nemzedék tagjainak gyermekkorát ismerjük meg, majd a harmadik idősíkban ennek a nemzedéknek a felnőtt korát. Mivel azonban a három időszakmentum közül kettő elsősorban a második (a nagyapák képviselőit számítva a harmadik) nemzedék életének, sorsának alakulásáról — a címnek megfelelően az utókorról — szól, akár fejlődésregénynek is tekinthetjük a *Jadвига pár-nája* és a *Milota* mikrokörnyezetét idéző/ismétlő művet. A regény középpontjában nem az apák nemzedékének nagyon ismerős képviselői, a világmegváltó terveket szövő, számomra Németh Lászlót (is) idéző nemzetmentő, majd némi elvmódosítás után a miniszterségig jutó Dohányos László vagy a földművelő-egyleti aktivistából ugyancsak a miniszterségig emelkedő, s onnan hasonlóképpen kibukó Dusza János, illetve az életet csak elviselni próbáló zsidó Kaiser doktor vagy a pechvogel zsidó Adler Jenő, jóllehet ők, akárcsak a hozzájuk tartozó nők s barátok fölöt-tébb élethű alakjai a regénynek, hanem az életét Flaubert-i „hősként” áttébláboló Koren Ádám áll. Míg az apák nemzedéke, egyéni sorsuktól függetlenül nagy sikereket és nagy kudarcokat élt meg, addig a szerelemben, hivatásban egyaránt sikertelen kiskamasz, majd fiatalember életét bizonytalanság jellemzi. Ha van társadalmi/emberi „tanulása”, netán „üzenete” Závada Pál regényének, akkor ez a ma középkorba jutó nemzedék útvesztésének szomorú és fölöt-tébb elgondolkodtató sorsa, az a sorstalanság, amelybe nagyrészt önhibáján kívül került a jobb sorsra érdemes, de a közelmúlt s a jelen által elbizonytalanított generáció.

Figyelembe véve Závada két előbbi regényét többen trilógiát említenek, nem is teljesen alap-

talánul, de ugyanakkor felmerülhet a történet folytatásának lehetősége is, lévén hogy *A fényképész utókor*a 1992-ben fejeződök be, s ami azóta történt a magyar társadalomban megér egy új regényt. (*Magvető*, Budapest, 2004)

GEROLD LÁSZLÓ

MAGATARTÁS-RECEPTEK

A Helikon Kiadó új Márai-gyűjteményének címe: *Bölcsességek januártól decemberig*. Márai ilyen címmel soha nem írt könyvet, viszont megírta az ebben olvasható *Füves könyvet*, *Ég és földet* és *Négy évszaktot*, ám nem írt *Kimaradt bölcsességeket* sem, melyek a válogatás utolsó ciklusát alkotják. Ugyancsak a Helikon adta közre *Ajándék a végzettől* címen, Székely Ádám válogatásában az író 1937 és 1942 között megjelent Pesti Hírlapbeli, Új Időkbeli és Képes Vasárnapi cikkeit, amelyek a Trianonnál elcsatolt területek visszaszerzésének lelkes hangulatát ábrázolták.

Gondolom, az író szépszámú rajongója örvendezik minden eddig ismeretlen műve megjelenésének, ám hovatovább követhetlenné válnak a különböző kiadások, holott a „teljes” Márai még sokáig várat magára, azt meg lehetetlen földeríteni, mikor hagyott kiadatlanul írásokat saját elhatározásából. A cikkgyűjtemény címlapja mindenesetre remek ötlet: a reprodukció Horthy Miklós kassai bevonulását ábrázolja, természetesen fehér lovon. Hogy az író miképp viszonyult (volna) ehhez a felvételhez, nem tudhatjuk. Van egy írása, amely ezzel a címmel jelent meg a Pesti Hírlapban: *Horthy Miklós felszabadította Kassát*, az azonban nem világos, milyen érzelmet keltett benne az emelvényen helyet foglaló Jaross Andor, Rothermere lord jelenléte mindenesetre felvillanyozta. Magáról Horthyról kis dicshimnusz olvasható, amint kecsesen leszökönt lováról, fejbiccentéssel üdvözölte a tömeget, s visszavételezte Márai szülővárosát.

Egészen másként közelít a valósághoz az újság elvárásaihoz igazodó „kiküldött tudósító” és megint másképp a sztoikus bölcselő magatartását követő író, akinek *Füves könyve* idehaza manapság legnépszerűbb műve. Ezek a feszesre húzott, szellemességükkel sokszor lenyűgöző bölcsességek az erkölcsnek olyan tartományába vezérlik az olvasót, amelybe manapság nem szokás ellátogatni. Ugyanakkor van bennük valami megmagyarázhatatlan fölény, ami néha bosszantja, máskor elképeszti olvasóját. Máraira jellemző, hogy általában felülről szemléli a világot, igazán otthonosan az irodalomban érezte magát. Irodalmi tárgyú észrevételei nagyszerűek. Az életre való rálátása viszont

nem tette lehetővé, hogy azonosuljon emberekkel, tényekkel. Mintha csipesszel emelte volna figyelmes tekintete hatóságába őket, pontosan és rebbenés nélkül számolt be a látványról, jóról is, rosszról is, de felháborodni akkor tudott, ha saját világnézetét érte sérelem, egyébként szenttelen maradt. É világnézet lényegéről nem cikkei és aforizmái tudósítanak, hanem elsősorban naplói és a zseniális *Föld, föld!* Egyébiránt regényeinek többségében a minduntalan visszatérő esszéisztikus részekben is e világnézet különféle megfogalmazásaival találkozhatunk. S ennek az is része, hogy Márai számára az „otthon” megtartó ereje egész életművének visszatérő gondolata, hűségét újra meg újra gyönyörűen fogalmazta meg. Manapság különös időszerűnek hatnak például *A gócpontok* alábbi gondolatai: „Ezek a városok [Léváról, Nyitráról, Kassáról van szó] lehetnek »csomópontok« a szlovákok és a csehek számára; de a mi számunkra nem azok. Ezek a városok nem közgazdasági jelentőségük folytán tartoznak az ezeréves magyar életközösséghez, hanem olyan jogon, melyet a csehek, akik soha nem éltek e városokban, nem is érthetnek meg: egy nemzet életének közös emlékei okán.” Gondoljunk csak ennek az eszmeifuttatásnak regényváltozatára, a *Féltékenyekre*. Az „idegenekre”, akiknek semmit sem jelentett a tradíció, amelyet „apa” és a „püspök” őrzött. Ez az őrző magatartás nyert új és új időszerű értelmet e lelkesült cikkekből, hogy aztán szorongó felhangokkal is gazdagodjék a *Kassai őrvárban*.

E háborúval Márai nemcsak akkor szembe-sült, amikor első naplójában megfogalmazta békevágyát, hanem amikor a fenyőgallyakkal és nemzeti színű zászlókkal díszített, a *Himnusz* hangjait visszhangzó kassai pályaudvarra begördült a keleti frontról sebesülteket hozó szerelvény. Megáll a vonat. Új és új dallamokat játszik a cigányzenekar, miközben az író arra gondol: „a történelem örök körforgásának egyik megrendítő pillanatának” tanúja, Kelet és Nyugat küzdelmének részese. Mennyire más ez a beállítás — nem tehetek róla, kicsit giccsesnek érzem —, mint a naplóié. A nemzet kollektív lelkesedésére rezonáló újságcikkek bravúros hangulatteremtése egyfelől, a napló kiábrándult, józan, higgadt történelmi elemzése a másikon. Az író és a gondolkodó szemléletének feszültsége egészen nyilvánvaló. De még a patetikusan ható megfogalmazások mögött is ott rejlik az igazság: „Aki nem érti meg, hogy egy társaskocsi óriási pneumatikái megszerezni a mai Európában a legnagyobb közlekedéstechnikai feladatok egyike, aki nem tudja, mit kell szállítania ennek a csonkává tépett székely körvasútnak

emberben és áruban, hogy a székely föld ne kapjon trombózt, az maradjon otthon. Erdély ma adósság: le kell törleszteni, szívós munkával, igen, önfeláldozással.”

A *Magyarvista* című cikkben az író egy református istentiszteletre kalauzol, s arról eszmélkedik, mekkora megtartó erő a nyelv, amelynek legnehezebb helyzetekben is otthona a templom. A Márai által látott emberek mintha Kosztolányi magyarság-verseiből léptek volna elő: hófehér ingben, erőt, a pillanat eseményein túlmutató ősi nyugalmat sugározva. Persze az olvasó tudatában egy néhány esztendővel korábban született vers emlékképe is felsejlik, Jékely *A marosszentimrei templomban* született szomorú leírásáé, amelynek alapérzése nem ez az ősi nyugalom, hanem a fogcsikorgató „csak azért is!” A templomban zoltározó tíz hívő, a pap s tizenkettediként az Úr arra figyelmeztet, amiről Márai ugyancsak írt, Bolyai Farkas idézve: ami nem tökéletes, hamu lesz. Ezért kell az emberi viszonylatokban tökéletességre törekednünk.

A folytonos tökéletesedés Márai által javasolt útjára vezetnek a *Füves könyv*, az *Ég és föld* és *Négy évszak* „minifilozofikus” megjegyzései. Márai másik arca: a sztoikus bölcselő, aki tudja, hogy a világban meg-megújul a rossz, de emlékeivel, önmagával szembeülvél megtalálja egyensúlyát. Ez alapozza meg mai népszerűségüket: a felbolydult, ellenséges világban arra int egy hiteles szavú személyiség, hogy figyeljünk a szépre, naponta induljunk felfedező utakra az értékek birodalmában.

Nem egy jegyzetében kimódoltságot érzünk, némelyikkel sehogy sem barátkozunk meg. Amikor a fürdőkádban forró vízzel oldja fagyott tagjait, s arra gondol, valahol létezik szelídítetlen természet és civilizálatlan tömeg, s behunyt szemmel oda vágyódik, érezzük: a beállítás hamis. A csutorát sétáltató úr nagyon is illik a Vár oldalába, de az Északi Sarkon nehéz elképzelni. Az úr azonban, itt a Várban, karján esernyővel, fejében könyvtára évezredes bölcsességeivel újra meg újra elgondolkodtatja, lelkiekben felvértezi olvasóit. Ezért *is tekintjük a nagy nemzedék, elsősorban Kosztolányi méltó folytatójának.* (Helikon Kiadó, Budapest, 2004)

RÓNAY LÁSZLÓ

H. HADABÁS ILDIKÓ: KÁLVÁRIA – KÖVEK

H. Hadabás Ildikó új kötetében szereplő költemények az áhítat versei. Mint kis templomokban és kápolnáknak, sűrűsödik bennük a csönd. A hit és hinni akarás vágyát szólaltatja meg,

mely önmagát el nem emészte ég, akárcsak a csipkebokor a Sínai-hegyen.

Szavai letérdelnek az égő bokor előtt, talán azért, mert áhítatot éreznek, vagy hogy áhítatot érezzenek. Máskor a felhőkön túlrá röpíti fel őket, de azok aztán kőként hullnak a porba. E magas és mély közötti szédület végül céltévesztetten, csak önmagába perdíthette vissza. Így a hangzatos, néhol keresett kifejezések mögött az olvasó nem érez valódi Isten-élmény. A költő Ura — mint ahogy azt egyik versében írja — a „lét-nemlét küszöbén” áll. Versei nem többek köténybe morzsolt számadásoknál. Kicsit hasonlítanak a címadó elbeszélésben a lilahajú öregasszony kálvária-köveire. Erőtlen, áhítatos sóhajtozások, melyek a tüzet valahol az első versnél, az üveggolyóval együtt veszítették el. „Gémberedett a hajnal is, / Didereg gyenge fénye, / Titokká vált az éjszaka, / Eltűnt ezernyi réme, s / Eltűnt vele egy szép mese / Üveggolyóba zárva, / Meg nem ismétlődhet soha, / Csak azé, aki látta” (*Mese az üveggolyóról*).

Helyette azonban új formákkal és hangnemekkel lettek gazdagabbak. Néhol népdalok és népballadák hangján szól, másról pedig siraloménekek vagy szabad versek köszönnek ránk. Balladai hangvételt figyelhetünk meg a *Kőműves Kelemenné így imádkozik* című költeményben. „Nincsen rég barátom, nincsen hű szerelmem, / Magamnak születtem, kőbe temetetlen. / Reszketőn inal mind, ki valaha látott, / Rejts el jó Nagy Isten, így iszony az élet, / Csak a halál áldott!” Siraloménekeké elnevezés alatt idézi meg a siralmas énekek hangulatát. Az első versszakok az Ómagyar Mária-siralom jól ismert sorával tisztelegnek a műfaj előtt. „Virágnak virága, / szomorúság fája, / milyen nehéz földre húzó / keserű magánya!” Költői eszköztárában pedig olyan különleges kincsekre lelhetünk, mint „csipkebokorként égett vágyam”, vagy „a megismételhetetlenség ajtaja hangtalan mögöttünk becsapódik”. Sok visszatérő motívum — mint a csend és titok gondolata, a kagyló és a magány képe, vagy a hit kérdése — sajátos hálót képez a kötetben belül. Egyik költeményében így vall: „Márványlapok bezárt hűvösébe / kagylók évezredes elhalt titkaként / simulni volna jó, / hogy a templomba lépő lábak / csendes csoszszánása / arcom homályát tükörre simítsa / letérdelvén az Örök Csend előtt” (*Reggeli ima*).

Másról föloldozhatatlan bolygó-magányt említ (*A csillagok alatt állva*), melyért a vers elbeszélője hulló könnyecpepként folyik végtelen az emberi szívekbe és az örök emberi fájdalomba. Az ősz beköszöntével fergessé aszódik szívünk szerelme, s ráncainkba a „torz magány” kövül ki (*Ősz*). A tetetlen világban a semmi kagylója csu-

kódik a szenvedésre, s a világ csupasz szívével dobog a kagylómagányban (*Az utolsó lehetőség*).

A kötet verseit Bazsonyi Arany rajzai illusztrálják, melyek önmagukban is titokzatosak. Általuk válik teljessé a könyv, bár olykor nehezen fedezhetünk fel kapcsolatot a rajz és a mellette álló költemény között. Ez a megoldás szintén hozzájárul a titokzatos légkör megalkotásához.

A kötet versei „nyitott tenyerükben” tárják elének a költő lelkét, ahol titok titokkal összeér. E titkok fejtegetéséhez kap kedvet az olvasó, aki kézbe veszi H. Hadabás Ildikó költeményeit. (*Szenal*, Budapest, 2004)

GUTH HOLDA

MOLNÁR ANTAL: MEZŐVÁROS ÉS KATOLICIZMUS

A kora újkori magyar egyháztörténet témakörében ismét fontos monográfiával jelentkezett az ELTE kiváló oktatója. Ezúttal az egri egyházmegye hódoltságba került területeinek katolikus intézményrendszerét vette górcső alá. Óriási forrásbázison nyugvó munkájával új távlatokat nyitott a törökkori egyház- és társadalomtörténeti kutatásokban. A szerző könyvében arra próbál adekvát választ adni, hogy minek köszönhető az, hogy az oszmán fennhatóság alá került területeken a katolikus intézményrendszer átalakulva ugyan, de több helyen fennmaradt, sőt a 17. században még expanzióra is képes volt. Véleménye szerint ebben a Gyöngyösön és Jászberényben működő ferences kolostorok hatását kell látnunk, amelyek megfelelő választási alternatívát tudtak ajánlani a helyi lakosság vallási igényeinek kielégítésére. Ezen állításával a szerző szembehelyezkedik azzal a több évtizede a magyar történetírásban kánonná merevedett tézissel, miszerint a gazdag mezővárosi polgárság szabad döntése folytán, kivétel nélkül a dinamikusabb vallási irányzatokat preferálta a középkor végére kifulladásig katolikus hittell szemben. Német egyháztörténeti analógiák alapján — források hiányában inkább logikai úton — bebizonyította, hogy a helyzet ennél jóval bonyolultabb. Molnár Antal szerint — Pásztor Lajos és legújabban Péter Katalin kutatásaival egybecsengően — a társadalom kétségkívül meglévő vallási igényeire a különböző felekezetek nagyon hasonló és egyenrangú választ adtak. Ebben az értelemben nincsen érdembeli differencia katolikus és protestáns tudomány, irodalom, oktatás és propaganda között. Az új egyházak elválása csak a 17. századra következett be, és a három nagy felekezet egyenlő mértékben volt örököse a középkori kereszténységnek, sőt erre az időszak-

ra a katolikus egyház jobban hasonlított a reformált egyházhoz, mint középkori önmagához. A 16. században a felekezetekről úgy beszélhetünk, mint egymással versengő válaszadási kísérletekről. Az egyes települések felekezetválasztása tehát teljességgel attól függött, hogy a lehetséges irányzatok közül az intézményszervezésre alkalmas időpontban melyik oldalról érkezett versenyképes vallási kínálat. Gyöngyös és Szeged esetében éppen ilyen helyzettel találkozunk, ahol az impériumváltást túlélő ferences kolostorok elég szellemi erővel rendelkeztek ahhoz, hogy a megváltozott viszonyok között is eredményesen tudjanak működni.

Szent Ferenc követőinek munkáját csupán megkönnyítették a katolikus egyházban a tridenti zsinat hatására bekövetkező változások. A nagyon jelentős lokálpatrióta identitással felvértezett jezsuiták megérkezése a 17. század első felében tovább erősítette a katolikus jelenlétet a török által megszállt területeken. Megtelepedésük után azonnal iskolát alapítottak Gyöngyösön, amelynek híre még a keresztény területről is vonzott tanulni vágyó fiatalokat, akik ezért a török hatóságok atrocitásait is vállalták. Évente 2–300 diák tanult az intézmény falai között egészen addig, amíg Thököly kurucjai 1682-ben ki nem űzték a rendet a városból. A ferencesek legfontosabb feladata továbbra is a prédikálás maradt, és az ő áldozatos munkájuknak volt köszönhető, hogy a titokzatos módon Gyöngyösre átköltöző szlovák telepeseket megnyerték a katolikus vallás számára.

A könyv egyik legérdekesebb fejezete a térségben működő barokk vallásos társulatok működésének bemutatása. Ezek fontossága túlmutat az egyházi élet keretein. A barokk társulatok jelentős integrációs funkciót tölthettek be, mert tagságuk a legkülönbözőbb élethelyzetből érkező emberekből tevődött össze. Velük született meg az „Istenfélők” Európája. Megnőtt a világiak és a nők súlya az egyház életében, és a megélt vallásosság gazdagította a hitéletet. A tekintélyalapú család helyett új, az anya szerepét és a szereteten alapuló párkapcsolatot előtérbe állító modell született meg. Ezzel hozzájárultak az újkori középosztály megszületéséhez.

A *Mezőváros és katolicizmus* jóval több egy részletes esettanulmánynál. Molnár Antal egy még sok helyen finomításra szoruló, ám így is rendkívül plasztikus képet vázolt fel a kora újkori magyar egyháztörténet palettájára, és új nyomvonalat jelölt ki az elkövetkezendő kutatások számára. (*METEM Könyvek* 49, Budapest, 2005)

VARGA SZABOLCS

SOMMAIRE

Immaculée Conception

- JÓZSEF TÖRÖK: L'histoire du dogme de l'Immaculée Conception
 VIKTÓRIA HEDVIG DEÁK: „Marie qui a été purifiée du péché originel dans le sein de sa mère”
 FRANZ LACKNER: „Tu es vraiment belle, Marie!”
 ALEXANDRE GÁNÓCZY: Marie dans la théologie de Luther, Calvin et du Concile Vatican II
 ■ Essais de Pierre Emmanuel et Endre Lábass
 ANDRÁS MÁTÉ-TÓTH: La tragédie de Dédale

INHALT

Unbefleckte Empfängnis

- JÓZSEF TÖRÖK: Die Geschichte des Dogmas von der Unbefleckten Empfängnis
 VIKTÓRIA HEDVIG DEÁK: Die im Schoss ihrer Mutter von des Erbsünde befreit worden ist
 FRANZ LACKNER: „Du bist ganz schön, Maria!”
 ALEXANDRE GÁNÓCZY: Maria in der Teologie Luthers, Calvins und des II. Vaticanums
 ■ Essays von Pierre Emmanuel und Endre Lábass
 ANDRÁS MÁTÉ-TÓTH: Die Tragödie des Dädalus

CONTENTS

Immaculate Conception

- JÓZSEF TÖRÖK: The History of the Dogma of the Immaculate Conception
 VIKTÓRIA HEDVIG DEÁK: „Mary who was purified from the Original Sin in her Mother's Womb”
 FRANZ LACKNER: „You are Totally Beautiful, Mary!”
 ALEXANDRE GÁNÓCZY: Mary in the Theology of Luther, Calvin and Vatican II
 ■ Essay by Pierre Emmanuel and Endre Lábass
 ANDRÁS MÁTÉ-TÓTH: The Tragedy of Daidalos

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztő: BENDE JÓZSEF Szerkesztőségi titkár és tördelő: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ

Munkatársak: DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG (Egyháztörténet), GÖRFÖL TIBOR (Teológia), HAFNER ZOLTÁN (Szépirodalom), ROCHLITZ KYRA (Mai meditációk)

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZŐRÉNYI LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Pianista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím:

1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia

Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla szá-

ma: OTP. VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2005. évre 2.760,- Ft, fél évre 1.380,- Ft, negyed évre 690,- Ft. Egy szám ára

300,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 55,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 300 Ft

VIGILIA

SZEMLE

NAGY SZENT GERGELY	A lelkipásztor kézikönyve
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ	Rombolás és bánat az Ég alatt
ZÁVADA PÁL	A fényképész utókora
MÁRAI SÁNDOR	Bölcsességek januártól decemberig; Ajándék a végzettől
H. HADABÁS ILDIKÓ	Kálvária-kövek
MOLNÁR ANTAL	Mezőváros és katolicizmus
A SZEMLÉKET ÍRTÁK	
Danyi Zoltán, Gerold László, Guth Holda, Jakab Attila, Rónay László és Varga Szabolcs	

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- „Üdvösséghezók”
- Világi szerzetesek
- Adriányi Gábor, Borbándi Gyula,
Dévény István, Gárpár Csaba László,
Karaffa János és Losonczy Péter
tanulmánya
- Határ Győző, Lászlóffy Aladár,
Makay Ida és Tandori Dezső írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425